

Izvorni znanstveni rad
UDK 728.3(497.5 Dubrovnik) »14«
Primljeno: 20. 12. 2009.

PALAČA VOJVODE SANDALJA HRANIĆA U DUBROVNIKU

NADA GRUJIĆ I DANKO ZELIĆ

SAŽETAK: Palača Sandalja Hranića, izgrađena između 1420. i 1432. godine, stajala je na prostoru današnje Držićeve poljane sve do potresa 1667. godine. Velikim sredstvima što ih je u gradnju i uređenje uložila dubrovačka vlada, uposlivši pritom najistaknutije majstore tog doba, ostvarena je reprezentativna palača koja će ostati uzorom za druge javne i privatne dubrovačke građevine. U svjetlu otprije poznatih i novootkrivenih dokumenata u tekstu se preciznije određuje urbanistički kontekst Sandaljeve palače, objašnjavaju okolnosti i tijekom same gradnje, tj. pregradnje tri starije kuće, raspravlja o arhitektonskom oblikovanju vanjštine, te rasporedu i opremi prostorija. Dokumenti koji se odnose na radove izvedene na palači u doba gradnje i na kasnije popravke donose se u prilogu.

Premda se na pozornici mnogostoljetne dubrovačke povijesti doima tek kao jedan od epizodnih likova, rijetko je koja osoba za Grad u nekom vremenu bila od veće važnosti no što je to u prvoj trećini 15. stoljeća bio Sandalj Hranić. Trag koji je vojvoda Sandalj ostavio u prošlosti Republike ustupanjem svoje "polovice Konavala" imao je i svoj tvarni pandan, svojevrsni znak u prostoru Grada: raskošnu palaču na glavnome trgu, u neposrednoj blizini Kneževa dvora i Katedrale, srušenu u potresu 1667. godine.

Nada Grujić, profesorica Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u mirovini. Adresa: Svačićev trg 15, 10000 Zagreb. E-mail: nada.grujic@zg.t-com.hr

Danko Zelić, viši znanstveni suradnik u Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu. Adresa: Ulica grada Vukovara 68/III, 10000 Zagreb. E-mail: danko@hart.hr

Palača Sandalja Hranića s razlogom je pobuđivala zanimanje mnogih istraživača.¹ Jedne je privukao povijesni kontekst i razlozi njezine gradnje, druge imena majstora koji su na njoj radili, pogotovo Bonina iz Milana. Interpretacije arhitektonskog oblikovanja tog zdanja, zasnovane na arhivskim vijestima, zadržale su se, međutim, uglavnom na izgledu njegova pročelja. Ovaj rad obuhvaća i analizu urbanističkog smještaja Sandaljeve palače te prostorne podjele i opreme njezine unutrašnjosti, a temelji se u prvom redu na dokumentima nastalim između 1420. i 1432. godine, u razdoblju najintenzivnijih radova na spajanju, rekonstrukciji i adaptaciji dviju kuća poklonjenih vojvodi 1405. i 1419. godine.

U arhivskoj je građi sačuvan uistinu velik broj podataka o zahvatima na palači. Premda je i prema onima do danas poznatima Sandaljeva palača

¹ Prvu studiju posvećenu Sandaljevoj palači objavio je Vladimir Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.« *Narodna starina* 2/6/3 (1923): 263-264. Usprkos panoramskom karakteru tog teksta, proizišlom iz (kulturnopovijesnog) profila publikacije u kojoj je objavljen, Ćorovićevo izlaganje temelji se na solidnom poznavanju i interpretaciji relevantnih arhivskih vijesti, s tek ponekom pogreškom u detaljima. U razdoblju između dva svjetska rata o zdanju je bilo riječi i u djelima: Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I. Beograd: Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, sv. 33; Prilozi za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije i balkanskog poluostrva, sv. IX, 1938: 18, 25 (bilj. 26) i Jorjo Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*. Dubrovnik: Turistički savez u Dubrovniku, 1939: 18.

Od povjesničara umjetnosti, o palači je polovicom 20. stoljeća prvi pisao Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*. Zagreb: Matica hrvatska, 1947: 58, 103, a potom opširnije, s mnoštvom uputnica na dotad nepoznate arhivske podatke, i Lukša Beritić, »Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku.« *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 10 (1956): 81-83. Važnije prinosne poznavanju povijesti palače donose nadalje Milan Prelog, »Dalmatinski opus Bonina da Milano.« *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 13 (1961): 3-8; Cvito Fisković, »Dalmatinski majstori u srednjovjekovnoj Bosni.«, u: *Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*. Zenica: Muzej grada, 1962: 162-263; Vojislav J. Đurić, *Dubrovačka slikarska škola* [Posebna izdanja SAN, knj. 363; Odeljenje društvenih nauka, knj. 45]. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1963: 254; Cvito Fisković, »Neobjavljeni radovi Bonina Milanca u Splitu.« *Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske*, Novi Sad, 3 (1967): 173-174, te Nada Grujić, »Balatorij u dubrovačkoj stambenoj arhitekturi XV. stoljeća.« *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 37 (1997-1998): 140-145, 151-153. O arhitekturi palače bilo je govora u izlaganju Nade Grujić "Arhivski dokumenti i restitucija stambene arhitekture Dubrovnika: nekoliko primjera 15. stoljeća", na XI. danima Cvita Fiskovića, u rujnu 2008. u Orebićima.

Kad je posrijedi posljednji, ujedno i dosad najekstenzivniji prilog o palači Sandalja Hranića, objavljen u knjizi Duška Živanovića, *Dubrovačke kuće i palače* [Posebna izdanja SANU, kn. 646, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 24]. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2000: 98-100, treba upozoriti da je taj tekst zasnovan na izvodima iz starije literature koje je autor kombinirao na ne uvijek prihvatljiv način. Posljedica je toga da njegovi zaključci dobrim dijelom proturječe podacima u izvorima (koje su poznavali autori na koje se poziva!), a u interpretaciji kronologije gradnje i arhitektonskih obilježja palače Živanović ne samo da ponavlja pogreške koje se mjestimice nalaze u starijim tekstovima, nego im pridodaje cijeli niz novih.

Slika 1. Kruna cisterne s grbom Sandalja Hranića
(Lapidarij Društva prijatelja dubrovačke starine)

neprijeporno najbolje dokumentirana dubrovačka građevina svoje vrste, ponovno pomno proučavanje izvorne građe iznjedrilo je i cijeli niz dosad neuočenih vijesti koje nadopunjuju, a dobrim dijelom i mijenjaju zaključke iznesene u starijoj literaturi. Ti podaci omogućuju znatno bolji uvid u opseg zahvata, procedure odlučivanja, okolnosti koje su djelovale na modifikacije i proširenja ishodišnog projekta i udio pojedinih aktera, ali poglavito u arhitektonsko oblikovanje vanjštine te organizaciju, opremu i ukrašavanje unutar-njeg prostora. Proces odlučivanja i tijek radova možemo vrlo dobro pratiti u knjigama zaključaka Malog vijeća, a važne su se odluke u nekoliko navrata

donosile i u Vijeću umoljenih. Ugovori s izvođačima zabilježeni su u knjigama kancelarije i notarije, a dragocjeni su podaci sačuvani i u aktima vezanim uz službenu komunikaciju između dubrovačkih vlasti i Sandalja - poveljama, pismima i uputama poslanicima. Pitanja vezana uz palaču bila su, naime, jedna od važnih tema diplomatskih kontakata. Dubrovčani su, dakako, držali do Sandaljeva mišljenja, upoznavajući ga redovito - kao i kad su posrijedi bila delikatna politička pitanja - s vlastitim stavovima i uvažavajući njegove želje. Analizirani su i dokumenti s narudžbama klesanih arhitektonskih dijelova za druge građevine, u kojima se elementi Sandaljeve palače spominju kao predlošci. U svezi s potonjim treba istaknuti da se tijekom istraživanja uspjele pronaći pouzdane arhivske potvrde o tome da je kruna cisterne s reljefnim grbovima roda Kosača (danas u lapidariju Društva prijatelja dubrovačke starine)² načinjena u prvoj polovici dvadesetih godina 15. stoljeća, tj. da je bila dio izvorne opreme Sandaljeve palače, odnosno, koliko je poznato, njezin jedini sačuvani materijalni ostatak. Naposljetku, proučene su i arhivske vijesti o zdanju poslije Sandaljeve smrti (1435. godine), sve do rušenja u velikom potresu (1667. godine), poglavito one o popravcima između 1495. i kraja 16. stoljeća.³

Palača vojvode Sandalja Hranića jedno je od reprezentativnih dubrovačkih stambenih zdanja danih bosanskim kraljevima i velikašima u posljednjim desetljećima 14. i prvoj trećini 15. stoljeća. Osim izdašnih darova u gotovu novcu, dragocjenostima, tkaninama i namirnicama, Dubrovčani su, naime, gospodarima okolnih zemalja za učinjene ili očekivane ustupke dodjeljivali građansko pravo i/ili vlasteoski status,⁴ a - budući da je vlasništvo nekretnina bilo sastavni dio, štoviše pretpostavka civiteta, odnosno članstva u Velikom vijeću - i zemljišne posjede izvan grada i kuće u Dubrovniku. Prije Sandalja Hranića, kuće u gradu dobili su braća Sankovići (vojvoda Radič i župan Beljak, 1390.),⁵ bosanski kralj Tvrtko II. i vojvoda (kasnije herceg) Hrvoje Vukčić (1399.), a poslije njega vojvoda Radoslav Pavlović (1427.).⁶ Počeci te prakse

² Usp. Pavao Anđelić, »Grbovi hercega Stjepana Vukčića Kosače na kruni jedne kućne cisterne u Dubrovniku.« *Tribunia* 1 (1975) 83-90.

³ Dokumenti o zahvatima na palači između 1407. i 1581. godine donose se kronološkim redom u prilogu ovoga teksta.

⁴ Jovanka Mijušković, »Dodeljivanje dubrovačkog građanstva u srednjem veku.« *Glas SANU* CCXLVI [Odeljenje društvenih nauka, knjiga 9], 1961: 89-130.

⁵ Vojvoda Radič Sanković u dubrovačko je plemstvo primljen odlukom Vijeća umoljenih 1399. godine, usp. *Reformationes* (dalje: *Reformationes*), serija II, sv. 31, f. 136v; 23. VIII. 1399 (Državni arhiv u Dubrovniku, dalje: DAD), .

⁶ Usp. L. Beritić, »Ubikacija«: 80-81.

nedvojbeno koincidiraju s fragmentacijom političke scene na širem prostoru, započetom nakon smrti kralja Ludovika (1382.). U dubrovačkom se susjedstvu tada uzdiže nekolicina velikaša koji na svojim posjedima vladaju neovisno, a njihovi su međusobni odnosi, jednako kao i odnosi prema nominalnim suverenima, bilo da je riječ o bosanskim ili ugarsko-hrvatskim kraljevima, bili krajnje dinamični i teško predvidljivi. Opsezi vlasti i utjecaja pojedinih velikaških rodova zasnivali su se, naime, više na njihovoj efektivnoj sposobnosti da kontroliraju vlastite teritorije, nego na nominalnoj feudalnoj hijerarhiji. Ovladati tako složenom dinamikom događaja, vodeći s jedne strane računa o vlastitim sigurnosnim, gospodarskim i teritorijalnim interesima, a s druge o neprestano promjenjivim odnosima snaga, kako u zaleđu, tako i na široj političkoj sceni, bio je pravi političko-diplomatski izazov za Dubrovnik, srednjovjekovnu gradsku općinu koja se u to vrijeme nastoji teritorijalno konsolidirati, odnosno konstituirati kao teritorijalna država.

Koristi su, dakako, bile obostrane. Dubrovnik je bio “sigurno mjesto” gdje je bilo moguće pohraniti obiteljsko bogatstvo i utočište na koje se uvijek moglo pouzdano računati. Velikaši su dolazili i odlazili, a Dubrovnik je sa svojim stabilnim sustavom vlasti i konzistentnom politikom bio trajan čimbenik; jednom zgodom 1433. godine dubrovački su poslanici upućeni da podanika Radoslava Pavlovića (od kojeg su očekivali usluge i nudili mu zauzvrat građansko pravo) podsjetite *che la nostra Signoria, over comunità, mai non muore, come fano li signori*.⁷

Među gospodarima susjednih zemalja Sandalj je tijekom četiri desetljeća - od svojeg prvog posjeta Gradu 1394. do smrti 1435. godine - bio nedvojbeno najpouzdaniji dubrovački partner, pa se u kronologiji zahvata na njegovoj palači ogledaju stabilnost i kontinuiran napredak u odnosima između Vojvode i Komune. Obostrana korist prerasla je tijekom vremena u međusobno uvažavanje, blagonaklonost, pa i prijateljstvo. Nije se pamtilo - kako su 1428. godine Sandalju doslovce izjavili dubrovački poslanici - da je od svog osnutka Grad s nekim velikašem bio u većem prijateljstvu nego što je to bio s njim samim.⁸ Prijateljstvo nije bilo samo protokolarne naravi; Sandalj se Dubrovčanima obraćao za najrazličitije usluge, a oni su mu redovito izlazili ususret,

⁷ Nicola Jorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*. II, Paris: Ernest Leroux éditeur, 1899: 314.

⁸ (...) *che veramente, dapoi che fu fondata la cita di Ragusa non e memoria che cosi perfecta amista et benevolencia abia abuto con algun signor quanto con la Vostra Signoria* (...) (N. Jorga, *Notes et extraits*: 243).

posuđujući mu brodove, šaljući mu majstore graditelje, općinske liječnike, zlatare, slikare itd.⁹

Obasipanje feudalnih gospodara častima i posjedima u gradu nije, dakako, bilo dubrovačko iznašašće; u procesu pretvorbe iz komune u teritorijalnu državu (*dominium*) isto je činila i mletačka *Signoria*, također podjeljujući velikašima i vojskovođama iz svoje interesne sfere patricijski status i poklanjajući im reprezentativne stambene građevine.¹⁰ Za istim će oprobanim sredstvima Mlečani pragmatično posezati i šireći svoj utjecaj, a potom i vlast nad Dalmacijom. I sâm Sandalj Hranić imenovan je još 1396. godine mletačkim građaninom, a 1411. plemićem.¹¹ Iste godine potvrđeno mu je vlasništvo palače u Zadru (poklonjene mu još 1406., prije uspostave mletačke uprave),¹² 1423. vlasništvo nad kućom u Kotoru,¹³ a naposljetku, 1429., dana mu je i palača u Veneciji.¹⁴

U komunikaciji između Dubrovčana i velikaša kojima je davan patricijski status, kuće o kojima je riječ redovito se nazivaju palače, točnije *polače*, dakako u generičkom značenju vlasteoske kuće, često unutar sintagme *polača s mistom* (tj. kuća i građevinska čestica na kojoj je izgrađena), čime se potvrđuje i jamči trajan karakter i nasljednost posjeda. U dubrovačkim latinski pisanim dokumentima, međutim, kuće velikaša nazivaju se jednostavno *domus* (naziv *palatium* rabi se isključivo za *palatium regiminis*, tj. Knežev dvor), a činjenica trajnog i potpunog posjedovanja posebno se ne ističe, budući da se sama po

⁹ Usp. primjerice Cvito Fisković, »Dubrovački zlatari od XIII. do XVII. stoljeća.« *Starohrvatska prosvjeta*, III, 1 (1949): 210-211, 218, 219; V. Đurić, *Dubrovačka slikarska škola*: 253-256, 258, 259.

¹⁰ Primjerice, mletačke vlasti godine 1381. preuzimaju jednu od palača obitelji Pesaro (danas znanu kao *Fondacho dei Turchi*) da bi ju poklonile markizu d'Este, usp. Juergen Schulz, *The New Palaces of Medieval Venice*, University Park: Penn State University Press, 2004: 153-154.

¹¹ *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, prir. Sime Ljubić, IV (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 4). Zagreb: JAZU, 1874: 378; *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, prir. Sime Ljubić, VI (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 9). Zagreb: JAZU, 1879: 127.

¹² Posrijedi je palača koja je ranije pripadala Damjanu de Nassis, usp. *Listine IV*: 378; *Listine VI*: 168; 199—200; Godine 1413. Sandalj prosvjeduje, jer su u kuću bili smješteni vojnici, usp. *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, prir. Sime Ljubić, VII (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 12). Zagreb: JAZU, 1882: 119.

¹³ *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, prir. Sime Ljubić, VIII (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 17). Zagreb: JAZU, 1886: 247.

¹⁴ *Privilegium donationis domus magnifici domini Sandalii* izdao je 14. lipnja 1429. dužd Francesco Foscari, usp. *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, prir. Sime Ljubić, IX (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 21). Zagreb: JAZU, 1890: 35.

sebi podrazumijevala. S obzirom na simboliku palače kao znaka vlasteoskog statusa, važno je zajedničko obilježje tih zdanja - ono što ih je uistinu činilo "gospodskim palačama" - činjenica da su ranije pripadale istaknutim pripadnicima patricijata. Stoga se, da bi se naglasio legitimitet darivanja, imena tih vlastelina, poput Sime de Gradi ili roda Vukasovića, posljednjih plemenitih stanovnika palača poklonjenih Sandalju Hraniću 1419., odnosno Radoslavu Pavloviću 1427. godine, ističu u poveljama izdanim tim velikašima, usprkos činjenici da su između smrti starih vlasnika i čina darivanja protekla mnoga desetljeća. Posljednji su vlastelini u Pavlovićevoj palači (čiji je vlasnik u međuvremenu bio Džore Bokšić) bili Vukasovići, izumrli 1370. godine, a Sime de Gradi umro je u velikoj kugi davne 1348. godine.

Položaj, veličina i opremljenost dubrovačkih kuća davanih velikašima - novoimenovanim pripadnicima vlastele i počasnim članovima Velikog vijeća - priličili su, dakako, dostojanstvu svojih novih vlasnika. Stanje tih građevina iziskivalo je, međutim, veće ili manje adaptacije, izvođene na trošak Komune.¹⁵ Zahvati na palači Sandalja Hranića svojim su opsegom, duljinom i cijenom daleko nadišli radove na kućama bosanskog kralja, Hrvoja Vukčića i Radoslava Pavlovića.

Vojvoda Sandalj prvi je put posjetio Dubrovnik 1394. godine. Već tada je dobio izdašan dar u novcu,¹⁶ a dubrovačkim je građaninom imenovan prije 1397. godine.¹⁷ Sandalj je Dubrovčanima pomogao 1399., založivši se da im kralj Ostoja potvrdi posjed Primorja.¹⁸ U ratu koji se od 1400. vodio za to područje, porazio je 1404. Radiča Sankovića, a potom se zauzeo da Ostojinu darovnicu Dubrovčanima godine 1405. potvrdi kralj Tvrtko II.¹⁹ Sandalj i njegov brat Vukac proglašeni su zauzvrat dubrovačkim plemićima i obdareni posjedima

¹⁵ L. Beritić, »Ubikacija«: 80-83.

¹⁶ Usp. »Li Annali della nobilissima republica di Ragusa.«, u: *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, ed. S. Nodilo (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 14; Scriptores I), Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1883: 50; Nicolò Ragnina, »Annali di Ragusa.«, u: *ibidem*: 241.

¹⁷ To proizlazi iz pisma koje mu Dubrovčani upućuju 15. XI. 1397., usp. Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*. Knjiga I, Dubrovnik i susedi njegovi, Prvi deo [Zbornik za istoriju, jezik i kulturu srpskog naroda, Prvo odeljenje, Knjiga XIX], Beograd - Sr. Karlovci: Srpska kraljevska akademija, 1929: 253-254.

¹⁸ Jovan Radonić, »Der Grossvojvode von Bosnien Sandalj Hranić Kosača.« *Archiv für slavische Philologie* 19 (1897): 393-394; Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I: 420-423.

¹⁹ O tijeku tih događaja vidi: Josip Lučić, »Stjecanje, dioba i borba za očuvanje dubrovačkog Primorja.« *Arhivski vjesnik* 11-12 (1968-69): 135-141; usp. i upute dubrovačkim poslanicima u pregovorima sa Sandaljem 1404. i 1405. godine, n. dj. 192-193, 197, 199.

Sankovića - zemljom u Primorju i kućom u Gradu.²⁰ Prva Sandaljeva kuća u Dubrovniku nalazila se na Trgu, u nizu građevina južno od Kneževa dvora. Prije no što je (1390. godine) dana braći Sankovićima,²¹ a poslije smrti njezina posljednjeg vlasnika, vlastelina Junija de Cassiça (oko 1380.), u njoj je bio smješten ured notarije, odnosno, stan kancelara.²²

O eventualnim radovima na kući neposredno nakon darivanja, odnosno u sljedećoj, 1405. godini, nisu sačuvani nikakvi podaci.²³ Potkraj 1406. Dubrovčani pišu Sandalju kako će na vrata njegove *polače* postaviti *znamenje* kakvo je on od njih tražio,²⁴ a u svibnju 1407. u Malom su vijeću izabrana trojica vlastele koji će voditi radove na palači [1].²⁵ Budući da se tom prigodom izričito govori tek o nabavi drvene građe, zahvat je po svoj prilici bio ograničen na popravak krovništva i, vjerojatno, uređenje interijera. O kući je ponovno raspravljano u proljeće sljedeće, 1408. godine: zaključeno je da ju se ne povisuje, nego da se izvedu samo nužni zidarski i drvodjelski radovi [2]. U siječnju 1409. odlučeno je da se stubište smjesti unutar kuće, potom da stube kojima se uspinjalo u dvoranu budu ondje gdje i dotad i, naposljetku, da se nad dijelom prizemlja u kojem se nalazila kuhinja načini kameni svod [3].

O Sandaljevoj kući u Dubrovniku u izvorima otad nema podataka sve do 1419. godine. Vojvoda Dubrovčanima tada prodaje svoju polovicu Konavala, a zauzvrat su mu, uz svotu od 12.000 dukata, posjed u Župi u vrijednosti od 3.000 perpera i godišnji tribut od 500 perpera, dane još dvije kuće u gradu.²⁶ U povelji kojom u lipnju 1419. potvrđuje svoje "darovanje", Sandalj će, obraćajući se Dubrovčanima, među inim dati zapisati: *I daše mi i darovaše i druge polače u Dubrovniku s mistom, koje polače bile su prvo njih vlastelina Simeta Gradića, a jesu tej polače blizu onej druge moje polače, sdruže se zajedno. I obitovaše*

²⁰ *Acta Consilii Maioris* (dalje: *Cons. Maius*), serija VIII, sv. 2, f. 2r; 30. VI. 1419. (DAD). Isprava, tj. povelja od 3. VII. 1405. objavljena je u Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I: 265-267.

²¹ Usp. *Odluke dubrovačkih vijeća 1390-1392*. prir. Nella Lonza i Zdravko Šundrica (Monumenta historica Ragusina, VI), Zagreb - Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2005: 85, 116.

²² Usp. *Odluke veća Dubrovačke republike*, I, prir. Mihajlo Dinić [Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Treće odeljenje, knj. XV], Beograd: Srpska akademija nauka, 1951: 226.

²³ Zapisnici odluka dubrovačkih vijeća za 1404., 1405. i 1406. godinu nisu sačuvani.

²⁴ ... *lista vaše počtene piazni primismo i što nama pisaste u jednom kakovo znamenje hoćete da vi se postavi na vratijeh vaše polače, takozki će se i vršiti.* (Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I: 269)

²⁵ Brojevi u uglastim zagradama unutar teksta odnose se na dokumente u prilogu.

²⁶ Isprava od 29. VI. 1419. objavljena je u Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I: 298-301.

*mi stratiti od svojih pinezi, napraviti i narediti tej polače, obi krasno, lipo i slavno i častno.*²⁷

Kuće Sime de Gradi, priključene kući Junija de Cassiça koja je Sandalju darovana ranije, spominju se u oporuci tog vlastelina (preminulog u velikoj epidemiji kuge 1348. godine), iz koje je razvidno da je posrijedi bio “dvojni objekt” – jedna je kuća gledala na Trg, a druga prema moru, odnosno luci.²⁸ Potvrdu tome da je sklop Sandaljeve palače od 1419. obuhvaćao tri starije građevine nalazimo i u *Libro nero delli affitti*, registru nekretnina (upostavljenom u dvadesetim godinama 15. stoljeća), za koje su korisnici bili dužni, po volji ostavitelja, plaćati najmove, distribuirane u nabožne svrhe posredovanjem državnih rizničara (rizničara Sv. Marije).²⁹ Sva tri dijela palače bila su, dakle, dio fonda nekretnina kojima su gospodarili rizničari, a dubrovačke su vlasti, odlučivši da ih daruju Sandalju Hraniću, preuzele i trajnu obvezu plaćanja godišnjih najmova. Nije prijeporno da su dvije kuće Sime de Gradi spojene prije no što su dane Sandalju; u najmu ih je do 1419. držao apotekar Zanin Salimbene.³⁰

Radovi na spajanju i rekonstrukciji starijih građevina te opremanju palače započeti su 1421. i dovršeni 1432. godine. Inicijalni program zahvata, definiran

²⁷ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I: 295.

²⁸ ... *Anchora la casa mea de Plaça tanto la de mar che sia de Aniça fillia de Micho de Luca per dota in tal pacto che sia muye de Fele filio de Mate de Grede et ypp. C et tucti li trappi de meya muyer. Et se non volesse Fele quista, voy morisse la una parte parentera, che si dea ad Aniça ypp. IIIC et deli mei pp. IIC et le due case de Plaça che si dea ad aficto et lo aficto per Deu.* (*Testamenta notarie*, serija X.1, sv. 5, f. 63v, DAD) Sime de Gradi odredio je, dakle, da se kuće daju Anici, kćeri Miha de Luca u miraz uda li se za Felu, sina Mate de Grede; u protivnom, Anici je trebalo isplatiti 400 perpera, a kuće iznajmiti, s tim da se prihod od najma namijeni u nabožne svrhe. Vidi i: Irmgard Mahnken, *Dubrovački patricijat u 14. veku*, I. Beograd: SANU, posebna izdanja, knj. 340, 1960: 282.

²⁹ *Comun de Ragusio tien ad afficto doe case de ser Sime de Gradi e terça de ser Zugno de Cassiça, qual fo date a voivoda Sandalle in MCCCCXVIII <...> agosto, in perpetuum, al anno pp. LXV* (*Libri afflictuum*, Libro nero delli affitti <Liber afflictuum thesaurarie>, serija 47, f. CLXI, DAD). Na taj važan izvor upozorio nas je arhivist Državnog arhiva u Dubrovniku Zoran Perović.

³⁰ Kao “kuća vojvode Sandalja koju smo uzeli od Rizničara” kuća Sime de Gradi se spominje u odluci Malog vijeća iz 1423. godine (*Acta Minoris Consilii* (dalje: *Cons. Minus*), serija 5, sv. 3, f. 61v; 17. IV. 1423., DAD) kojom se nalaze da se Zaninovu sinu vrate rešetke koje je na prozore prema moru postavio njegov otac: ... *quod officiales laboreriorum nostri comunis debeant reddere Iohanni Zanini Salimbeni aromatario illas fenestras fereas que erant in domo voyvode Sandagl versus mare, quam habuimus a thesaurariis Sancte Marie, quia ille impositae fuerunt domui predictae per dictum eius patrem*. Tome odgovara i podatak da se Zaninov dućan nalazio *in platea*, koji donosi Ruža Ćuk, »Mletačka porodica Salimbene u Dubrovniku u poznom srednjem veku.« *Istorijski časopis* 37 (1990): 37.

u Malom vijeću potkraj 1420. godine, bio je zasnovan na prijedlogu koji su podnijela trojica za to izabrane vlastele. Malo vijeće donosi glavninu odluku i tijekom same gradnje. Nadzor nad njihovom provedbom povjeren je oficijalima općinskih gradnji, koji su u tom poslu imali stanovitu autonomiju (pokazuju to formulacije: neka učine kako im se sviđa, kako procijene da je korisno za Općinu itd.). Program rekonstrukcije i adaptacije je tijekom naznačenog razdoblja mijenjan i proširivan, pa su opseg radova i visina ukupne investicije daleko nadišli početne zamisli.

Položaj palače u srednjovjekovnom urbanom tkivu

Palača Sandalja Hranića cijelim se svojim volumenom nalazila na prostoru današnje Poljane Marina Držića,³¹ u neposrednoj blizini katedrale, Kneževa dvora i lučkih vrata, tzv. Vrata od Ponte (*porta pontis lignorum*), koja su iz luke vodila na Komunalni trg (*platea comunis*).

Sve do 1432. godine obala između Vrata od Ponte i Kule od Mula bila je drvena, a drveni je bio i gat Ponta.³² Uz taj je gat pristajala kneževa galija, a ondje su po ustaljenom ceremonijalu dočekivani i najugledniji gosti koji su u Dubrovnik dolazili morem.³³

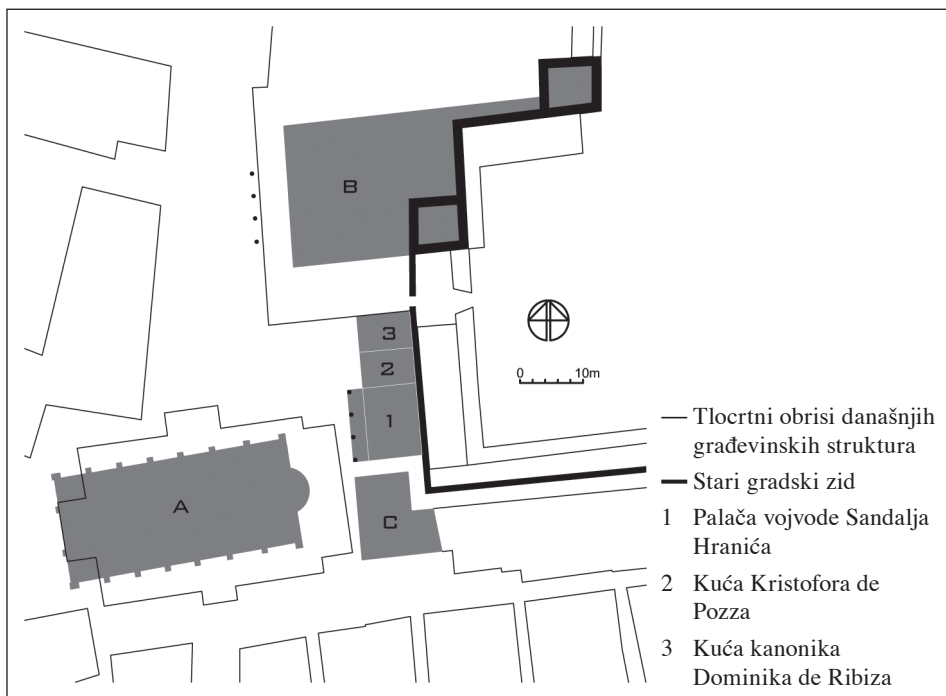
Prostor Držićeve poljane otvoren je poslije velikog potresa; a pročelja kuća nasuprot glavnome portalu barokne katedrale, koja danas zatvaraju istočnu stranu tog trga, izgrađena su na pravcu starijeg srednjovjekovnog gradskog zida prema luci. Taj zid činila su obalna pročelja niza kuća, među inima i onih kasnije danih Sandalju, od kojih se neke imenima svojih vlasnika spominju već u izvorima iz 14. stoljeća. O još starijoj stambenoj izgradnji na tom prostoru možemo samo nagađati, ne zaboravljajući pritom da se zbog rasta razine mora linija obale, znači i luke i obrambenih zidova koji su ju okruživali, tijekom stoljeća pomicala.³⁴

³¹ V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«, nije se izjasnio o lokaciji palače. Njezin približni položaj naznačio je J. Tadić, *Promet putnika*: 28, a točno ga je odredio L. Beritić, »Ubikacija«: 81.

³² Lukša Beritić, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Odjel za likovne umjetnosti, 1955: 53.

³³ J. Tadić, *Promet putnika*: 71.

³⁴ Antun Ničetić, *Povijest dubrovačke luke*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1996: 66-69. Područje oko katedrale i u ranom srednjem vijeku je bilo močvarno. Pokazuje to i naziv Kule vrata od močvare (*Turris portae paludi*), čiji su ostaci pronađeni ispod crkve Sv. Kuzme i Damjana kao i crkve Sv. Spasitelja od močvare (*Sancti Salvatoris de palude*), koja se od 13. st. spominje preko puta Kneževa dvora.

Slika 2. Građevine na prostoru između Katedrale (A), Kneževa dvora (B) i kuće lokrumskog opata (C) u vrijeme izgradnje palače Sandalja Hranića (1420/32.) (crtež: Ivan Tenšek, d.i.a.)

Urbanistička se važnost dijela aglomeracije nastalog uz najzaštićeniji, južni dio luke (u starijim dokumentima zvan "unutrašnjim morem"), ogleda i u arheološki utvrđenom kontinuitetu izgradnje monumentalnih fortifikacijskih i sakralnih građevina, od kasne antike preko ranog srednjeg vijeka do romanike.³⁵ U uputama svome poslaniku kod Sandalja 1430. godine Dubrovčani će ustvrditi da se vojvodina kuća nalazi *nel più bello logo de la città*.³⁶

³⁵ Josip Stošić, »Prikaz nalaza ispod katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku.« u: *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području* (Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 12). Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo, 1988: 15-38; Ivica Žile, »Arheološki nalazi unutar perimetra povijesne jezgre grada Dubrovnika.« *Opuscula Archaeologica* 23-24 (1999-2000): 336-346.

³⁶ *Lettere di Levante* (dalje: *Lettere di Levante*), ser. XXVII.1, sv. 10, f. 140v, 27. V. 1430. (DAD).

Sandaljeva palača bila je, dakle, jedna od kuća koje su do sedamdesetih godina 15. stoljeća svojim obalnim pročeljima tvorile potez srednjovjekovnog gradskog zida između starih (romaničkih) Vrata od Ponte i Pustijerne, točnije do mjesta gdje se još na samom početku 14. stoljeća bilježi *domus monasterii Lacrome*.³⁷ Kuće spojene u Palaču nalazile su se sjeverno od kuće lokrumskog opata. Bez provedenih arheoloških istraživanja, o izvornoj je strukturi izgradnje na tom potezu - unutar kojega su se nalazile dvije već spomenute kuće Sime de Gradi i kuća Junija de Cassiça - moguće samo nagađati. Na tom su prostoru vjerojatno postojala dva niza građevina na manjim nejednakim česticama, jedan pročeljima okrenut prema moru, a drugi prema trgu uz svetište Katedrale.³⁸

Zbog otvora u donjim dijelovima svojih obalnih pročelja, kuće na potezu starog gradskog zida prema luci često se, još od sredine 14. stoljeća spominju u odlukama dubrovačkih vijeća. Godine 1345. naređeno je da se zazidaju sva vrata i otvori prema moru, od kuće Nikole de Bucchia do Pustijerne,³⁹ a 1364. isto se nalaže i za vrata na kući Sime de Gradi.⁴⁰ Slične odluke, motivirane potrebama obrane i/ili nastojanjima da se spriječi krijumčarenje, ponavljaju se i kasnije, kako prije, tako i poslije gradnje Sandaljeve palače.⁴¹ Prozori na njezinu prvome katu izrijekom su 1427. godine istaknuti kao primjer kako rešetkama

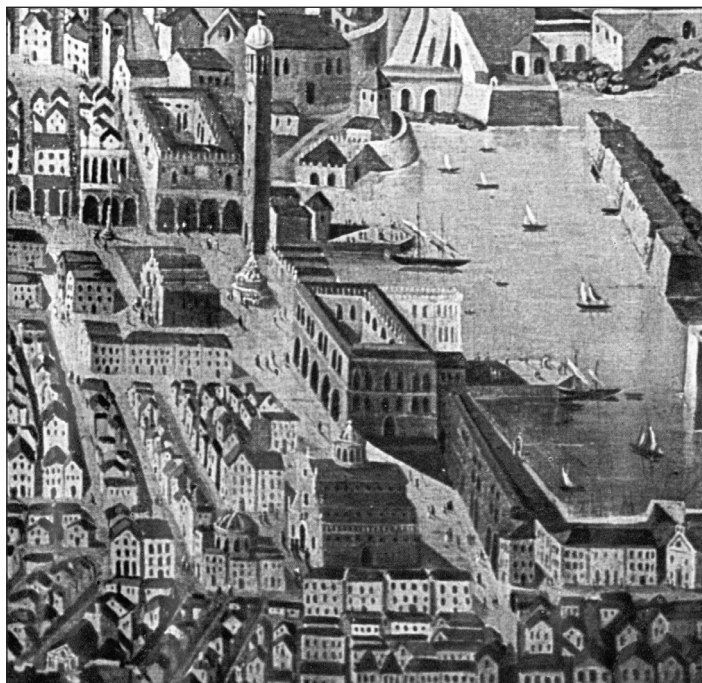
³⁷ *Monumenta Ragusina, Libri reformationum*, sv. V, ed. J. Gelcich (Monumenta spectantia historiis Slavorum meridionalium, 29). Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium, 1897: 51-52 (2. III. 1303.); 55 (14. VII. 1303). Sastavni dio tog sklopa bila je crkva Sv. Kuzme i Damjana, usp. Igor Fisković, »Crkvice Sv. Kuzme i Damjana u središtu Dubrovnika.« *Dubrovnik* 8/4 (1997): 267-268.

³⁸ Prema navodima u dokumentima, uz stara Vrata od Ponte nalazila se 1345. kuća Nikole de Bucchia (L. Beritić, *Utvrđenja*: 23). Na tom mjestu spominje se 1435. godine kuća kanonika Dominika de Ribiza (*Acta Consilii Rogatorum* (dalje: *Cons. Rog.*), serija III, sv. 6, f. 4v, 5v, DAD), a godine 1440. u njezinom prizemlju magazin kanonika, do kojeg se gradi svod između južnog krila Kneževa dvora i starih Vrata od Ponte (L. Beritić, *Utvrđenja*: 62; N. Grujić, »Onofrio di Giordano della Cava i Knežev dvor u Dubrovniku.«, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske. Zbornik radova sa znanstvenih skupova "Dani Cvita Fiskovića" održanih 2003. i 2004. godine*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008: 21). Godine 1448. na obali se bilježi kuća Kristofora de Pozza, kojem Vijeće umoljenih dopušta da u gradskom zidu otvori dva prozora zaštićena željeznim rešetkama (L. Beritić, *Utvrđenja*: 67). Posrijedi je kuća sa sjeverne strane Sandaljeve palače.

³⁹ L. Beritić, *Utvrđenja*: 23.

⁴⁰ L. Beritić, *Utvrđenja*: 27.

⁴¹ Usp. *Liber viridis*, ed. Branislav M. Nedeljković [Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III. odeljenje, knj. XXIII]. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1984: c. 2, str. 3-4 (ožujak, 1358.), c. 4, str. 4 (listopad, 1358); c. 17, str. 10-11 (listopad, 1360); L. Beritić, *Utvrđenja*: 90 (siječanj, 1463).

Slika 3. Prikaz niza građevina južno od Kneževa dvora na veduti Dubrovnika prije potresa, detalj (Dubrovnik, Franjevački samostan)

treba zatvoriti prozore odgovarajućih etaža drugih kuća *supra portum*.⁴² Budući da su obalna pročelja tih kuća tvorila gradski zid, nije prijeporno da su bile višekatnice. No srednjovjekovni gradski zid oko luke nije, kako pokazuju dokumenti, na svim svojim dijelovima imao jednaku visinu⁴³ ni obrambene

⁴² *Pro fenestris in portu ferrandis. Prima pars est quod tam pro contrabannis evitandis quam pro maiori securitate civitatis quod omnes illi qui habent domum supra portum Ragusii et fenestras in primo solarium domus vel in stragno debent et teneantur usque ad per totum mensem Iulii proxime futurum fecisse ferrari ipsas fenestras primi solarium et stragni prout sunt fenestre primi solarium domus voivode Sandagl sub pena yperperorum centum pro quolibet contrafaciente et qualibet fenestra qua contrafecerit ... Capta per L; contra: III. (Cons. Maius, sv. 3, f. 171 r; 16. VI. 1427).*

⁴³ U presudi koju 1254. dubrovački knez Marsilio Zorzi donosi u sporu oko jednog dijela starog gradskog zida s južne strane luke, stoji: *antiquus murus per altum mensurando a petra viva que est sub ipso muro vadit decem brazolarum* (tj. približno 5 m), usp. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, prir. Tadija Smičiklas, sv. IV. Zagreb: JAZU, 1906: 547-548. Riječ je o dijelu zida građenu na stijeni na istočnom kraju Pustijerne. Međutim, kod romaničkih Vrata od Ponte utvrđena je visina zida od 9 m.

hodnike.⁴⁴ Zid je, dakako, bio temeljen na nižoj koti, a u 14. je stoljeću nedvojbeno bila niža i razina popločenja južnog dijela komunalnog trga,⁴⁵ pa ne treba sumnjati da su razine prizemlja kuća izgrađenih između luke i komunalnog trga bile ispod razine današnjeg popločenja Držićeve poljane.

Nažalost, raspoloživi izvori ne daju precizne naznake o ukupnom broju kuća na potezu između Kneževa dvora i kuće lokrumskog opata, kao ni odgovor na pitanje je li se kuća Junija de Cassiça također protezala do gradskog zida. Ako jest, onda se, s obzirom na izneseno, može pretpostaviti da je spajanje kuća orijentiranih prema trgu s onima orijentiranim prema luci, uslijed zazidavanja njihovih ulaznih otvora - o čemu svjedoči primjer dviju kuća Sime de Gradi - paradigma koja je možda vrijedila i za kuću Junija de Cassiça.

Već ionako složena prostorna organizacija južnog dijela Komunalnog trga doživjela je velike transformacije nepuno desetljeće nakon završetka gradnje Sandaljeve palače, najprije proširenjem južnog krila Kneževa dvora (1440.),⁴⁶ potom pomicanjem starih romaničkih Vrata od Ponte na položaj tzv. Unutrašnjih vrata od Ponte (1464.),⁴⁷ izgradnjom novog gradskog zida između Kneževa dvora i kule od Mula (1470-1477.)⁴⁸ i napokon, otvaranjem tzv. Vanjskih vrata od Ponte (1476.).⁴⁹

Palaču Sandalja Hranića moguće je razabrati na nekoliko prikaza grada nastalih prije potresa 1667. godine. Na panoramskim vedutama, poput one iz Franjevačkog samostana u Dubrovniku,⁵⁰ prikazana je zajedno s kućama koje

⁴⁴ Godine 1420. Vijeće umoljenih je donijelo naredbu da se načine stubišta i obrambeni hodnici na svim dijelovima zidina na kojima su nedostajali (nije ih, primjerice, bilo kod Kneževa dvora), a 1462. Malo je vijeće naredilo oficijalima da prolaz na gradskom zidu nad lučkim vratima zazidaju opekama i vapnom, tako da se tim putem ne može doći na terasu oružane Kneževa dvora, usp. L. Beritić, *Utvrđenja*: 42, 86.

⁴⁵ Uz romanička vrata od Ponte, s vanjske strane zida otkriveno je 1981. popločenje na dubini od -80 cm ispod razine današnjeg, a ispred jugozapadne kule Kneževa dvora; popločenje opekama koje je na tom dijelu Place izvedeno 1360. godine (usp. L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, Zagreb: Zavod za arhitekturu i urbanizam Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1958: 26) pronađeno je na dubini od oko -40 cm.

⁴⁶ N. Grujić, »Onofrio di Giordano«: 20.

⁴⁷ Stara romanička Vrata od Ponte, koja se 1441. popravljaju, zazidana su nakon što su 1464. do njih otvorena nova (tzv. "unutrašnja") vrata, usp. L. Beritić, *Utvrđenja*: 63, 95.

⁴⁸ Godine 1470. u odluci o izgradnji novog zida u luci spominju se i sve kuće na liniji starog zida; L. Beritić, *Utvrđenja*: 99.

⁴⁹ L. Beritić, *Utvrđenja*: 103.

⁵⁰ C. Fisković, »Neobjavljeni radovi Bonina Milanca«: 174 (bilj. 6); Vedrana Gjučić-Bender, »Prikazi Dubrovnika u slikarstvu.« *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 38 (1999-2000): 232.

Slika 4. Plan Dubrovnika s kraja 16. stoljeća, detalj
(Torino, Archivio dello Stato)

s njezine sjeverne strane sežu do Unutrašnjih vrata od Ponte, a s južne joj se strane ističe kuća lokrumskog opata. Zbog perspektivnog skraćivanja i nastojanja da se u cijelosti prikaže bočno pročelje Kneževa dvora, stvarna dubina građevina na potezu južno od Dvora, dakle i Sandaljeve palače, na tim je slikama umanjena,⁵¹ a netočno je prikazan i odnos njezina pročelja i prigradenog mu (u vremenu nastanka slika dijelom zatvorenog) trijema. Podacima u dokumentima znatno bolje odgovara prikaz Palače na planu grada iz 16. stoljeća, sačuvanom u torinskom arhivu.⁵² Posrijedi je crtež na kojem su ponešto shematizirano donesene komunikacije i obrisi blokova, a za najvažnije su građevine u tlocrtu naznačeni i karakteristični dijelovi građevinskih struktura. Među njima se, nasuprot svetištu romaničke katedrale, ističe Sandaljeva palača s trijemom na

⁵¹ Pročelja kuća južno od Kneževa dvora pomaknuta su prema moru kako bi se u cijelosti prikazalo južno pročelje Dvora.

⁵² Plan Dubrovnika koji se čuva u Torinu (Archivio di Stato) objavljen je u: Ilario Principe, »Tri neobjavljene karte Dubrovnika iz XVI.- XVII. st.« *Dubrovnik* 1 (1991): 191-202.

pročelju, prolazom odvojena od kuće lokrumskog opata. Premda pruža dragocjene indicije o općenitim prostornim odnosima u tom dijelu grada prije velikog potresa, torinski crtež, nažalost, ne može poslužiti kao posve vjerodostojan izvor za utvrđivanje opsega i tlocrtnih dimenzija palače.⁵³

Navedeni prikazi, dopunjeni podacima o njezinoj gradnji, potvrđuju da je Sandaljeva palača imala dva slobodna pročelja: zapadno okrenuto katedrali i istočno okrenuto luci. Sa sjeverne strane bila je kuća Kristofora de Pozza, a s južne je strane palača bila odvojena od kuće lokrumskog opata natkrivenim prolazom, čija je visina odgovarala prizemlju, a vjerojatno i niskom prvome katu.

Arhitektura palače

Podaci o zahvatima na “staroj” Sandaljevoj kući između 1407. do 1409. godine [1-3] nisu dostatni za predodžbu o njezinoj arhitektonskom ustrojstvu. Iz odluke da će stube biti u kući a ne izvan nje, ne može se razabrati je li građevina dotad imala vanjsko stubište koje je vodilo u stambeni prostor na katovima ili je to bila tek jedna od razmatranih opcija preuređenja. Ništa rječitiji nisu ni zaključci da stube koje vode do dvorane ostanu na svom izvornom mjestu, odnosno da se nadsvodi prostor kuhinje koja se nalazila u prizemlju. Nakon što se staroj Sandaljevoj kući priključuje 1419. godine i susjedna kuća (nekoć dvije kuće) Sime de Gradi, započinju veliki i složeni radovi njihova objedinjavanja i uređenja prostorija koje su trebale u funkcionalnom, tlocrtnom i oblikovnom aspektu doseći najvišu razinu reprezentativnosti.

Dokumenti na osnovu kojih je moguće govoriti o arhitektonskom konceptu Sandaljeve palače sadrže nekoliko vrsta obavijesti - o radovima koji spadaju u adaptaciju triju starijih kuća, one koji ukazuju na rekonstrukciju zatečenih zidova i podatke koji se odnose na dijelove građene *ex novo*. Zbog nedovoljnog poznavanja “prethodnog stanja”, cjeloviti prijedlog, odnosno nacrt preuređenja koji su oficijali izradili 1420. i na osnovu kojeg se raspravljalo u Malome vijeću, nije moguće pouzdano rekonstruirati. U zaključcima su, naime, zabilježene samo pojedinosti u kojima je prijedlog modificiran.

⁵³ To pokazuje usporedba s drugim građevinama čije su nam dimenzije poznate, bilo da su sačuvane, poput Kneževa dvora, ili utvrđene arheološkim istraživanjima, poput romaničke katedrale.

Pročelje prema katedrali

Prijedlog koji su podnijeli oficijali bio je, kada je riječ o glavnom pročelju, prihvaćen gotovo u cijelosti. U zaključku iz listopada 1420. godine [7] spominje se, naime, samo portal (postojeći ili nacrtom predložen), za koji je određeno da bude “za tri ili četiri stepenice” južnije. Konceptija pročelja jasnije se razabire tek iz podataka zabilježenih sljedeće godine. U srpnju 1421. članovi Maloga vijeća Andrija de Menze i Junije de Bona ovlaštteni su da izradu kamenih vrata, prozora i balatorija za Sandaljevu kuću ugovore s klesarom Alegretom [9]. Broj i raspored otvora na glavnom pročelju razvidan je iz ugovora kojim je Alegreto ubrzo klesane dijelove naručio od klesara Antuna [10]. Majstor Antun obećao je isporučiti kamene elemente za okvir glavnih ulaznih vrata, dimenzijama jednak vratima kuće protovestijara Džore, za balkonatu s tri stupa (tj. kvadriforu), za dva saracenska prozora koji će biti s jedne i druge strane kvadrifore, tri manja saracenska prozora za prvi kat, također po uzoru na one na kući protovestijara Džore te naposljetku, sve potrebne dijelove za balatorij - konzole, ploče i ogradu. Za pročelje sučelice svetištu romaničke katedrale predviđena su, dakle, u prizemlju nova vrata, na prvom katu tri manja saracenska prozora, u zoni drugog kata u sredini kvadrifora i sa svake njezine strane po jedan veći saracenski prozor, a na vrhu balatorij.⁵⁴

Svega nekoliko dana poslije te narudžbe, 6. kolovoza 1421. dolazi do bitne promjene prvotno zamišljenog opsega radova na Sandaljevoj palači. Vijeće umoljenih odlučuje da se zid glavnog pročelja do temelja sruši i podigne iznova (*ut faciem anteriorem domus de versus ecclesiam que stantur pro voyvoda Sandalia tota equetur solo et reficiatur de novo*); odnosno da se odustane od parcijalnih zahvata i prepravaka [11]. Zadržavanje starih pročelnih zidova zacijelo je priječilo postizanje željenog dojma reprezentativnosti. Malo vijeće

⁵⁴ Posrijedi su monofore. Na dubrovačkim kućama saracenski se prozori pojavljuju u prvoj polovici 14. stoljeća (izrađuju ih klesari iz Bara). Tada je većina tih prozora široka 1,02 m, a potkraj stoljeća i 1,52 m, dok im visina varira od 2,30 m do 3,19 m. Uz neke se izrađuju konzole i tzv. uši (*auriculi*), neki imaju i zaslone (*cum* ili *senza mantelletis*) koje izvode klesari. Dva takva prozora (*fenestre due chiamate serachine*) iznimnih dimenzija i ukrasa izrađuje Petar Martinov 1440. za Knežev dvor: široki su oko 2, a visoki gotovo 8 m; imaju balkon s pločom na konzolama, ogradu od stupića, doprozornike s bazama i kapitelima, lukove s dva češera, “uši” i nad lukom visoki akroterij. Ostali saracenski prozori Kneževa dvora imali su akroterije i doprozornike s lisnatim kapitelima te lukove ukrašene jednostavnim ili tordiranim profilom. Svakako su to prozori šiljastog luka koji još nije upisan u pravokutni okvir, usp. N. Grujić, »Onofrio di Giordano«: 34-35, dokument br. 4.

ubrzo je za provedbu te odluke izabralo dvojicu svojih članova, ovlastivši ih da sve potrebne radove dogovore s majstorom Antunom, odnosno s drugim klesarima i majstorima [12]. U kolovozu se u Senju nabavlja drvo potrebno za te radove [13], a u listopadu je oficijalima općinskih gradnji naređeno da prikupe kamenu građu “s kuće i za kuću” koja je u međuvremenu otuđena, prodana ili posuđena [14]; taj podatak nedvojbeno potvrđuje da je za novo pročelje upotrijebljena (i) starija kamena građa. Na rušenje pročelja dviju starijih kuća i podizanje novog pročelja Palače odnosi se vjerojatno i nalog za isplatu majstoru Antunu iz ožujka 1422. godine [15], odnosno naredba oficijalima oružarnice da oficijalima općinskih gradnji, koji u najkraćem roku moraju započeti s radovima, posude užad i grede potrebne za montažu kamena [17].

O izgledu kvadrifore - čiji je prototip, prozor na kući Džore Bokšića, također nestao u velikom potresu - nema arhivskih podataka. Godine 1425. njezin se gornji dio ostakljuje i zaštićuje željeznom rešetkom [39], a već 1423. u jednom se ugovoru kameno mrežište Sandaljeve kvadrifore spominje kao predložak za izradu mrežišta bifore.⁵⁵ Od svih prozora na glavnom pročelju Sandaljeve palače kao predlošci se u narudžbama najčešće javljaju saracenski prozori prvoga kata, pa je stoga o njima ostalo zabilježeno i najviše detalja.⁵⁶ Iz ugovora

⁵⁵ ... *io Radich Bratoradovich petraro me obligo a Stefano de Volzigna a far una balchognata di colonna una per mezo et lavorada di scarpello ben et pulido et la dicta balcognata che sia lavorada a crossetto como quella ala casa di Bratossavo orexe et la dicta croxetta che sia relevata como la bancognata (!) di Sandagl et lo capitello dela cologna dela dicta balcognata che sia intaglato in octo chantoni et le misglen (?) che sia intaglata come e le finestre saraxine del dicto Sandagl. Et la dicta balchognata che sia de bona petra salda... Et io Stefano li sia tegnuto a dar per la detta balcognata yperperi diexi al dicto Radich... (Diversa Cancellariae (dalje: Div. Canc.), serija XXV, sv. 42, f. 201v; 1. XI. 1423., DAD). Mrežište Sandaljeve balkonate (kvadrifore) поближе se opisuje u ugovoru kojim se 1492. godine klesari Radivoj Bogosalić i Jakov Radomanović, te Leonard Petrović, Petar Jakobović i Bartul Radivojević obavezuju izraditi za kuću Frana Stjepanova *Benesse unam balconatam cum duabus fenestris sarachinis que balconata sit ad similitudinem balconate domus communis que dicitur comitis Stephani videlicet arcus intus et extra et parestatas et columnas sicut sunt in domo ser Antonii et ser Clementis Marini de Goze (Div. Canc. sv. 89, ff. 91v-92; 25. X. 1492).**

⁵⁶ *Radich Bratoradovich et Braichus Bogosalich petrarii... promiserunt Antonio [de Butcho]... facere, laborare et construire sex fenestras saracinas cum pragis et omnibus opportunis fulcitas... ac illius magnitudinis et forme quibus et prout sunt fenestre domus voyvode Sandagl que sunt in primo palmento ipisus domus... (Diversa Notariae (dalje: Div. Not.), serija XXVI, sv. 14, f. 69v; 1. III. 1424., DAD).*

Ratchus Ivancevich lapicida et Radoe Pribilovich similiter lapicida... promiserunt... procuratoribus [Zivchi Radosaglich dicti Castrath] (...) tres fenestras sarachinas sicut sunt ille que sunt in domo voivode Sandalii ad primum palmentum (Div. Canc. sv. 44, ff. 98r-98v; 12. I. 1427).

majstora Alegreta i Dobrašina Radinovića, koji 1424. za Luku Brajkovića izrađuju četiri saracenska prozora *cum mantelletis*, oblikom i vrsnoćom jednaka prozorima na prvom katu Sandaljeve kuće, doznaje se, primjerice da, za razliku od potonjih, moraju imati po dvije konzole i po dva “uha”, svaki mora biti u otvoru visok 9 pedalja (2,30 m) i širok 4 pedlja (1,02 m).⁵⁷ Ista su se dvojica 1426. obvezala Ivanu de Luca načiniti dva saracenska prozora *cum intaglis et fogliaminibus* poput onih na prozorima prvoga kata Sandaljeve palače, samo za pedalj viša.⁵⁸

Iz ugovora kojim su u travnju 1422. godine za pročelje od Brajka Bogosalića naručena tri balkoncela [18], najvjerojatnije manjih bifora,⁵⁹ doznajemo, međutim, da je Sandaljeva palača imala i treći kat koji se dotad ne spominje.⁶⁰ Zamisao da pročelje dobije zonu trećeg kata zacijelo je vezana uz spominjanu odluku o rušenju i ponovnoj gradnji pročelnog zida. Balkonceli su veličinom i vrsnoćom trebali biti jednaki onima na kući Martola de Zamagno, a profilacije njihovih potprozornika po uzoru na one saracenskih prozora donjeg kata. I

⁵⁷ *Magister Allegretus et magister Dobrassinus lapicide... promiserunt Luce Braichovich dicto Bon (...) fenestras quatuor saracenas cum mantelletis illius forme et qualitatis cuius et qualis sunt fenestre domus voyvode Sandagl primi palmenti. Et de pluri habere debeant duos dentes et duas auriculas intalliatas pro qualibet earum, que fenestre pro qualibet earum sint altitudinis palmarum nouem in lumine et latitudinis palmarum quatuor in lumine... (Div. Canc. sv. 42, ff. 255v-256r; 24. III. 1424.; spominje: C. Fisković, Naši graditelji: 114). Mantelleti su u fortifikacijskoj terminologiji drveni zakloni između prsobrana na kruništima (L. Beritić, Utvrdjenja: 238), u stambenoj arhitekturi su to drveni zakloni oko stubišta (R. Jeremić i J. Tadić, Prilozi, I: 11); nije isključeno da su na saracenskim prozorima takvi zakloni bile drvene rešetke (prikazane na pr. na slici San sv. Uršule, Vittorea Carpaccia), ali i isklesane “tranzene”, koje se u islamskoj arhitekturi nazivaju *masharabiyya* (Deborah Howard, *Venice & The East: The Impact of the Islamic World on Venetian Architecture 1100-1500*. New Haven & London: Yale University Press, 2000: 159).*

⁵⁸ *Alegretus et Dobrassin Radinovich lapicide socii... promiserunt... ser Iohanni de Luca (...) duas fenestras sarachinas sicut sunt ille que sunt in domo voivode Sandalii in primo palmento preter quod sint longiores per unum palmum cum intaglis et fogliaminibus et omnibus laboreris sicut sunt ille que sunt in domo dicti voivode Sandalii... (Div. Canc. sv. 44, f. 70v-71r; 21. X. 1426).*

⁵⁹ O toj vrsti prozorskih otvora usp. R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi*, I: 9-10. C. Fisković, *Naši graditelji*: 65-66. Više pojedinosti o takvim prozorima doznaje se iz drugih ugovora. Primjerice, Dobrašin Radinović se 1417. obavezao izraditi za kuću kanonika Matije de Giorgi *duos balchonicellos cum colupnis fulcitis (...) cum dentibus et auribus (Div. Canc. sv. 41, f. 156r; 30. VIII. 1417)*; prema već spomenutom ugovoru (usp. bilj. 57), majstori Alegreto i Dobrašin Radinović su za kuću Luke Brajkovića 1424. preuzeli i izradu *balchonzelos duos cum vna collonella in medio pro quolibet eorum* koji su trebali biti iste veličine i oblika kao *balchonzelli* na kući Luke de Bona (*Div. Canc. sv. 42, ff. 255v-256r; 24. III. 1424.*).

⁶⁰ Palača se u literaturi redovito navodi kao dvokatnica.

prozori u zoni trećeg kata pročelja Sandaljeve palače spominju se više puta kao predlošci,⁶¹ a u jednoj od narudžbi izričito se navodi da su smješteni *subtus canalia*, odnosno ispod samog potkrovnog vijenca.⁶²

Izgledu glavnog pročelja pridonosila je i pozlata: Malo je vijeće 1425. godine naložilo oficijalima *quod deaurari faciant cum auro et cum azuro et coloribus a parestata porte domus Sandalii superius et de aurando etiam cimerium et arma* [40].

Godine 1426., u očekivanju Sandaljeva dolaska, Vijeće umoljenih je odlučilo da se za glavno pročelje palače iskleše još jedan pozlaćeni *cimerium*, tj. reljefni grb [43].

Balatorij

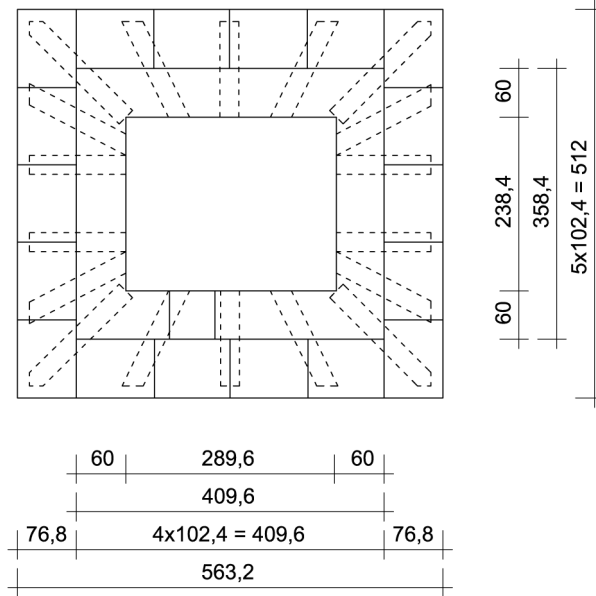
Palaču je okrunio kameni balatorij.⁶³ Prema specifikaciji klesanih dijelova iz 1421. godine [10], majstor Antun je za balatorij trebao izraditi tridesetšest kamenih konzola kvadratnog presjeka, sa stranicom od pola lakta, od toga osamnaest konzola dužine četiri i osamnaest dužine pet pedalja, osamnaest ploča širine tri pedlja, dužine četiri pedlja i debljine pola stope, te sve potrebne stupce, stupiće i male lukove za ogradu. Činjenica da se, za razliku od drugih tom prigodom naručenih elemenata pročelja, za dijelove balatorija preciziraju dimenzije govori da taj dio građevine nije bio zamišljen prema nekom postojećem predlošku.

Precizno zadane mjere elemenata, a pogotovo identičan broj dvostrukih konzola i ploča koje se na njih polažu, ukazuju na to da je balatorij poput dugačkog balkona okružio sa sve četiri strane jedan povišeni paviljon na palači (*liagò*). Pod pretpostavkom da je debljina zidova u koje su bile ugrađene konzole bila oko 60 cm, oni su omeđivali pravokutni prostor od oko 3 x

⁶¹ Usp. bilj. 135-138.

⁶² Usp. bilj. 136.

⁶³ O balatoriju Sandaljeve palače iznošena su u literaturi različita mišljenja. Neki su autori smatrali da se kameni balatorij nalazio unutar kuće, odnosno u dvorani (R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi*, I: 18; D. Živanović, *Dubrovačke kuće i polače*: 98), no općenito je prihvaćen zaključak da je balatorij bio "na Sandaljevoj palači" (V. Čorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 263; C. Fisković, *Naši graditelji*: 58, 103; L. Beritić, »Ubikacija«: 81-83. M. Prelog, »Dalmatinski opus Bonina da Milano.«: 3-8; N. Grujić, »Balatorij«: 140-143). Premda se od početka 15. stoljeća u dubrovačkim kućama izrađuju i drveni balatoriji, nema podataka da bi takav balatorij postojao i u dvorani Sandaljeve palače.

Slika 5. Tlocrtni prikaz konstrukcije i podne plohe balatorija (crtež: Ivan Tenšek, d.i.a.)

Slika 6. Paviljon Sandaljeve palače (lijevo uz krov Kule sv. Ivana) na slici Nikole Božidarevića, oko 1500. (detalj triptiha iz Dominikanskog samostana u Dubrovniku)

2,4 m,⁶⁴ a vanjska mjera ograde balatorija bila bi 5,63 x 5,12 m, dakako, nakon što je godine 1422. odlučeno da ploče postavljene na konzole budu u odnosu na njih istaknute za pola stope, odnosno 17 cm [21]. Konzolnom konstrukcijom Sandaljev balatorij podsjeća na kruništa nekih kula; parapet s prsobranima zamijenila je perforirana ograda kakva se pak javlja ponekad na vrhu gradskih tornjeva i zvonika.⁶⁵ O sličnoj građevinskoj konstrukciji na nekoj od onodobnih dubrovačkih kuća nema vijesti. Utoliko bi se rješenje primjenjeno na Sandaljevoj palači moglo smatrati izuzetnim pa i inovativnim. Svakako je izvedba bila složena: krajem 1422. godine oficijalima općinskih radova naređeno je da gradnju balatorija povjere majstoru Boninu iz Milana [26], a početkom iduće godine da se balatorij napokon dovrši [29].

Balatorijem je bio ograđen četverostrani paviljon, koji se u dokumentu iz 1425. naziva *liagò*;⁶⁶ bio je ukrašen obojenim grbovima [40], poput onih koji su se tada mogli vidjeti u gradskoj lođi.⁶⁷ Druge se pojedinosti o paviljonu ne navode, no može se pretpostaviti da su neki njegovi dijelovi bili drveni.

⁶⁴ Dužina gornjih konzola je 128 cm, donjih 102,4 cm; dimenzije ploča su 76,8 x 102,4 cm. S obzirom da se otprilike trećina dužine konzola morala uzidati, a ploče su položene na konzole u razmaku koji određuje njihova dužina, širina ophoda iznosila je oko 80 cm, što odgovara terminu "balatorij" i opravdava njegovo korištenje, usp. N. Grujić, »Balatorij«: 150. U tom je članku iznesena interpretacija oblika balatorija Sandaljeve palače, koja je ovdje korigirana: ukupna dužina elemenata naručenih za balatorij, naime, iznosi 18,5 m, što nadilazi pretpostavljenu širinu pročelja i isključuje pretpostavku da je ono njime završavalo.

⁶⁵ Mjerama u tlocrtu balatorij na Sandaljevoj palači približno odgovara znatno kasnijoj ogradi zvonika korčulanske katedrale (Marko Andrijić, 1482). Usp. Goran Nikšić, »Marko Andrijić u Korčuli i Hvaru.« *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 37 (1997-1998): 191-228. Među mogućim predlošcima koji se u tom članku navode ističe se zvonik u Soletu (Apulija) građen od kraja 14. stoljeća, te zvonici u Abruzzima i Umbriji, na kojima se također javljaju ograde (str. 204, bilj. 31, 32, 33). Međutim, takvih konstrukcija ima i drugdje, pa i sjeverno od Alpa, primjerice na zvoniku crkve u Heilbronnu. Konstruktivno rješenje predloženo u ovom članku zasniva se na činjenici da su sve naručene ploče, pa i ugaone, bile jednake veličine: u takvom slučaju svi su njihovi spojevi mogli biti oslonjeni na konzole samo ako su one bile radijalno ugrađene u zid. Potvrdu za takve konstrukcije nalazimo na Siciliji: Porta Marina di Siracusa (15. st.), Pietraperzia (Enna) (17. st.).

⁶⁶ Naziv *liagò* (od grčke riječi *heliakon* = mjesto izloženo suncu) javlja se u venecijanskoj arhitekturi od 12. stoljeća, a označava lođu na krovu koja je zatvorena s tri strane; mogla je biti izvedena u kamenu ili drvu, usp. Giordiana Bacchin Reale i Elisabetta Pasqualin, »Dal liagò all'altana.«, u: *Le altane di Venezia*. Venezia: Arsenale, 1989: 15-19. U dubrovačkoj arhitekturi *liagò* označuje paviljon: Junije Matijin de Gradi za svoju je kuću u gradu dao izraditi tri stupa s kapitelima, dva stupca i vijence po uzoru na *liagò* svoje kuće na Pločama (*Div. Canc.* sv. 57, f. 14r; 8. XI. 1442.).

⁶⁷ Prema pisanju Filipa de Diversisa, i u gradskoj lođi "pri vrhu, to jest u zidu i na gredama velikaši pričvršćuju ploče sa svojim grbovima, osobito Francuzi, potom engleski i njemački knezovi koji preko Dubrovnika prolaze prema svetom Gospodinovom grobu." (Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, pripr. Zdenka Janeković-Römer. Zagreb: Dom i svijet, 2004: 58).

Sandaljev *liagò*, tj. paviljon, nije tada bio jedini u gradu ali se svojim kićenim balatorijem morao osobito isticati. Takvi se paviljoni obično podižu nad uglovima kuća, oslanjajući se na vanjske nosive zidove, a u konkretnom slučaju logično je pretpostaviti da se nadgradnja s balatorijem i paviljonom nalazila iznad zapadnog pročelja; u protivnom, iznad istočnog, odnosno nad gradskim zidom, ometala bi eventualnu obranu.

Sandaljev paviljon se, kao i nekoliko drugih, može prepoznati na Božidarevićevu prikazu Dubrovnika,⁶⁸ neki nestali spominju se u dokumentima 15. stoljeća, a neki su i sačuvani.⁶⁹ Takvi natkriveni, sjenoviti i zračni paviljoni iz kojih se nadaleko pružao pogled svugdje su, pa i u Dubrovniku, činili stanovanje u tijesnim prostorima srednjovjekovnog grada udobnijim, postavši ujedno i statusnim obilježjem većih kuća i palača.

Pročelje prema luci

Za razliku od zapadnog pročelja okrenutoga trgu i katedrali, o istočnoj fasadi okrenutoj prema moru nema toliko podataka. Razumljivo je da je, s obzirom na funkciju gradskog zida, imala manje otvora. Na prozorima prvog kata bile su rešetke, postavljene na kuću Sime de Gradi još prije no što ju je općina darovala Sandalju,⁷⁰ koje su, nakon ugradnje novih prozorskih okvira zamijenjene novima. Početkom 1423. godine za jednu od soba na prvome katu prema moru naručen je, naime, novi saracenski prozor s rešetkom [29]. Godine 1424. izrijekom se spominju dva *niža* prozora [36], jamačno u zoni prvoga kata, koje je trebalo pozlatiti. Za dvije sobe drugog kata još je 1420. predviđena izrada dvaju saracenskih prozora, između kojih je trebao biti pričvršćen pozlaćeni kameni *cimerium* [7]. Posrijedi je bio reljefni tzv. puni grb koji se sastojao od štita, kacige s plaštem i ukrasa ili nakita kacige (krijeste). Oficijalima je u listopadu 1422. naloženo da njegovu izradu povjere nekom majstoru prema rješenju, odnosno nacrtu koji su imali kod sebe [22]. U ugovoru sklopljenom s Boninom iz Milana 19. listopada 1422. [23] izričito se spominje od notara ovjeren crtež koji je majstor načinio svojom rukom. Cimerij je bio doista monumentalnih dimenzija: visinom i širinom trebao je dosežati šest i pol lakata

⁶⁸ Prikaz Dubrovnika u rukama Sv. Vlaha detalj je triptiha koji je Nikola Božidarević naslikao oko 1500. godine (Dubrovnik, Dominikanski samostan).

⁶⁹ Ima ga i kuća na južnom kraju Pobijane ulice, a ostaci paviljona postoje i na vrhu stubišta koje koristi barokni sklop na južnom kraju inzule, između ulice braće Andrijića i ulice Đure Baljivija.

⁷⁰ Usp. bilj. 30.

(3,33 x 3,33 m).⁷¹ Kada je u ožujku godine 1423. dovršen, Vijeće umoljenih je razmatralo mogućnost da ga se ne postavi sa strane luke, nego na glavno pročelje (*ex parte anteriori, videlicet versus ecclesiam sanctae Mariae*), priklo-nivši se ipak tome da se učini prema prvotnoj zamisli [30]. Ta odluka govori o važnosti istočne fasade i dojmu koji je palača trebala ostaviti u pogledu s mora. Godine 1422. istočna je fasada dovršena postavljanjem kamenih oluka (*gorne*) kojima će voda dotjecati u cisternu [19]; bili su oslonjeni na konzole i zacijelo uzorno oblikovani, kao i oni na zapadnom pročelju.⁷² Uslijedila je i odluka da se gradski zid uz Sandaljevu palaču povisi, odnosno visinom s njom izjednači, kako bi joj se lakše postavio krov [20].⁷³ Vjerojatno je upravo u tom dijelu došlo do prodora vode koja je uzrokovala oštećenja u palači i prve po-pravke 1434. godine [68].

Prostorna podjela unutrašnjosti

Premda će Dubrovčani u pismu Sandalju [55] ustvrditi da su stare kuće srušili do temelja (a učinili su to samo s pročeljem), nije prijeporno da se radovi u unutrašnjosti izvode unutar perimetra koji određuju tri kuće (od kojih su dvije već ranije spojene), odnosno da su raspored prostorija u novoj palači odredili i neki zatečeni razdjelni zidovi, kako zid koji je “staru Sandaljevu kuću” dijelio od dviju kuća Sime de Gradi, tako i oni unutar tih triju kuća. Pregradnja prostora u unutrašnjosti Palače stoga nije, kako se čini, bila radikalna. To se odnosi prije svega na prizemlje, gdje se nisu mogli rušiti nosivi zidovi a da se ne sruše i oni koji su u prvom i drugom katu na njima počivali. Premda se iz dokumenata kojima danas raspoložemo ne može sa sigurnošću utvrditi koji su stariji nosivi, odnosno pregradni zidovi u unutrašnjosti sačuvani, činjenica da se i na prvom i na drugom katu nalaze po dvije međusobno povezane sobe upućuje da se za njih koriste zatečeni prostori, odnosno granični zidovi dviju manjih kuća Sime de Gradi, a da će “staru Sandaljevu kuću” zauzeti veće prostorije ili će u tom djelu biti jednostavnije uspostaviti tanje pregradne stijene. Takva se prostorna podjela nove palače nazire već iz prvih uputa za gradnju 1420. godine [7].

⁷¹ *Duos cimerios de arma* koje Ratko Ivančić 1427. godine kleše za palaču vojvode Radoslava Pavlovića (*Div. Canc.* sv. 44, f. 147r; 31. V. 1427.) znatno su manjih dimenzija - 1,28 x 1,28 m.

⁷² Usp. bilj. 139.

⁷³ L. Beritić, *Utvrđenja*: 43, navodi da se zid trebao pregraditi, međutim, posrijedi je zacijelo bilo izjednačenje visine zida koju su dotad određivala začelja kuća Junija de Cassiça i Sime de Gradi, nejednakih visina.

Kuće 14. stoljeća koje su spojene i adaptirane u Sandaljevu palaču imale su u prizemljima gospodarske prostore - dućane ili skladišta - najvjerojatnije odijeljene od skućenih ulaznih prostora iz kojih su vodila stubišta prema stambenim dijelovima na katovima. Reorganizacija prostora prizemlja proizašla je ponajprije iz potrebe za uređenjem reprezentativnog predvorja iz kojeg je vodilo novo kameno stubište, dok su vertikalne komunikacije starijih građevina ukinute. Spominjana odluka iz 1420. - o pomicanju (postojećih ili nacrtom predloženih) vrata "za tri ili četiri stepenice" južnije - jamačno se odnosi na glavni portal. Predvorje će zauzeti znatan dio prizemlja. Ispod njege se nalazila cisterna [7a]; radovi na kući započinjju upravo gradnjom cisterne [8].

Kameno stubište između prizemlja i prvog kata postavlja se tijekom 1423. godine, između kraja siječnja [29] i sredine listopada, kada se naručuje ograda od kamenih stupića [34]. Stube su jednim svojim krajem nužno bile ugrađene u zatečeni granični zid između dviju starijih kuća,⁷⁴ a drugim oslonjene na podzid. Broj i visina stuba nisu poznati, a o širini stubišta - oko 1,5 m - doznajemo iz zaključka donesenog 1422., kojim je potvrđeno da će ono biti širine "koliko je za njegovu gradnju ostavljeno prostora, odnosno šest pedalja" [24].⁷⁵ Vertikalna komunikacija nastavljala se u gornjim katovima drvenim stubama, zacijelo ne tolike širine: u prvom katu uz njih je morao biti ostavljen prostor za pristup sobama, dok su se u drugom katu stube mogle nalaziti unutar dvorane, odijeljene od nje samo drvenom ogradom u obliku "mreže".⁷⁶

U dijelu prizemlja uređena je, naposljetku, štala; godine 1425. zaključeno je da se štala s jaslama i svime što je potrebno, uključujući i kolutove za vezanje konja, načini ispod kuhinje [41]. U štalu se najvjerojatnije ulazilo iz prolaza između palače i kuće lokrumskog opata.⁷⁷

⁷⁴ Takav položaj stubišta pogodovao je izravnom pristupu u više soba na gornjim katovima; uobičajenim postavom uz jedan od bočnih graničnih zidova neke bi sobe nužno bile prolazne. Ovisno o položaju i veličini ulaznog prostora, odnosno predvorja, stube od prizemlja do prvog kata redovito su kamene: prvi, kraći krak, obično tek nekoliko stuba, obično je postavljen uz pročelni zid, a drugi se pod pravim kutom nastavlja uz granični bočni zid. Takvo rješenje, dokazano na više kuća 15. st., može se pretpostaviti i za Sandaljevu palaču.

⁷⁵ Duljina stuba naručenih 1388. za kuću Džore Bokšića iznosila je 5 ½ pedalja (131 cm); stube koje Nikola Radinović izrađuje 1424. za kuću Martola de Binzola dugačke su 2 ½ lakta (*Div. Canc.* sv. 42, f. 242v). Za Sandaljevu palaču nije, međutim, zadana duljina stuba nego širina stubišta. Usporedbe radi, stubišta između prizemlja i prvog kata u Ranjininoj i u Kaboginoj kući na Pustijerni široka su 1 m.

⁷⁶ Mrežom (rešetkom) ograđene stube (*scala cum rete*) spominju R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi*, I: 11. Jedan takav primjer iz 14. stoljeća poznato je stubište iz venecijanske palače Ca' d'Agnello (sada u Ca' d'Oro).

⁷⁷ *Porta domus vojvode Sandalii que est prope domum domini abbatis Lacromene* spominje se u jednom ugovoru iz 1429. godine, usp. bilj. 125.

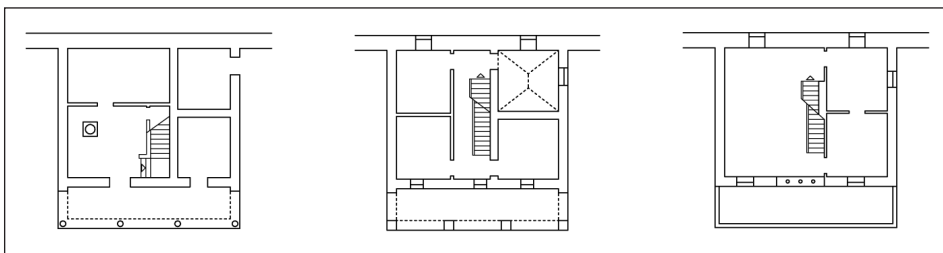
Na prvom katu palače u dokumentima se spominju dvije sobe. Za jednu od njih, orijentiranu prema luci, naručen je (vjerojatno na mjestu starijeg prozora) 1423. godine saracenski prozor s rešetkom [29]. Iste godine odlučeno je da na prvom katu jedna soba, vjerojatno ta ista, “ostane kakva jest” i da se u njoj iznad kreveta izradi nebica (*ghabia*), a da se na isti način (krevetom i nebicom) opremi i druga soba [33]. Termin *ghabia* ili *cabia* pojavljuje se u dokumentima o uređenju interijera palače u dvojakom značenju: spominje se u vezi s krevetom, okružujući ga poput “kaveza” sa svih strana i odozgo, ali označuje i drveni strop nad cijelom prostorijom.⁷⁸

Na prvom se katu, kao što je već rečeno, iznad štale u prizemlju nalazila i kuhinja. Drveni strop u toj prostoriji trebalo je, prema odluci iz 1422., zamijeniti svodom [21]. Kako se svod može podići samo nad nosivim zidovima, kuhinja je mogla zauzeti četvrtinu kata, oslanjajući svod na vanjske i unutrašnje nosive zidove. Kada je sljedeće godine oficijalima prepušteno da “ako to bude moguće i kako im se sviđi” u kuhinji načine prozor [33], to se najvjerojatnije odnosilo na zid prema prolazu između palače i kuće lokrumskog opata.

Na drugom katu bilježe se 1420. godine četiri prostorije [7]. Tada je, naime, određeno da se za “dvije prostorije prema luci” izrade dva saracenska prozora s grbovima, kao i da svaka od “dvije prostorije uz stubište” dobije svoja vrata, a vrata je trebalo načiniti i u zidu koji ih je razdvajao. Pomnija analiza tog dokumenta pokazuje da je zapravo riječ o tri prostorije, od kojih se jedna spominje u oba konteksta. U prosincu 1422. zaključeno je da se zid između dviju prostorija (jamačno onih uz stubište) sruši i da se one pretvore u jednu, s jedinstvenom stropnom konstrukcijom (*ghabia*, *cabia*) [27]. Odluka je, međutim, još istog dana opozvana i određeno je da se prostor koji je trebao nastati nakon rušenja zida ipak pregradi na dva dijela drvenom stijenom s vratima. Potvrdu da se na drugom katu doista nalazila dvorana i uz nju dvije sobe (jedna s pogledom na luku, druga na trg), nalazimo i kasnije, 1427., u narudžbi Ivanu Ugrinoviću da oslika i ukrasi *illam cameram cum saleta ante ipsam cameram que est in sala magna*, dakle sobu i predsobu na drugome katu [45].

Istom prigodom naloženo je da se na drugom katu, *in camera construenda in sala*, načini pod nad ravnim stropom, što znači ne nad svodom kuhinje. Na drugi se kat nedvojbeno odnosi i odluka iz prosinca 1422. da se u svakoj od neke dvije sobe (bez naznake kata) iznad kreveta načini nebica (*ghabia*) [25],

⁷⁸ Posrijedi je zacijelo ovješeni strop - nalik na nešto kasniji ovješeni drveni svod u svetištu Gospe od Šunja na Lopudu, oslikan plavom bojom i ukrašen zlatnim zvijezdama.

Slika 7. Shematski prikaz tlocrtnog rasporeda prizemlja, prvog i drugog kata
(crtež: Ivan Tenšek, d.i.a.)

budući da se njihova izrada u istom mjesecu naručuje od Marka Ruskovića [28]: jedna je trebala obuhvatiti cijelu sobu, koja je *in sala* (znači na drugom katu), a druga *ghabia* je trebala biti duga i široka deset lakata (5,12 x 5,12 m); drvodjelcu su naručena i dva kreveta s klupama za te dvije sobe. U svibnju 1423. godine, kada je određeno da se u dvije sobe prvog kata postave kreveti, odlučeno je da se te dvije sobe na drugom katu preurede i da jedna bude spavaća, a druga da postane *anticamera* [33]. Takvo razdvajanje funkcija odgovaralo bi višoj razini stanovanja, sukladno rangu vlasnika: soba u kojoj se spava posve je privatna, a *anticamera* je prostor u kojem se prima.⁷⁹ Prostorije drugog kata svakako su bile reprezentativne. *Piano nobile* naglašen je na pročelju većim prozorima i njihovim simetričnim postavom. O rasporedu prostorija u trećem katu nema podataka.

Osnovna tlocrtna matrica bila je, dakle, na svim etažama asimetrična, a namjena pojedinih prostorija na katovima - određena težnjom da se sobe za spavanje odvoje od, primjerice, kuhinje na prvom katu i dvorane na drugom katu - navodi na zaključak da je stubište bilo postavljeno po sredini nove palače, a ne uz bočne perimetralne zidove. Na temelju sačuvanih podataka može se, doduše, zaključiti koliko je prostorija bilo na pojedinom katu, ali se, upravo s obzirom na asimetričnost tlocrta, ne može sa sigurnošću odrediti njihov međusobni položaj. Naime, nijedan dosad poznat dokument ne precizira je li se stara Sandaljeva kuća (kuća Junija de Cassiça) nalazila južnije ili sjevernije od dvije kuće Sime de Gradi s kojima je spojena, a između kojih je morao ostati sačuvan poprečni nosivi zid, uvjetujući dvodjelni raspored.

U pogledu visinskih gabarita Sandaljeve palače, u dokumentima nema mnogo podataka. Upute da se za prvi kat izrađuju “mali saracenski prozori”

⁷⁹ Istih se godina termin *anticamera* javlja i u Italiji, usp. Peter Thornton, *Interni del Rinascimento italiano 1400-1600*. Milano: Leonardo editore, 1992: 294-295.

govore da je visina te etaže znatno manja nego što će je imati drugi kat, najviši i rastvoren najvećim prozorima. Na trećem katu prozori su opet nešto niži, smješteni ispod samog vijenca,⁸⁰ što ukazuje i na manju visinu te etaže. S obzirom i na visinu kasnije prigradenog trijema i na standardne visine prozora u zonama drugog i trećeg kata, može se zaključiti slijedeće: s prizemljem visokim približno 3 m, prvim katom visokim nešto više od 2 m, drugim katom koji je zasigurno dostizao visinu od najmanje 4 m i nešto nižim trećim katom, palača bi dosegla visinu od 12 m, što se čini mogućim i s obzirom na visine starog i novog gradskog zida. Pretpostavljene visine (barem kada je riječ o prizemlju i prvom katu), ne odstupaju od visina etaža u najranijim sačuvanim dubrovačkim interijerima 15. stoljeća.⁸¹

Oprema unutrašnjosti

Unutrašnjosti se u projektu rekonstrukcije nije pridavalo ništa manje pažnje nego vanjštini; palača je opremljena u skladu s najvišim standardima reprezentativne dubrovačke stambene arhitekture toga doba. Prostorom predvorja dominirala je klesana kamena kruna cisterne. Premda ugovor o njezinoj izradi nije sačuvan, kruna Sandaljeve palače spominje se kao predložak u dvije narudžbe iz 1426., odnosno 1427. godine,⁸² pa stoga nije prijeporno da je već spominjana kruna u lapidariju Društva prijatelja dubrovačke starine pripadala izvornoj opremi palače.⁸³ Oplošje krune na sve je četiri strane ukrašeno

⁸⁰ Usp. bilj. 136.

⁸¹ U Kneževu dvoru, u zapadnom krilu koje je zadržalo podjelu iz početka 15. stoljeća visina prizemlja je 305 cm, polukata (prvog kata) 320 cm. U drugoj polovici 15. stoljeća, na Ranjininoj kući, visina prizemlja je 260 cm, prvog kata 270 cm, na kući Tudizić-Bučić, prizemlje je visoko samo 240 cm, a prvi kat 225 cm.

⁸² Klesari Radić Bratoradić i Brajko Bogosalić obećavaju Mateju Viterbi iz Mesine *unum puzale illius magnitudinis, mesure et sexti sicut est illud in domo voivode Sandalii et in quatuor angulis dicti puzalis sculpere teneatur quatuor clippeos sive schutos cum arma dicti Mathei...* (*Div. Canc.*, sv. 44, f. 5v; 8. IV. 1426). Nikola Radinović izrađuje Ivanu de Marcho *pozale unum de laborerio schieto cum armis et zimeriis ipisus Iohannis de bono opere et lapide de Curzola, illius magnitudinis cuius est pozale voivode Sandagl...* (*Div. Not.*, sv. 15, f. 88r; 17. III. 1427).

⁸³ Lapidarij Društva prijatelja dubrovačke starine, inv. br. 139. Pišući o tom kamenom spomeniku koji se još sredinom 70-tih godina 20. stoljeća (sekundarno upotrijebljen) nalazio u Palači Tudizić, na uglu Place i Kuničeve ulice (Kuničeva 1), Pavao Anđelić je s pravom zaključio da potječe iz palače. Razmatrajući za kojeg je od dvojice njezinih vlasnika - Sandalja Hranića ili hercega Stjepana Vukčića Kosaču - kruna načinjena, Anđelić se, međutim, na temelju heraldičkih argumenata odlučio za potonjega, usp. P. Anđelić, »Grbovi hercega Stjepana Vukčića Kosače«: 86-90.

reljefnim grbovima, što govori da je bila postavljena nasred predvorja. Kameno stubište koje je iz predvorja vodilo na prvi kat imalo je ogradu od kamenih stupića (*apozium de collonellis lapidis*), naručenu u listopadu 1423. od Alegreta Bogavčića [34].

Dvorane u dubrovačkim kućama obavezno imaju zidni umivaonik koji se u dokumentima 14. i 15. stoljeća naziva *schaffa* ili *pillum*.⁸⁴ Zidni umivaonik Sandaljeve palače naručen je također 1423. od Alegreta Bogavčića, po uzoru na pilo koje je taj majstor ranije izradio za dvoranu u kući Matije de Gradi [34].⁸⁵

Unutrašnjost kuće bila je, prema odluci iz 1424., barem dijelom popločana podnim opekama (*lapides cocti*) [35].⁸⁶ Napokon, u jednoj od prostorija na drugom katu, odlukom Vijeća umoljenih iz 1431. godine, načinjen je zahod [66]. Ugrađivanje zahoda u već dovršenu kuću - odnosno bez ranije predviđenog i izvedenog širokog kanala u nekom od zidova - navodi da je sistem odvodnje bio riješen prigradnjom konzolnog istaka, najvjerojatnije na južnom bočnom zidu.

Činjenica da su stube gornjih katova bile od drva, da se drvo rabilo za pregradne zidove, za podove i stropove, pokazuje važnost njegove uloge u artikulaciji stambenog prostora 15. stoljeća. U interijeru se od drva izrađuju i mnogi dijelovi opreme: oficijalima je još 1423. naređeno da dadu načiniti kapke za sve prozore onako kako im se učini najboljim i najkorisnijim [29]. Iste godine iz Venecije je naručena veća količina drvene građe, raznih vrsta (ariš, jelovina, orahovina), precizno naznačenih mjera - za izradu kapaka za manje prozore, za velika vrata, za izradu letvica za rešetke, tj. mreže (*pro cantinellis pro rete*) [31]. Naručeno je 145 raznih dasaka u ukupnoj dužini od 425 m. Daske od ariša, široke 51 cm i duge 3 m, za dvokrilne kapke odgovaraju standardnim mjerama manjih saracenskih prozora naručenih za prvi kat; za sve veće prozore i kvadriforu izrađivali su se zacijelo višedjelni kapci. Za vratnice vanjskih

⁸⁴ Nada Grujić, »Zidni umivaonici XV. i XVI. stoljeća u stambenoj arhitekturi dubrovačkog područja.« *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 23 (1999): 63-82.

⁸⁵ Premda o Sandaljevu zidnom umivaoniku nema pojedinosti, osim da će mu cijena biti 25 perpera, za usporedbu bi mogao poslužiti umivaonik koji za 27 perpera 1424. godine Ivanu Vlahovu de Bona izrađuju Radić Bratoradović i Brajko Bogosalić po uzoru na onaj kakav su načinili u kući Vite de Resti. Ta je *schaffa de piera*, visoka samo 2 ½ lakta (128 cm) i široka 2 ¼ lakta (115 cm), imala okvir *con lista intorno con intagli belli pulidi* (*Div. Canc.*, sv. 42, f. 254v). Umivaonici tog doba zaključeni su redovito profiliranim šiljastim lukom.

⁸⁶ O upotrebi opeke za popločavanje interijera usp. C. Fisković, *Naši graditelji*: 50-51.

“velikih vrata” naručen je ariš, a za unutrašnja vrata jelovina. Daske od jelovine, duge preko 7 m, vjerojatno su korištene za stropove. Od ariša će se izraditi i letvice za rešetke (mreže) kakve su mogle biti postavljene na donje dijelove prozora, no njima su najčešće bile ograđene stube.⁸⁷ Podaci te vrste važni su za utvrđivanje broja i veličine otvora koji u ugovorima s klesarima često izostaju; oprema i materijali koji se naručuju rječito govore i o likovnoj kulturi toga doba.

Vežano uz namještaj, sačuvani su podaci o krevetima i nebnicama, konstrukcijama koje se izvode iznad i oko kreveta u nekoliko soba Sandaljeve palače. One u to doba nisu imale stupove, odnosno nisu bile vezane uz krevet, nego uz arhitektonske strukture (strop i zidove), ili su bile samostojeće.⁸⁸ Izvedba im nije bila ni jednostavna ni jeftina, pa se stoga ne zaobilaze ni u odlukama Malog vijeća. Opremanje soba takvim drvenim konstrukcijama, osim što je bilo funkcionalno, bilo je i znak društvenog statusa.

Raskošnom uređenju interijera pridonosila je, naposljetku, i boja. Iz Venecije se tijekom gradnje u nekoliko navrata, još od 1423. godine, za Sandaljevu palaču naručuje zlato i azur [32]. Vijeće umoljenih je početkom 1426., uoči Sandaljeva dolaska u Dubrovnik, zaključilo da se, ako to vojvoda bude želio, oboji i pozlaćenim zvijezdama ukrasi strop jedne sobe [43], kako će se vidjeti, spavaće sobe na drugom katu. U svibnju sljedeće godine ponovno se nalaže oficijalima da se u Veneciji kupe zlato i zvijezde [44], a u studenom se *magister Zaninus* (Ivan Ugrinović) obvezuje se da će u Sandaljevoj kući oslikati i ukra- siti *illam cameram cum saleta ante ipsam cameram que est in sala magna*,⁸⁹ dakle sobu i predsobu na drugom katu, odnosno izvesti sve radove *in ponendo et fingendo stellas aureatas et omnes alias picturas et ornamenta... non intelligendo figuras* [45]. Početkom 1428. godine naloženo je da se radovi na oslikavanju dovrše [47], a Ugrinović je u cijelosti isplaćen u lipnju 1429.

⁸⁷ Tako ograđene stube (*scala cum rete*) spominju R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi*, I: 11.

⁸⁸ *Ghabia* ili *caipa* (*cabia*) u 14. i ranom 15. stoljeću vezana je uz krevet, a krajem 15. stoljeća češće se spominje u vezi sa stropom. O tome u dubrovačkim kućama vidi u R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi*, I: 19. Tek se krajem 15. stoljeća pojavljuju prvi kreveti s baldahinom na stupovima. Dotada su o stropove (grednike) i zidove bile pričvršćene željezne šipke koje čine horizontalni pravokutni okvir. Na nj se napinje tkanina (nebo) i vješaju zavjese, usp. P. Thornton, *Interni*: 121-137.

⁸⁹ Posrijedi je soba s “anticamerom”, o kojoj se odlučivalo 1423. godine (dokument 33). U dokumentima br. 27, 28 i 45, 46 i 66 termin *sala* ili *sala magna* ne označuje samo dvoranu već cijeli *piano nobile*.

godine.⁹⁰ Iz tih ugovora postaje jasno da su pozlaćene zvijezde, nabavljene u Veneciji, bile reljefno istaknute, odnosno pričvršćene o vjerojatno kasetiranu stropnu pluhu, a ne samo naslikane zlatnom bojom na modroj pozadini.

Zlato i azur koji se od 1423. godine u više navrata kupuju u Veneciji nisu bili namijenjeni samo za interijere palače. Pozlaćen je bio i cimerij, reljefni grb naručen za pročelje prema luci 1422. od Bonina iz Milana, postavljen 1423. između dva saracenska prozora drugog kata, a 1424. daju se “pozlatiti” i dva najdonja prozora na fasadi prema luci [36]; odnosi li se to samo na rešetke ili i na kamene dijelove okvira nije precizirano. Zlatnom, azurnom te drugim bojama obojen je, naime, 1425. i gornji dio glavnog portala [40].⁹¹

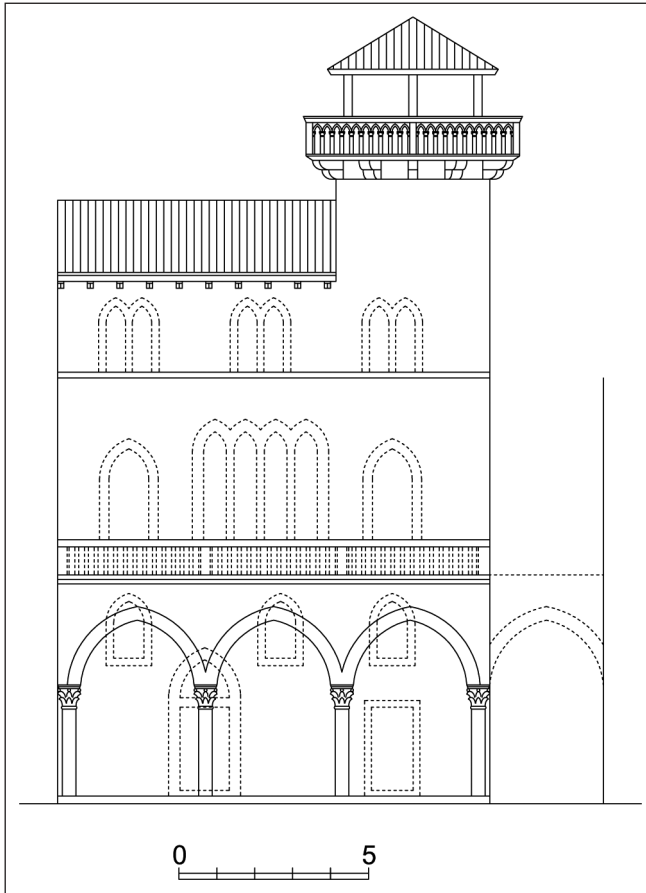
Dogradnja trijema

Uoči Sandaljeva dolaska u Dubrovnik 1426. godine, Vijeće umoljenih odlučilo je vojvodi predložiti da se ispred njegove kuće načini *unum archivoltum sicut est illud ante palatium regiminis* [43]. Pred pročeljem Dvora tada se, naime, nalazila prigradena lođa, odnosno *volta cum columnis quatuor et cum terračia de super*, podignuta odlukom Malog vijeća 1420. godine.⁹² Premda se Sandalj za svog boravka u Dubrovniku 1426. godine suglasio s podizanjem

⁹⁰ Jorjo Tadić, *Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII-XVI v.*, Knj. I (1284-1499) [Srpska akademija nauka, Građa, knj. 4, Istoriski institut, knj. 3]. Beograd: Srpska akademija nauka, 1952: 72-73; Karl Kovač, »Nikolaus Ragusinus und seine Zeit, Archivalische Beiträge zur Geschichte der Malerei in Ragusa im XV. und der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts.« *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege* 11 (1917) [Beiblatt]: col. 43. Ugrinović je 1427. ukrasio zlatom, bojom i zvijezdama nebnicu (baldahin) nad krevetom Jurja de Gozze, a potom, dodavši i azur, i strop sobe, a sljedeće godine obojio je zlatom i azurom tri strane sobe. Bojama i zlatom radio je 1444. i u kući Dragoja de Sorgo, a 1450. i u kući Junija Matijina de Gradi. Usp. J. Tadić, *Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku*, I: 70-71, 144-145, 179; V. Đurić, *Dubrovačka slikarska škola*: 43, 254.

⁹¹ Pozlaćena, odnosno obojena vrata imala je i kuća Džore Bokšića. Kada je ta kuća dana vojvodi Radoslavu Pavloviću, Ivan Ugrinović se (dovršivši radove na Sandaljevoj palači), 1428. obvezao pozlatiti cimerij iznad vrata Radoslavljeve palače i obojiti vrata kao što su bila obojena ranije (*pingendo dictam portam cum omnibus picturis quibus dicta porta olim erat antiquitus picta*). Usp. J. Tadić, *Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku*, I: 181; K. Kovač, »Nikolaus Ragusinus«: 34; V. Đurić, *Dubrovačka slikarska škola*: 258.

⁹² *Cons. Minus*, sv. 2, f. 109v (8. II. 1420.). Godine 1434. godine Malo vijeće naređuje da se obnovi logia *que est ante hostium cancellarie nostre* (*Cons. Minus*, sv. 6, f. 106v). Lođa je vjerojatno stradala u požaru 1435., a jamačno je uklonjena tijekom rekonstrukcije Dvora, koju je vodio Onofrio di Giordano della Cava. Tragovi baza njezinih četiriju stupova pronađeni su u arheološkim istraživanjima 1982., usp. N. Grujić, »Onofrio di Giordano«: 17, 20.

Slika 8. Prikaz mogućeg izgleda pročelja: punom linijom označeni su dijelovi za koje su u ugovorima određene mjere, a isprekidanom linijom dijelovi za koje su navedeni samo osnovni oblici (crtež: Ivan Tenšek, d.i.a.)

lođe,⁹³ gradnja nije započeta odmah. U svibnju 1428. imenovani su *officiales ad fieri faciendum lobiam ante domum voivode Sandagl* [49], ali se u uputama

⁹³ To je moguće zaključiti iz dokumenta od 10. VI. 1428. [51]. Konstrukcija pred Sandaljevom palačom naziva se najprije *archivoltum*, a potom *loggietta*, odnosno *logia*, kao i ona Kneževa dvora (usp. *Cons. Minus*, sv. 6, f. 106v; 4. II. 1434.). U ostalim dokumentima o gradnji trijema rabe se nazivi *lobia* ili *logieta* kako je to u 15. stoljeću bilo uobičajeno. U talijanskome jeziku naziv *loggia* i dalje se nastavio koristiti umjesto riječi *portico* čak i za rastvoreni dio prizemlja. Suvremena arhitektonska terminologija, pa i naša, razlikuje značenje tih naziva s obzirom na mjesto (u prizemlju ili na katu), s obzirom na odnos dužine i širine prostora.

poslanicima koji su nedugo potom upućeni vojvodi [51] nalaže, među inim, i da mu se ispričaju zbog zastoja u radovima na palači. Uređenje, oslikavanje i ukrašavanje unutrašnjosti bili bi već davno dovršeni, ali se zbog bolesti koja je prethodne godine vladala u Veneciji, otamo nije uspjelo dobiti potreban materijal. Poslanici su trebali iznijeti i razloge zbog kojih nije načinjena ni obećana *loggietta*: ne zbog uštede, nego zato što bi ona svojom visinom zaklanjala “ljepotu vrata i prozora prvoga kata, oduzimala kući svjetlost i postala okupljalištem sirotinje i sabiralištem sve nečisti”. Sve te argumente Dubrovčani su bili spremni na licu mjesta prezentirati i nekom od Sandaljevih ljudi, a ako bi vojvoda i tada, usprkos svemu, ustrajao na tome da ispune svoje obećanje, poslanici su trebali iskazati spremnost da se postupa po njegovoj volji. Vojvoda je očito insistirao na lođi, pa je početkom kolovoza 1428. oficijalima naloženo da s majstorima ugovore izgradnju u roku od najdulje godine i pol, po cijeni koja ne smije premašiti 1.000 perpera [52]. Tjedan dana poslije *lo lavoriero della logia con le colonne e con apogio davanti la casa del magnifico vojvoda Sandagl* naručen je od klesara Ratka Ivančića i Nikole Radinovića [53]. Na temelju opisa i specifikacije kamenih elemenata u ugovoru čini se da je došlo do promjene prvotne zamisli; umjesto lođe pred središnjim dijelom pročelja, naručen je trijem s terasom u širini cijelog pročelja (*el decto lavorier debbe esser longo tanto quanto e longa tucta la casa*). Klesari su trebali načiniti postamente stupova, četiri stupa opsega 115,2 cm, poput onih ispred Kneževa dvora, visine 229,4 cm; četiri kapitela visoka 64 cm, sa stranicama širokim 59,7 cm koji će biti isklesani i ukrašeni listovima, poput kapitela na Dvoru. Lukovi i profilacije također trebaju biti jednaki kao na Kneževu dvoru. Zadana je i mjera od kapitela do vrha luka 166,4 cm. Naručene su i kamene ploče (dužine 229,4 cm, širine između 76 i 102 cm, debljine 13 cm), koliko je dostatno da se pokrije cijeli trijem, od iste vrste kamena kao i one na balatoriju, spojene (*incastrate*) utorom od dva palca. Ograda je trebala biti duga koliko i cijelo pročelje, sa stupićima isklesanim poput onih na terasi iznad dvorišta u kući sinova Luke de Bona.⁹⁴ Ugovoreno je da dubina trijema, od zida kuće do

⁹⁴ Klesao ih je 1390. godine Ceccho iz Monopolija po nacrtima Iohannesa iz Siene, usp. R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi*, I: 16. Neke klesane dijelove za kuću Luke de Bona izradio je majstor Ivan iz Vienne: 26. siječnja 1390. obvezao se, uz jamstvo Ivana iz Siene, isporučiti ploče kakve su bile na stubama u dvorištu kuće obitelji Volcasso (vjerojatno je posrijedi kuća Džore Bokšića) i konzole poput onih na saracenskim prozorima Lampre de Cerva (*Div. Canc.* sv. 29, f. 56v), usp. Vinko Foretić, »Jean de Vienne - un maître français du XIVe siècle à Dubrovnik et à Korčula.« *Annales de l'Institut français de Zagreb* 10-11 (1946-1947): 91.

stupova, bude 209,8 cm, da trijem bude dug koliko i cijela kuća, s lukom koji će sezati do ugla kuće lokrumskog opata. Majstori su se obvezali da će svi dijelovi osim ploča biti od kamena s otoka Kamenjaka. Rad na trijemu se oduljio, premda se potkraj 1429. podižu stupovi [57], ugovoreni je rok za Ratka Ivančića u dva navrata produljivan sve do svibnja 1430. [60-63].

S obzirom na visinu od približno 5 m, dobivenu zbrojem zadanih mjera njegovih vertikalnih elemenata, nije prijeporno da je trijem Sandaljeve palače obuhvatio zone prizemlja i niskog prvog kata. Pažnju svakako privlači činjenica da se u ugovoru o gradnji trijema ne spominju svodovi. Predviđeno je da se trijem natkrije kamenim pločama, koje je trebalo kraćim stranicama ugraditi u zid pročelja. Takva odluka, tj. odstupanje od konvencionalnog rješenja sa svodovima, jamačno je proizašla iz nemogućnosti da se oslonci svodova na zidu pročelja usklade s otvorima prvog kata. Slično je rješenje s masivnim kamenim monolitnim pločama, možda već ranije primijenjeno i na (također dograđenoj) loži pred Kneževim dvorom.

Oficijali, graditelji i klesari

U zahvatu rekonstrukcije i adaptacije treba istaknuti ulogu oficijala, poglavito onih biranih *ad hoc*, tj. zaduženih isključivo za Sandaljevu palaču, i to u fazama planiranja (1420-1421) i dovršavanja radova (1428-1432). S obzirom na specifičan zadatak, nije prijeporno da su posrijedi bili pripadnici vlastele koji su raspolagali adekvatnim znanjima, sposobnostima i, dakako, iskustvima, odnosno referencijama, bilo na javnim ili privatnim gradnjama. Kao izvorišta predložaka za pojedine dijelove Sandaljeve palače nerijetko se spominju i kuće dobro poznate oficijalima ili čak u njihovu vlasništvu.

Zadatak definiranja karaktera i opsega zahvata, odnosno formuliranje prijedloga adaptacije i rekonstrukcije Malo je vijeće 1420. godine povjerilo Nikoli Petrovom de Poza, Nikoli Marinovom de Goze i Natalu de Proculo [4]. Za ugovaranje radova s majstorom Alegretom 1421. [9] zaduženi su malovijećnici Andrija de Menze i Junije Lukin de Bona. Poslije odluke da se glavno pročelje do temelja sruši i ponovno podigne potonjem je, zajedno s već spominjanim Natalom de Proculo, povjereno i da angažira majstora Antuna i druge majstore. Nakon duljeg razdoblja u kojem je nadzor i vođenje gradnje bio u rukama stalnih općinskih službenika (oficijala općinskih gradnji), oficijali za Sandaljevu palaču ponovno se biraju kada je aktualizirano pitanje gradnje lođe. U svibnju 1428. imenovani su *officiales ad fieri faciendum lobiam ante domum voivode*

Sandagl - Jakov Matijin de Georgio, Antun Klementov de Goze i Junije Matijin de Gradi [49]. Ta trojica sklapaju ugovor s Ratkom Ivančićem i Nikolom Radinovićem, a vrlo je vjerojatno da su imali udjela i u odluci da se ne gradi prvotno zamišljena lođa poput one koja se tada nalazila pred Kneževim dvorom, nego da se pred palačom načini trijem na stupovima s terasom u cijeloj dužini pročelja. Pozornost u tom smislu naročito treba usmjeriti na Junija Matijinog de Gradi, koji je za oficijala gradnje Sandaljeve palače ponovno biran 1429., 1431. i 1432. [54, 65, 67], a od 1435. do 1440. nalazimo ga među oficijalima gradnje Kneževa dvora, u vremenu zamašne obnove poslije požara.⁹⁵ U toj je funkciji bio i 1439., kada je za posao na trijemu Dvora sklopljen ugovor s Ratkom Ivančićem, majstorom koji je, zajedno s Nikolom Radinovićem, desetljeće ranije radio na trijemu Sandaljeve palače.⁹⁶ Junija Matijinog de Gradi nalazimo razmjerno često u arhivskim dokumentima 20-tih godina vezanim uz različite graditeljske ili klesarske poslove.⁹⁷

Za radove na Sandaljevoj palači neprijeporno su uposleni najbolji majstori koje se u tom trenutku u Dubrovniku moglo naći. *Magister lapicida* Alegreto Bogulinov/Bogavčić angažiran je na samom početku zahvata za radove na glavnom pročelju i balatoriju. Čini se da je pritom odlučujuće bilo njegovo klesarsko umijeće, ali ne treba smetnuti s uma ni njegovu “inžinjersku”, odnosno “projektantsku” vještinu; u tekstu odluke Malog vijeća iz srpnja 1421. navodi se da je radio na crkvi Sv. Vlaha, a ubrzo je, 14. kolovoza, odlučeno i da se po njegovim uputama načini neki luk u arsenalu.⁹⁸ Usprkos oskudnim podacima o njegovom udjelu u prvoj fazi radova, čini se da je Alegreto (od kojega će kasnije, 1423. godine, za Sandaljevu palaču biti naručena i ograda stubišta od kamenih stupića i pilo [34]) doista sam klesao okvire otvora 1421/2. godine. Primjetna je, naime, razlika između svote od 900 perpera koju je Malo vijeće

⁹⁵ Usp. N. Grujić, »Onofrio di Giordano«: 33-38, 41, 43, 44.

⁹⁶ N. Grujić, »Onofrio di Giordano«: 13.

⁹⁷ Primjerice, 24. III. 1424., u ime naručitelja isplaćuje dio honorara majstoru Alegretu za radove na kući Luke Brajkovića zvanog Bon (*Div. Canc.* sv. 42, f. 256r); 19. VIII. 1425. kupuje građevinski kamen (*Div. Canc.* sv. 43, f. 183r); 24. III. 1426. veću količinu opeka (*Div. Canc.* sv. 44, f. 1r); 12. I. 1427 kao jedan od prokuratora Živka Radosaljića Kastrata sklapa ugovor s Ratkom Ivančićem i Radojem Pribilovićem za različite klesane dijelove za Radosaljićevu kuću, među njima i tri saracenska prizora poput onih na prvom katu Sandaljeve palače (*Div. Canc.* sv. 44, f. 98r-98v); 12. XI. 1428. za klesarske radove na svojoj kući upošljava Nikolu Radinovića (*Div. Not.* sv. 15, f. 166r-166v), itd.

⁹⁸ *Captum fuit de fieri faciundo in arsenate comunis unum alium arcum secundum illum modum et illam formam que data fuit per Allegretum lapicidam qui laborat laboreria domus voivode Sandagl...* (*Cons. Minus*, sv. 2, f. 211v; 14. VIII. 1421.)

namijenilo *pro portis, fenestris et ballatoriis de petra opportunis in domo Sandagl*, odlučivši taj posao povjeriti Alegretu, i 300 perpera, koliko se Alegreto za dobavu kamenih elemenata obvezao platiti klesaru Antunu. Pomnije čitanje ugovora otkriva, k tome, da su od potonjeg naručeni grubo obrađeni kameni elementi (*Tute queste pietre che siano spontate ala puncta de pichio*), a po svoj prilici posrijedi je bio samo dio ukupno potrebnih kamenih elemenata za okvire (budući da se ne spominju saracenski prozori na drugom katu obalnog pročelja, okviri unutrašnjih vrata itd.). Napokon, u spominjanoj odluci iz kolo-voza 1421. izričito se bilježi da Alegreto *radi* na Sandaljevoj palači.

Lik i djelovanje tog dubrovačkog majstora u povijesnoumjetničkoj su literaturi gotovo neprimijećeni. Zbog sličnosti imena (premda mu ono nikad nije zapisano drukčije nego Alegreto) i prezimena, odnosno patronimika,⁹⁹ poistovjećen je sa suvremenikom, dubrovačkim klesarom i zidarom Radinom (Radunom, Radonom) Bogetićem.¹⁰⁰ Budući da se obojica spominju u ugovoru za izradu zastave koji predstavnici dubrovačke bratovštine klesara 1428. godine naručuju od slikara Ivana Ugrinovića, nije prijeporno da su posrijedi dvije različite osobe.¹⁰¹ Alegreto je nedvojbeno jedan od najistaknutijih dubrovačkih majstora u dvadesetim godinama, o čemu, uz činjenicu da mu je povjereno vođenje radova na palači u prvoj, najintenzivnijoj fazi njezine gradnje, svjedoče i druge narudžbe za javne,¹⁰² ali i brojne privatne građevine; u mnogima od potonjih kao predlošci za tražene klesarske radove navode se upravo Alegretovi radovi na Sandaljevoj palači (prozori prvog kata glavnog pročelja, pilo...)¹⁰³

⁹⁹ U izvorima se, redovito s naslovom magister, bilježi kao: *Alegretus de Ragusio taiapetra* (*Div. Not.* sv. 13, f. 60r, 22. III. 1420.); *Alegrettus Bogullini tayapetra* (Prilog, dok. 10; 2. VIII. 1421.); *Allegretus de Bugolin lapicida* (Prilog, dok. 34; 19. X. 1423.); *Allegretus lapicida* (*Div. Canc.* sv. 42, f. 255v, 24. III. 1424.), a u drugoj polovici dvadesetih godina najčešće kao *Allegreto* (ili *Allegretus*) *Bogavcich* (*Bogavzich*), usp. *Div. Canc.* sv. 44, f. 93r; 24. XII. 1426.; *Div. Not.* sv. 15, f. 273r; 16. IX. 1428.; *Div. Canc.* sv. 44, 113r, 18. II. 1427.; *Div. Canc.* sv. 46, f. 238v, 14. XI. 1430.

¹⁰⁰ Alegretovo ime u obliku Radivoj Bogetić donosi C. Fisković, *Naši graditelji*: 58, 103, 114. Navodi na str. 38, 54, 87 i 115-116 u istom djelu odnose se, međutim, na Radina (Radona, Raduna, Radoja) Bogetića. U standardnim leksikografskim priručnicima nalazi se, međutim, samo natuknica "Bogetić, Radivoj" u kojoj se donose podaci o djelovanju obojice majstora izlučeni iz navedenog djela C. Fiskovića, usp. *Enciklopedija Likovne umjetnosti*. sv. I, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1959: 417 (autor Duško Kečkemet); *Hrvatski biografski leksikon*. sv. II, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod 'Miroslav Krleža', 1989: 76 (autor Ivan Matejčić); *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*. sv. I, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1995: 103 (autor D. Kečkemet).

¹⁰¹ J. Tadić, *Grada o slikarskoj školi u Dubrovniku*, I: 76.

¹⁰² Podatke o poslovima na arsenalu koje je ugovarao samostalno (1421. i 1424.) i s Dobrašinom Radinovićem (1425. godine) donosi L. Beritić, *Utvrđenja*: 43, 46, nazivajući ga "majstor Alegretti".

¹⁰³ Usp. bilj. 57, 58, 136, 143, 156.

Magister Antun (Marojević) na palači je, osim za pripravu kamenih elemenata za okvire otvora, bio angažiran i na poslovima oko ponovnog zidanja glavnog pročelja. Antun se u dubrovačkim arhivskim izvorima javlja od početka stoljeća,¹⁰⁴ a među inim se u jednoj prigodi 1417. godine obvezuje načiniti prozore po uzoru na prozore palače Džore Bokšića.¹⁰⁵ Iste je godine isporučio kamen za Orlandov stup, na kojem je lik Orlanda klesao Bonino iz Milana.¹⁰⁶

Od dubrovačkih klesara, u dokumentima vezanim uz palaču, spominje se i Brajko Bogosalić, od kojega su 1422. naručeni balkonceli za treći kat glavnog pročelja. Bogosalić je jedini od klesara koji nije nosio naslov *magister*, a i u njegovim kasnijim radovima kao predložci se spominju elementi Sandaljeve palače.

S radovima na palači, na temelju odavno uočenih dokumenata povezuje se i ime Bonina iz Milana. Posao na klesanju cimerija, velikog reljefnog grba za pročelje prema luci, o čemu svjedoči ugovor koji je promakao starijim istraživačima [23], uz rad na kuru crkve Sv. Vlaha, klesanje Orlanda i vanjskog okvira južnog portala dominikanske crkve, nadopunjuje katalog pouzdano utvrđenih dubrovačkih djela tog majstora. Na temelju zaključka s konca 1422. godine [26], Boninu se u literaturi odavno pripisuje i “autorstvo” balatorija Sandaljeve palače; u prilog tome u novije je vrijeme iznesena i činjenica koja se doima više nego znakovitom: kameni balatorij Sandaljeve palače jedina je u nizu srodnih konstrukcija koja se u dubrovačkim izvorima bilježi tim imenom.¹⁰⁷ Bonino, koji u Dubrovniku boravi od 1417. godine, mogao je, dakle, imati udjela u definiranju inicijalnog programa ili projekta adaptacije palače. Kada je riječ o samoj izvedbi balatorija, sačuvane arhivske vijesti, s obzirom na okolnost da je kamena građa naručena 1421. i isporučena sljedeće godine (kada dolazi i do stanovite promjene u odnosu na prvotni projekt), dopuštaju tek zaključak da se njegova uloga sastojala u montaži prethodno pripremljenih kamenih elemenata.

¹⁰⁴ C. Fisković, *Naši graditelji*: 37, 52, 61.

¹⁰⁵ C. Fisković, *Naši graditelji*: 103.

¹⁰⁶ Cvito Fisković, »Fragments du style roman à Dubrovnik.« *Archaeologia iugoslavica* 1 (1954): 137; C. Fisković, »Neobjavljeni radovi Bonina Milanca.«: 175; M. Prelog, »Dalmatinski opus«: 194; Ilija Mitić, »Orlandov stup u Dubrovniku.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 10-11 (1966): 237-238; Igor Fisković, »Skulptura u urbanističkom usavršavanju renesansnog Dubrovnika.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku* 26 (1988): 33-35.

¹⁰⁷ N. Grujić, »Balatorij«: 140-143.

Stanovnici Sandaljeve palače

Reprezentativno smještena i opremljena, palača je bila osposobljena za stanovanje već 1424. godine, otkada postaje jednom od rezidencija za visoke goste koji su dolazili u Grad.¹⁰⁸ Dubrovačke su vlasti, naime, za njihov smještaj određivale najreprezentativnija stambena zdanja, bez obzira na to jesu li bila u vlasništvu privatnih osoba ili crkve.¹⁰⁹ Posjetiteljima najvišeg ranga čast je iskazivana smještajem u Kneževu dvoru. I sam je Sandalj, kada je godine 1426. dolazio u Dubrovnik, pozvan da odsjedne u Dvoru, *u kojem su oduvijek prima-na visoka gospoda i najsrdačniji prijatelji Dubrovnika*.¹¹⁰ Glasnicima koji su mu poslani ususret naloženo je da mu, iskaže li namjeru da stanuje u svojoj kući, još jednom ponude da stanuje u Dvoru.¹¹¹ Bio je to posljednji Sandaljev posjet Dubrovniku, a tom je prigodom obišao i svoju palaču.¹¹² Gdje je odlučio odsjesti, nije poznato.

Prve vijesti o visokim gostima u Sandaljevoj palači potječu s kraja 1424. godine. U Dubrovnik je tada, vraćajući se s hodočašća u Svetu Zemlju, doputovao danski kralj Erik VII.¹¹³ O njegovu smještaju raspravljalo je Vijeće umoljenih i, odustavši od prijedloga da ga se smjesti u palači, odlučilo da odsjedne u Dvoru.¹¹⁴ U palači su, međutim, tom prigodom boravili senjski knezovi

¹⁰⁸ Usp. J. Tadić, *Promet putnika*: 30, 157.

¹⁰⁹ Slično je i sa spominjanom palačom markiza d'Este u Veneciji (Fondaco dei Turchi), u kojoj su u prvoj polovici 15. stoljeća među inima ugošćivani bizantski carevi, usp. J. Schulz, *The New Palaces*: 154.

¹¹⁰ Odluke o dočeku i čašćenju vojvode u Dubrovniku (*Provisiones faciende pro recipiendo et honorando voyvodam Sandagl venturum Ragusium*) donesene su u Vijeću umoljenih 20. siječnja 1426. Tada je, među inim, odlučeno: *...che se mandi sei zentilomeni elletti in pregado che non sia de consiglio pizolo com la gallea li quali sia a ricever voyvoda Sandagl, allegrandosi de sua sanita e del suo dignarsi a venir a casa sua, a Ragusi. Et offerandoli lo palazo del regimento per sua habitacion in la qual sempre so receptadi li grandi signori e cordialissimi amisi de Ragusi...* (*Cons. Rog.* sv. 3, f. 280r), usp. i J. Tadić, *Promet putnika*: 114-117.

¹¹¹ *... E sel volesse abitar a casa sua replicasi una altra volta che se degni de vegnir al palazo del regimento. Se l'altra volta se escusasse o recusasse, acetosi lo suo voler. Et subito per la barcheta far debiano avisato la che vera albergare.* (*Cons. Rog.* sv. 3, f. 280r).

¹¹² Usp. [55].

¹¹³ J. Tadić, *Promet putnika*: 157-158; Mladen Ibler, »Putovanje skandinavskog kralja Erika VII. Pomeranskog kroz Hrvatsku 1424.-1425.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 39 (2001): 121-132.

¹¹⁴ (*Prima pars est, veniendo rege Dacie Ragusium, de recipiendo ipsum in domo voyvode Sandagl. cancell.*) *Secunda pars est de recipiendo ipsum in palacio regiminis. Capta per XVII; contra: XI.* (*Cons. Rog.* sv. 3, f. 228v, 6. XI. 1424.).

Anž i Nikola (Frankopani), koji su putovali u kraljevoj pratnji.¹¹⁵ Godine 1436. u njoj je, na putu u Svetu Zemlju, ugošćen austrijski nadvojvoda Friedrich V. iz obitelji Habsburg (kasnije car Friedrich III).¹¹⁶

Palača je već za Sandaljeva života bila iznajmljivana. Još početkom 1426. to je Dubrovčanima predložio sam njezin vlasnik, no Vijeće umoljenih odlučilo je da mu se ispriča i “ne uzme u pohranu” ključ njegove kuće.¹¹⁷ Podatak o tome da su vlasti ipak u narednim godinama iznajmile kuću sačuvan je u zaključku Malog vijeća iz listopada 1431. da se najmoprimcu, krojaču Alegretu, isplati naknada zato što su u jednoj od soba te godine ukupno četiri mjeseca boravili turski poslanik Alibeg i ambasador ugarskog kralja.¹¹⁸

Po svemu sudeći, ni Sandalj ni herceg Stjepan nisu nikad boravili u svojoj palači. U sjećanju Dubrovčana ostalo je da su u njoj odsjedali njihovi podanici; u zaključku Vijeća umoljenih iz 1501. [70] palača se naziva *domus in qua dabatur hospitium hominibus voivode Sandalis*, odnosno *domus in qua dabatur hospitium hominibus ducis Stephani*. U 16. i 17. stoljeću palača se najčešće, po hercegu Stjepanu, naziva Hercegovina.

Cijene

S obzirom na izdatke koje je Općina izdvajala da bi se kuće velikaša u Gradu dovele u dolično stanje, treba istaknuti da su ta sredstva - premda, pogotovo kad je riječ o Sandaljevoj palači, posrijedi nisu bili mali novčani iznosi - zapravo neznatna u odnosu na ukupnu vrijednost poklona u stvarima, uslugama i novcu koji su darivani njima, njihovim obiteljima i podanicima.¹¹⁹

¹¹⁵ *Captum fuit de offerendo dominis comitibus Anz et Nicolao fratribus, comitibus Segne, domum voivode Sandagl pro eorum mansione si in palatio regiminis comode stare non poterunt.* (Cons. Minus, sv. 3, f. 183r; 25. XII. 1424.; spominje: J. Tadić, *Promet putnika*: 158).

¹¹⁶ J. Tadić, *Promet putnika*: 162.

¹¹⁷ (*Prima pars est de recipiendo in salvamentum clavem domus vojvode Sandagl cancell.*) *Secunda pars est de faciendo excusationem de non recipiendo ipsam clavem. Capta per XXXVIII, contra: III.* (Cons. Rog. sv. 3, f. 275r; 6. I. 1426.).

¹¹⁸ *Captum fuit de providendo et dando magistro Allegreto sartori qui tenebat ad affictum domum voivode Sandagl pro camera ei accepta et data ambaxiatori domini nostri regis Hungarie et oratori domini Teucrorum, qui steterunt in ipsa domo pro quatuor mensibus, yperperos decem pro sublevatione occupationis ei facte de dicta camera.* (Cons. Minus, sv. 5, f. 150r; 13. X. 1431.). Odluku o smještaju turskog poslanika, vidi u: Cons. Rog. sv. 5, f. 23r; 21. VII. 1431.

¹¹⁹ Primjerice, za troškove poslanstava koje je Republika upućivala velikašima zabilježene u *Liber debitum communis Ragusii*, v. Mihajlo Dinić, »Jedna dubrovačka arhivska knjiga petnaestog veka.« *Istorijski časopis* 12-13 (1961/2): 16-21.

U svezi s troškovima komune za Sandaljevu palaču, već je rečeno da kuće koje su spojene u palaču nisu kupljene, nego je Komuna za njih preuzela trajnu obvezu plaćanja godišnjeg tereta nametnutog oporukom.¹²⁰ Premda u pregovorima sa Sandaljem Hranićem nema izričitog spomena o vrijednosti kuća koje su mu dane 1405. (Junija de Cassiça) i 1419. (Sime de Gradi), za potonju je o tome sačuvan neizravan podatak. Godine 1399. kralju Ostoji i vojvodi Hrvoju obećane su, naime, kao nagrada za ustupanje Primorja, među inim, kuće u Dubrovniku u vrijednosti od po 1500 dukata,¹²¹ a kada je ugovor stupio na snagu, načinjen je popis od sedam građevina koje su im ponuđene na odabir.¹²² Jedna od njih bila je i kuća Sime de Gradi, što znači da joj se vrijednost približno kretala oko navedenog iznosa.

Sačuvani podaci o sredstvima uloženima u rekonstrukciju i adaptaciju Sandaljeve palače između 1421. i 1432. godine nisu, dakako, cjeloviti. Mnogi radovi koji se izričito spominju u odlukama vijeća (rušenje i ponovna gradnja zida glavnog pročelja, postava oluka, krova, balatorija, veći dio radova u unutrašnjosti itd.) nisu, naime, ostavili daljnjih tragova u pisanim izvorima; bili su zacijelo plaćeni iz proračuna oficijala općinskih gradnji, jednako kao i materijali koji su kupovani izvan Dubrovnika (drvena građa, zlato, azur), odnosno posuđivani ili davani za palaču iz državne imovine (drvena građa za uređenje interijera i skele, podne opeke).¹²³

¹²⁰ Iznose troškova koje je Općina bila dužna plaćati rizničarima za nekretnine poklonjene Sandalju, nalazimo u rekapitulaciji načinjenoj 1422. po nalogu Vijeća umoljenih: *Et pro domo que fuit olim ser Sime de Gradi data dicto voivode Sandagl pro factis Canalis solvi debeant ad manus dominis thesauriorum epitropis dicti olim ser Sime yperperi trigintaquinque ad rationem anni... Et quod pro alia domo que fuit olim Iunii de Casiza et postea data Radiçio et nunc data dicto voivode Sandagl pro eam precium solvi debeant ad manus thesauriorum yperperi vigintiquinque ad rationem anni (...).* (*Cons. Rog.* sv. 3, f. 79v; 16. III. 1422.). Godišnji najam za Sandaljevu kuću iznosio je, dakle, 60 perpera (35 za kuću, tj. kuće Sime de Gradi i 25 za kuću Junija de Cassiça). Iznos zabilježen u knjizi rizničarskih nekretnina (*Libro nero deli affitti*), usp. bilj. 29, je za 5 perpera veći.

¹²¹ N. Jorga, *Notes et extraits*: 73-74; J. Lučić, »Stjecanje, dioba i borba za očuvanje dubrovačkog Primorja.«: 125.

¹²² *Reformationes*, sv. 31, f. 126v; 6. II. 1399.

¹²³ Od novca utrošenog za Sandaljevu palaču u knjizi *Liber debitorum communis (Officiales rationum)*, sv. 2, serija XVIII, DAD) sačuvana su samo dva zapisa vezana uz gradnju trijema, odnosno vrijeme u kojem su za taj zadatak birani posebni oficijali: godine 1428. utrošeno je 200 perpera (f. 89v; usp. i M. Dinić, »Jedna dubrovačka arhivska knjiga.«: 26), a 1431. 650 perpera (f. 97v).

Usporedimo li ih sa cijenama na dubrovačkom tržištu u dvadesetim godinama 15. stoljeća, možemo ustvrditi da su ugovoreni iznosi u sačuvanim narudžbama klesanih dijelova arhitektonske opreme i stolarskih radova za Sandaljevu palaču osjetno iznad prosjeka. Izrada kamenih okvira otvora na glavnom pročelju i elemenata balatorija, naručenih 1421. od majstora Alegreta, koštala je 900 perpera, svota kojoj se ni izdaleka ne približavaju iznosi u ugovorima za druge kuće. Svi drugi zabilježeni iznosi bili su, dakako, rezultanta stjecaja različitih okolnosti koje su određivale cijene, ponajprije odnosa ponude i potražnje u odgovarajućem segmentu tržišta graditeljskih i klesarskih radova. Veliki kameni grb - cimerij - Bonina iz Milana ugovoren je po cijeni od 55 perpera, jednako kao i pilo, naručeno od majstora Alegreta, dok je cijena ograde stubišta za koju se obvezao isti majstor bila 35 perpera. Balkonceli Brajka Bogosalića koštali su, prema ugovoru, koliko i oni Martola de Zamagno, navedeni kao njihovi predlošci. Za ostakljivanje i postavu metalne rešetke na dio balkonate odobren je trošak do 30 perpera. Za dvije nebnice i dva kreveta u sobama drugog kata Marku Ruskoviću je samo za posao plaćeno 85 perpera; materijal su trebali osigurati oficijali. U specifikaciji drvene građe za prozorske kapke, velika vrata, ogradu stubišta, itd., koju je 1423. godine trebalo kupiti u Veneciji, ne navodi se, međutim, njezina vrijednost. Za kupnju zlata i azura u Veneciji odobreno je 1423. godine 150 perpera, 1427. za palače Sandalja i Radoslava Pavlovića 50 dukata, a 1428. oficijalima je odobreno da potroše i više, koliko god bude potrebno za dovršavanje slikarskih i pozlatarskih radova na obje palače. Za postavljanje zvijezda i ukrašavanje spavaće sobe i predsobe na drugom katu slikarijama i ornamentima slikar Ivan Ugrinović je, također 1427. godine, samo za rad dobio 55 perpera. Naposljetku, trijem ispred palače naručen je 1428. od Ratka Ivančića i Nikole Radinovića po cijeni od 1.000 perpera.¹²⁴

Iznosi u dokumentima u kojima se dijelovi opreme Sandaljeve palače (dakako, oni za koje nisu sačuvani ugovori o narudžbi) spominju kao predlošci mogu poslužiti tek kao orijentacija, budući da su honorari pojedinih klesara bili razmjerni njihovom umijeću. To vrijedi, na primjer, za cijene dviju kruna cisterne, naručenih po uzoru na onu Sandaljeve palače 1426. od Radića Bratoradovića i Brajka Bogosalića (5 dukata, tj. 15 perpera), odnosno 1427. od Nikole Radinovića (zajedno s dodatnim dijelovima 25 perpera). Okviri dvaju otvora vrata u prizemlju Sandaljeve palače spominju se kao predlošci za dvoja

¹²⁴ U pismu Sandalju 1429. godine [55] Dubrovčani tvrde da će cijena trijema biti 2.000 perpera!

vrata po cijeni od 35, odnosno 65 perpera, koja naručuje, odnosno kleše Ratko Ivančić, čini se da se prva narudžba odnosi na pripravu kamenih dijelova, tj. da je vrijednost dovršenog okvira bila znatno veća.¹²⁵

Mjesto Sandaljeve palače u reprezentativnoj dubrovačkoj stambenoj arhitekturi 15. stoljeća

Arhitektonsko rješenje cjeline Sandaljeve palače - unutarinja organizacija prostora, distribucija sadržaja i funkcija - rezultat je, kao što je već naznačeno, s jedne strane konkretnih prostornih datosti, točnije ograničenja proizašlih iz urbanističkog konteksta i postojećih građevinskih struktura (dviju, odnosno triju starijih kuća), a s druge strane razine arhitektonskog promišljanja određene dostignutim stupnjem evolucije u dugom kontinuiranom razvoju dubrovačke gradske kuće.

Kad je posrijedi oblikovanje pojedinosti, o kojima je u sačuvanom fondu dokumenata sačuvano znatno više konkretnih podataka, Sandaljevu je palaču, kao i gotovo svaku reprezentativnu dubrovačku stambenu građevinu toga doba, moguće promatrati kao svojevrsnu sponu između starijih i novijih zdanja. Arhitektura u gradu 15. stoljeća odavala je dojam jedinstvenosti; Filip de Diversis napisao je da kuće u gradu izgledaju kao da su "sve zasnovane i izgrađene od iste građe, od istog graditelja i gotovo u isto vrijeme".¹²⁶ U praksi ugovaranja i bilježenja klesarskih i graditeljskih poslova - u kojoj je zapravo nemoguće razlučiti pravne, društvene i tehnološke sastavnice - naručivanje po postojećim predlošcima stvorilo je finu koordinatnu mrežu, splet niti koje su različite građevine povezivale srodnim arhitektonskim koncepcijama, poglavito u artikulaciji pročelja, i pojedinostima kamenoklesarske opreme.

Polazište promišljanjima o općoj koncepciji pročelja Sandaljeve palače 1420/1. bila je, kao što je već istaknuto, kuća Džore Bokšića (†1399/1400),

¹²⁵ *Dobrassinus Radinovich petrarius... promisit... Ratcho Ivancich... dedisse et consignasse unam portam lapidum bonorum de Camignago spontatarum ad qualitatem, quantitatem et similitudinem porte domus voyvode Sandagl, videlicet stacionis in qua laborat dictus Ratchus, ita quidem quod palestrate sint longe brachiis quinque, precio yperperorum trigintaquinque... (Div. Canc. sv. 46, f. 61r; 28. X. 1429.); Ratchus Ivancevich petrarius promisit ser Blaxio de Zammagno unam portam de lapide vivo laboratam, illius magnitudinis, qualitatis, quantitatis et forme prout est illa domus voyvode Sandalii que est prope domum domini abbatis Lacromene pro precio iperperi sexagintaquinque grossis... (Div. Canc. sv. 46, f. 66r; 6. XI. 1429.).*

¹²⁶ F. de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*: 44, 143.

protovestijara bosanskih kraljeva¹²⁷ i jednog od najimućnijih Dubrovčana svoga vremena,¹²⁸ temeljito preuređena i opremljena novom kamenom plastikom tridesetak godina ranije.¹²⁹ Ta građevina nedvojbeno je visinom investicije, repertoarom ukrasa i kvalitetom izvedbe osjetno nadilazila prosjek onodobne reprezentativne stambene izgradnje u gradu, odražavajući zacijelo i vještinu klesara raznih provenijencija koji su na njoj bili angažirani.

U ugovorima se kao izvorišta predložaka za elemente Sandaljeve palače navode i druga reprezentativna zdanja. Balkonceli trećeg kata glavnog pročelja naručeni su 1422. od Brajka Bogosalića, po uzoru na one na kući Martola de Zamagno [18]. Stupovi, kapiteli, lukovi i vijenac trijema naručeni su 1428. od Ratka Ivančića i Nikole Radinovića po odgovarajućim elementima tadašnje lođe pred Dvorom, dok su stupići ograde nad terasom trijema trebali biti poput onih na kući sinova Luke de Bona [53]. Slično je i u ugovorima za najistaknutije dijelove interijera palače. Majstor Alegreto obvezao se isklesati ogradu stubišta od kamenih stupića i pilo poput onih koje je ranije načinio u kući Matije de Gradi [34], dok se u ugovoru s marangonom Markom Ruskovićem [28] traži da nebica (*ghabia*) u spavaćoj sobi na drugom katu Sandaljeve palače bude poput one na prvom katu u kući Marina de Zriva.

Prema podacima u dokumentima jasno je moguće razabrati i distinktivne elemente Sandaljeve palače, tj. one koji nisu imali neposredne predloške u detaljima arhitektonske opreme postojećih građevina. To su, bez ikakve dvojbe, balatorij i veliki klesani grb (*cimerium*) na pročelju prema luci. Za balatorij se, naime (za razliku od ostalih dijelova naručenih istom prigodom), daju vrlo precizne mjere svih dijelova, a za cimerij se izrijeком spominje ovjereni nacrt na listu papira koji je vlastitom rukom izradio Bonino da Milano.

¹²⁷ M. Dinić, »Dubrovčani kao feudanci u Srbiji i Bosni.« *Istorijski časopis* 9-10 (1959): 139-149; Desanka Kovačević, »Žore Bokšić - dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih kraljeva.« *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* 13 (1962): 306.

¹²⁸ V. Foretić, »Jean de Vienne«: 83-96.

¹²⁹ Izradu klesanih dijelova za njezina pročelja ugovorio je 1388. godine, u ime Džore Bokšića, Ivan iz Siene s majstorom Ivanom iz Vienne (*Div. Canc.* sv. 27, f. 150r-v; 5. IX. 1388.; dijelove tog dokumenta objavio je V. Foretić, »Jean de Vienne«: 88-89), a 1393. Ceccho iz Monopolija s Korčulaninom Ratkom Miličevićem (*Div. Canc.* sv. 30, f. 34v; 10. VI. 1393; *Div. Canc.* sv. 30, f. 193r; 20. II. 1393.). Iz narudžbe za izradu jedne veće i jedne manje balkonate (*cum tribus collumpnis*, što znači kvadrifore!) na Džorinoj kući 1393., jasno proizlazi da su bile načinjene po uzoru na dvije balkonate na kući Marina de Gozze, a dva saracenska prozora prema onima na novoj kući Lampre de Cerva; za te otvore u ugovoru nisu stoga navedene ni mjere niti pojedinosti ukrasa.

Dakako, kao što je već naznačeno, klesani dijelovi arhitektonske opreme Sandaljeve palače spominju se u brojnim ugovorima kao predlošci za druge građevine. Među njima prednjače saracenski prozori prvoga kata. Rade ih Alegreto i Dobrašin Radinović 1424. za Luku Brajkovića,¹³⁰ a 1426. za Ivana de Luca,¹³¹ 1424. Radić Bratoradović i Brajko Radosalić za Antuna de Butcho,¹³² a 1427. Ratko Ivančić i Radoje Pribilović za Živka Radosaljića Kastrata.¹³³ Dva takva prozora naručena su 1436. godine od braće Radina i Radoja Pribilovića za Knežev dvor.¹³⁴ Prozore prema balkoncelima trećeg kata glavnog pročelja Sandaljeve palače radili su Brajko Bogosalić za Paskvala de Resti 1425.,¹³⁵ Alegreto Bogavčić i Dobrašin Radinović 1427. za Lovru Marinovog de Goze,¹³⁶ braća Radoje i Radin Pribilović 1428. za Župana de Bona,¹³⁷ a Radin Pribilović i 1429. za Vlaha de Gradi.¹³⁸ Oluke, tj. krovne vijence prema onima Sandaljeve palače rade 1424. klesari Radić Bratoradović i Brajko Bogosalić za Marina

¹³⁰ Usp. bilj. 57.

¹³¹ Usp. bilj. 58.

¹³² Usp. bilj. 56.

¹³³ Usp. bilj. 56.

¹³⁴ *Radin et Radoe fratres petrarii... promiserunt... ser Nicole de Georgio et sociis officialibus deputatis ad fabricam palatii regiminis dare videlicet duas fenestras sarachinas ad modum et formam quibus et prout sunt ille que sunt in domo voivode Stipanni ad primum solarium sive palmentum...* (Div. Canc. sv. 49, f. 299v; 18. V. 1436.), palaču je tada, naime, već bio naslijedio Sandaljev nećak, herceg Stjepan Vukčić-Kosača. Cjeloviti tekst dokumenta objavljen je u N. Grujić, »Onofrio di Giordano«: 42 (bilj. 15).

¹³⁵ *Braichus Bogossaglich lapicida... promisit domino Pasquali de Restis facere et dare... unum balconzellum cum auriculis sicut est ille qui est in domo voivode Sandalii, similiter de lapide bono...* (Div. Canc. sv. 43, f. 121r; 14. IV. 1425.).

¹³⁶ *Allegretus Bogavcich et Dobrassin Radinovich promiserunt... ser Laurentio Mar. de Goze (...) balconcellos quatuor secundum formam illorum qui sunt subtus canalina domus voivode Sandagl...* (Div. Canc. sv. 44, f. 113r, 18. II. 1427.; neposredno potom, toj se dvojici materijal obvezuje isporučiti Brajko Bogosalić).

¹³⁷ *Radoe et Radin Pribilovich fratres lapicide... promiserunt ser Zupano de Bona (...) dare et facere... quinque fenestras appellatas balconzeli illius magnitudinis, qualitatis, forme et laborerii cuius et quemadmodum sunt fenestre balconzele existentes in domo voivode Sandagl ad racionem perperorum octo pro qualibet fenestra...* (Div. Canc. sv. 44, f. 216r; 4. I. 1428.).

¹³⁸ *Radin Pribillovich lapicida... promisit... ser Blasio de Gradi... fenestras quatuor fulcitas bene laboratas et bono lapide balconcellas qualitatis et quantitatis et forma prout sunt fenestre tercii palmenti voyvode Sandagl... pro precio et mercato yperperorum octo et grossi sex pro quaque dictarum III^{or} fenestrarum...* (Div. Canc. sv. 46, f. 90v; 29. XI. 1429.).

Junijevo de Sorgo i za Luku de Braicho zvanog Bon.¹³⁹ Detalji kvadrifore i saracenskih prozora Sandaljeve palače navode se u narudžbi za biforu koju Radić Bratoradović kleše za Stjepana de Volzigna.¹⁴⁰ Krune cisterne, po uzoru na onu u palači, klesali su 1426. Radić Bratoradović i Brajko Bogosalić za Mateja Viterbi iz Messine,¹⁴¹ a sljedeće godine Nikola Radinović za Ivana de Marcho.¹⁴² Alegreto Bogavčić klesao je brojne dijelove kamene opreme interijera poput onih koje je ranije načinio u Sandaljevoj palači, primjerice pilo za koje je 1426., zajedno s Dobrašinom Radinovićem, naručio potrebnu kamenu građu od Brajka Bogosalića.¹⁴³

Frekvencija narudžbi koje se izravno referiraju na Sandaljevu palaču dosiže vrhunac u godinama neposredno nakon izgradnje i kasnije se, razumljivo,

¹³⁹ *Braichus Bogosaglich et Radich Bratoradovich lapicide... promiserunt... ser Marino Iu. de Sorgo... facere sibi seu fabricare tot canalia circhumquaque domum ipsius ser Marini quot necessaria fuerint pro aqua conducenda per dicta canalia ad cisternam aque seu ut verius dicatur ad ferendum aquam. Et quod dicta canalia esse debeant smomblata eo modo et forma prout sunt canalia posita circum domum vojvode Sandalii... (Div. Canc. sv. 42, f. 254r; 20. III. 1424.). Radich Bratoradovich et Braichus Bogosaglich ambo petrarii... promiserunt Luce de Braicho dicto Bon... fabricare et fabricatos et ordinatos dare conductos et consignare... passus decemocto canalium lapidis cum dentibus opportunis illiusmet qualitatis et talis lapidis ac ita laborati qualis et cuius ac prout sunt canalia domus vojvode Sandagl... (Div. Canc. sv. 42, f. 254v; 22. III. 1424.). Ratko Ivančić i Nikola Radinović obećavaju 1428. općinskim oficijalima za kuću vojvode Radoslava canalia momladi (...) ad similitudinem canalium domus vojvode Sandalii... (Div. Canc. sv. 44, f. 261r; 4. VI. 1428).*

¹⁴⁰ Usp. bilj. 55.

¹⁴¹ *Radich Bratoradich et Braicho Bogosaglich lapicide... promiserunt se obligantes... ser Matheo de Viterbio de Messana... facere fabricari sibi hinc usque ad unum mensem proxime futurum unum puzale illius magnitudinis, mensure et sexti sicut est illud in domo vojvode Sandalii et in quatuor angulis dicti puzalis sculpere teneantur quatuor clippeos sive schutos cum arma dicti Mathei, videlicet cum tribus pennis sculptis in unoquo scuto sicut habent designatum a dicto Matheo et hoc pro precio et nomine precii ducatorum auri quinque... (Div. Canc. sv. 44, f. 5v; 8. IV. 1426.).*

¹⁴² *Nicola Radinovich petrarius promisit... Iohanni de Marcho... pozale unum de laborerio schieto cum armis et zimeriis ipsius Iohannis de bono opere et lapide de Curzola illius magnitudinis cuius est pozale vojvode Sandagl, veram unam et unam pignellam de bono lapide corzulano et laborerio scarpelli opportuno pro pretio et mercato ipsorum omnium laboreriorum yperperorum vigintiquinque... (Div. Not. sv. 15, f. 88r; 17. III. 1427.).*

¹⁴³ *Braichus Bogosaglich petrarius promisit... usque ad festum Carnisprivii proxime futurum dare conductos et consignare excaricatos ad Piscariam Ragusii Allegreto Bogavzich et Dobrasin Radivoevich lapicide presentibus et stipulantibus omnes lapides eis necessarios et opportunos pro faciendo unam schaffam qualis est schaffa que est in domo vojvode Sandagl... (Div. Canc. sv. 44, f. 93r; 24. XII. 1426.).*

postupno smanjuje. Ipak, čak sedamdesetak godina kasnije, Frano Stjepanov de Benessa za svoju će kuću¹⁴⁴ naručiti 1492. *unam balconatam... ad similitudinem balconate domus communis que dicitur comitis Stephani*, te “solarij”¹⁴⁵ koji je - sudeći po elementima (konzolama i pločama), uz donekle promijenjene proporcije - također za predložak imao balatorij Sandaljeve palače; za njegovu perforiranu ogradu (*apodium straforatum*) izričito se traži da bude poput one na kući hercega Stjepana.¹⁴⁶

Arhitektonski elementi Sandaljeve palače spominju se, napokon, poslije 1427. godine kao predlošci i u ugovorima o opremanju palače Radoslava Pavlovića, nekoć kuće protovestijara Džore, koja će i dalje, stjecajem okolnosti, ostati na specifičan način vezana uz samog Sandalja i njegovu palaču.

Kuća protovestijara Džore obećana je, naime, još početkom 1419. godine Petru Pavloviću kao dio nagrade za “drugu” polovicu Konavala.¹⁴⁷ Nakon Petrove smrti 1420., Dubrovčani su Sandalju - u slučaju da od njega uspiju kupiti Petrovu polovicu Konavala - obećali kuću u vlasništvu redovnica Sv. Marije od Anđela, koja je nekoć pripadala obitelji Volcasso/Vukasović.¹⁴⁸ O tome je čak sastavljena i povelja¹⁴⁹ koja nije nikada stupila na snagu, budući da je Petrovu baštinu uspio preuzeti njegov mlađi brat Radoslav Pavlović. Godine

¹⁴⁴ Klesane dijelove za tu kuću izvode Radivoj Bogosalić i Jakov Radomanović, te Leonard Petrović, Petar Jakobović i Bartul Radivojević (*Div. Canc.* sv. 89, ff. 91v-92r).

¹⁴⁵ Krajem 15. stoljeća u dokumentima se termin *ballatorium* zamjenjuje terminom *solarium*.

¹⁴⁶ *...Item nouem planchas bonas et solidas cum savazis ab extra que planche habeant pro qualibet earum brachia tria et quartum uni brachii de longitudine et brachia duo de latitudine et sunt integre omnes. Item ad dictum solarium debeant facere apodium straforatum sicut est in domo comitis Stephani superscripti, seu comunis. Et etiam quod de pluri dictis apodiis facere unam armam cum cimero pulcherrimo (...). Item dentes triginta sex cum capitibus leonum pro solario...* (*Div. Canc.* sv. 89, ff. 91v-92r). Prijepis dokumenta dugujemo Zdenki Janeković-Römer. Spominje: N. Grujić, »Balatorij«: 144.

¹⁴⁷ *...de acceptando petitionem Braili, videlicet quod in casu quod ipse operetur quod contrata de Canali perveniat ad manus dominationis Ragusii, dominus suus vojvoda Petar Pavlovich sit de consilio nobilium Ragusii et habere debeat domum que fuit olim domini Zore prothovestiarri...* (*Cons. Rog.* sv. 2, f. 11v; 24. I. 1419).

¹⁴⁸ Kako je to po ovlaštenju Vijeća umoljenih od 22. V. 1420. (*Cons. Rog.* sv. 2, f. 114v), dva dana kasnije, zaključilo Malo vijeće (*Cons. Minus*, sv. 2, f. 130v).

¹⁴⁹ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I: 309-313. Iz tog je dokumenta V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 263, zaključio da je kuća redovnica Sv. Marije bila treća kuća poklonjena Sandalju. Povodeći se za Miklošičevom transkripcijom iste isprave (*Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, ed. Fr. Miklosich, Wien: Guilelmus Braumüller, 1858: 297), Ćorović kao prijašnjeg vlasnika te kuće navodi *plemića Vuka Sovića*.

1427., kada Radoslav nakon višegodišnjih pregovora odluči Dubrovčanima prodati drugu polovicu Konavala, zahtijevat će nagradu ravnu onoj koja je svojedobno dana Sandalju.¹⁵⁰ Dio te nagrade bila je i Džorina kuća,¹⁵¹ objektivno znatno vrednija od Sandaljeve - godine 1427. procijenjena je na svotu od 12.000 perpera, odnosno 4.000 dukata,¹⁵² pa su Dubrovčani bili primorani na znatne diplomatske napore i novčane izdatke da se Sandalj ne bi osjetio povrijeđenim.¹⁵³

Sandaljeva i Radoslavljeva palača postaju, dakle, dijelom istog konteksta - skupine velikaških kuća u Gradu¹⁵⁴ - a pitanja njihova uređenja i opremanja jednim od poprišta rivaliteta dvojice velikaša, ali i kušnjom vjerodostojnosti dubrovačke politike. Upravo u tim okolnostima treba tražiti razloge za gradnju doista monumentalnog trijema pred Sandaljevom palačom. I Radoslav je istodobno preko svojih poslanika neprestance zahtijevao da se u uređenje njegove kuće uloži još novca. S obzirom na načelo ekvidistance, kojega su se u toj osjetljivoj situaciji odlučile pridržavati dubrovačke vlasti, nije nimalo slučajno da je za Radoslavljevu kuću 1428. od majstora Ratka Ivančića i Nikole Radinovića naručen potkrovni vijenac po uzoru na vijenac Sandaljeve,¹⁵⁵ a

¹⁵⁰ O tome vidi: Esad Kurtović, »Motivi Sandaljeve prodaje Konavala Dubrovčanima.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 38 (2000): 111.

¹⁵¹ U povelji izdanoj Dubrovčanima 31. XII. 1427. Radoslav izjavljuje: *Knez, vlastele i vsa općina, daše mi i darovaše polaču s mjestom u Dubrovniku, koja je bila protobistara Žorete, de se napravi i uresi, gdje bude potrebno i kako je podobno da jest na viđenje, jer jest gospočka polača. Daše je mni, gospodinu vojevodi Radosavu, i sinu mi knezu Ivanišu i našem ostanku, pravomu i počtenomu srca našega, što je po muškom koljenu, ali nakon toga po ženskom koljenu što bi od našega srdca...* (Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I: 595).

¹⁵² *Usp. Cons. Rog.* sv. 4, f. 4r (10. I. 1427.).

¹⁵³ O svotama koje su tada u tajnosti isplaćene Sandalju i njegovoj ženi, vidi: E. Kurtović, »Motivi Sandaljeve prodaje«: 113-114.

¹⁵⁴ Percepciji tih građevina kao izdvojene, u pravnom smislu koherentne skupine nekretnina pridonijeli su i problemi uzrokovani nemogućnošću Komune da utječe na načine njihova korištenja. Odsutni su vlasnici držali svojim pravom davati ih na korištenje pojedinim Dubrovčanima bez znanja i privole vlasti. O tome je 9. II. 1412. raspravljano u Vijeću umoljenih (*Reformationes*, sv. 34, f. 160v), a materija je naposljetku uređena 1413. godine, posebnim zakonom (*De domibus dominorum et denariis eorum non accipiendis ad lucrum*), *usp. Liber viridis*: 98-99 (c. 136).

¹⁵⁵ *Ratchus Ivancich et Nicola Radinovich lapicide se... obligaverunt... ser Michaeli de Croxe et ser Iunio de Calich officialibus ordinariis comunis... per totum mensem augusti proxime futuri canalia momladi bene laborata et bonis lapidibus fabricata sine fissuras vel aliqua alia macula lata ad similitudinem canalium domus vaivode Sandali tot quot sufficient et erunt necessarii pro domo voivode Radossavi pro precio yperperorum III pro quolibet passo dictorum canalium momladi...* (*Div. Canc.* sv. 44, f. 261r; 4. VI. 1428.).

1430. od Alegreta pilo identično onom koje je isti majstor 1423. isklesao za Sandaljevu palaču.¹⁵⁶

Nerealizirana Sandaljeva nastojanja za proširenjem palače

Prema sačuvanim vijestima, već od 1425. godine vojvoda od dubrovačkih vlasti počinje preko svojih poslanika tražiti da mu se dopusti kupiti neku susjednu kuću kako bi proširio, odnosno povećao vlastitu.¹⁵⁷ Vijeće umoljenih o tome će ponovno u dva navrata raspravljati u srpnju 1429., da bi u studenom iste godine odlučilo uz ispriku odbiti molbu.¹⁵⁸ Prigoda za novi pritisak na Dubrovčane Sandalju se ukazala 1430., kada se, ubrzo nakon izbijanja Konavoskog rata, ugovaraju uvjeti vojnog saveza protiv Radoslava Pavlovića. Budući da je zbog napada na Dubrovnik Radoslavu oduzeta kuća i plemićki status, Sandalj je, među inim, zahtijevao da mu se daruje Radoslavova kuća ili da se njegova poveća i uredi da joj bude ravna.¹⁵⁹ Dubrovčani mu odgovaraju da ne može računati na Radoslavovu kuću, ali da su za povećavanje i ukrašavanje njegove voljni potrošiti 6.000 perpera.¹⁶⁰ Sandalj time nije bio zadovoljan, pa je i dalje insistirao da njegova kuća vrijednošću dosegne kuću njegova suparnika. Dubrovačkom poslaniku naloženo je da mu kaže kako se njegova

¹⁵⁶ *Magister Alegretus... promisit... ser Martolo de Georgio et ser Marino Ra. de Goze, officialibus communis ad hoc deputatis... unam scaffam de bono lapide de Curzola de Camignago illius magnitudinis, qualitatis, forme et laborerii quibus laborata et facta est scaffa illa que est in domo voyvode Sandagl et hoc pro ponendo ipsam scaffam in domo voyvode Radossavi...* (Div. Canc. sv. 46, f. 157v; 10. III. 1430.).

¹⁵⁷ *...de dando libertatem domino rectori et minori consilio respondendi nuncio Sandalii, videlicet Pribissavo Pochvaliča, super petitione et ambasiata per eum exposita domino rectori et minori consilio pro ampliacione domus sue et perfectione eiusdem...* (Cons. Rog. sv. 3, f. 246v; 30. IV. 1425.).

¹⁵⁸ *Cons. Rog. sv. 4, f. 111v (6. VII. 1429.); f. 112r (9. VII. 1429.); f. 124v (8. XI. 1429.).*

¹⁵⁹ *Lettere di Levante, sv. 10, f. 134r (13. V. 1430.).*

¹⁶⁰ *...A quello che 'l dimanda la casa di Radossavo over che li sia fatta la sua granda e aconzata come quella dil detto Radossavo. Et voi li dicete che della casa di Radossavo se ne voglia passare, ne in alguna cosa agravarne d'essa per nostro honore ma, come a ben possuto vedere, sempre siamo sforzadi, come a principale consiglier di Ragusa casa sua, volerlo honorare in far bella et adornare la casa sua. E che cusi ancora per honor et piacer suo siamo contenti de far la spesa in grandirli et ornarli la detta casa in fin ad yperperi seimillia. Capta per XXV, contra: V. (Responsio facta ad ser Benedictum Mar. de Gondola ambaxiatorem ad voivodam Sandagl firmata in consilio rogatorum; Lettere di Levante, sv. 10, ff. 132v-136r; 13. V. 1430.; f. 134r).*

kuća nalazi u najljepšem dijelu grada, gdje jedna čestica zemljišta vrijedi više nego tri čestice ondje gdje je Radoslavova kuća ili drugdje u gradu.¹⁶¹ Kompromis je naposljetku postignut obećanjem da će se za Sandalja kupiti kuća uz njegovu palaču (iz uputa poslaniku kod Sandalja doznajemo da je pripadala Kristoforu de Pozza¹⁶²) i, kada započnu radovi, u njezino uređenje i ukrašavanje uložiti još 4.000 perpera, dakako, pod uvjetom da savez bude sklopljen.¹⁶³ Do sklapanja saveza na kraju nije došlo, ali se pitanje proširenja kuće na vojvodinu zahtjev ponovno javlja na dnevnom redu Vijeća umoljenih početkom 1431. godine.¹⁶⁴ U veljači 1433. vojvodina je molba za kupnju susjedne kuće definitivno otklonjena.¹⁶⁵

Palača poslije Sandaljeve smrti (1435-1667)

Poslije smrti Sandalja Hranića 1435. godine palaču je naslijedio njegov nećak herceg Stjepan Vukčić Kosača, koji je veći dio svog života bio u neprijateljstvu s Dubrovnikom. Zbog rata koji je poveo protiv Dubrovnika 1450/4. godine, oduzet mu je status plemića, a time i kuća.¹⁶⁶ Kada je 1451. godine u pregovorima tražio da mu se kuća vrati, odgovoreno mu je da je ona dana za Konavle pa, budući da je u posjedu Konavala, nije primjereno da drži

¹⁶¹ *...Alla parte della casa, dove il dice che vole che sia agrandita e di quella valuta quanto quella di Radossav, se fosse in quello logo chi e la sua, li dicete che per noi avanti ne pareva esser per assai detto et offerto. Et avegna che assai si lassa in nostra stima (?) et volunta nientemancho perche nuy sempre desideramo con li amici vivere in pace et intendere et rimuovere ogni cason la qual potesse susitar scandalo et anchora per conservar la bona amicia, che meglio voglia dire e dichiarare la sua intencion e quello che'l vole over vorava che facessimo, perche altramente non bene lo possiamo intendere digandoli et avisandolo che uno pezeto di teren li dove e la casa sua, la qual e nel piu bello logo de la cita, piu valeria che tria tanta che fosse dove e la casa di Radossav, over in altra parte della cita.* (Pismo Benediktu Mar. de Gondola, poslaniku kod Sandalja, *Lettere di Levante*, sv. 10, ff. 140v-141r; 27. V. 1430.).

¹⁶² *Lettere di Levante*, sv. 10, f. 151v; 10. VI. 1430.

¹⁶³ *...in quello a noi e possibile non ne ritraghemo di honorarlo come principal consigliere de Ragusa et caro amico, gli dicete che deli quatro milia yperperi che'l richiede per ornarla li acetiamo et siamo contenti quando comenzara lavorar. Intendendo tutto questo sopradetto sempre comprandosi la liga.* (Pismo Benediktu Mar. de Gondola poslaniku kod Sandalja; *Lettere di Levante*, sv. 10, f. 151v; 10. VI. 1430.).

¹⁶⁴ *Cons. Rog.* sv. 4, f. 266v (22. I. 1431.); f. 267r (24. I. 1431.); f. 267v (29. I. 1431.).

¹⁶⁵ *Cons. Rog.* sv. 5, f. 125v; 18. II. 1433.

¹⁶⁶ J. Mijušković, »Dodeljivanje dubrovačkog građanstva«: 96.

i kuću.¹⁶⁷ Uspostavom mira kuća je vraćena hercegu, koji je Dubrovnik prvi i posljednji put nakratko posjetio tek 1466. godine, nekoliko mjeseci prije svoje smrti, no o tome je li tada odsjeo u svojoj kući ili, što je vjerojatnije, u Dvoru, nema sačuvanih vijesti.¹⁶⁸

Izgradnjom novog gradskog zida - koji će prema odluci iz 1470. godine dosegnuti visinu od 16 lakata (8,2 m)¹⁶⁹ - umnogome se promijenila i situacija Sandaljeve palače. Zid je u cijelosti zaklonio pogled na luku, a između starog i novog zida stvorio se prostor koji se u početku nije smio koristiti.¹⁷⁰ Iz jedne odluke Malog vijeća doznajemo da je istočna strana krova Sandaljeve palače bila ispod lukova obilaznog hodnika zidina,¹⁷¹ čime je na posredan način definirana i njezina visina. Godine 1505. Malo je vijeće zaključilo da svi oni koji imaju prozore *sub variches*, kroz koje bi se moglo doći na predziđe, moraju na njih postaviti rešetke ili ih zazidati. Ista se naredba ponavlja i 1509. godine.¹⁷² Pa ipak, 1517. godine se među zidinama na Ponti gradi kuća u kojoj se izrađivao općinski barut,¹⁷³ a 1522. se u predziđu kod vrata od Ponte pravi i krov pod koji će se smjestiti artiljerija.¹⁷⁴

Podaci s kraja 15. stoljeća pokazuju da se pojedini dijelovi Sandaljeve palače već tada koriste u druge, pa i manje reprezentativne svrhe. Premda je nasljednicima hercega Stjepana Republika sve do 1624. godine isplaćivala tzv. konavoski dohodak,¹⁷⁵ palača se već potkraj 1492. spominje kao općinsko vlasništvo, odnosno kao jedna od općinskih kuća (*domus communis que dicitur*

¹⁶⁷ Sima M. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba* (Posebna izdanja Srpske akademije nauka, knj. 376; Odeljenje društvenih nauka, knj. 48). Beograd: Naučno delo, 1964: 160. Za svojih boravaka u Dubrovniku pedesetih godina, sinovi hercega Stjepana (koji su u sukobu bili protiv oca, tj. na strani Dubrovnika), nisu smješteni u Palači. Najstariji sin, vojvoda Vladislav odsjeo je 1453. godine u Dvoru, usp. J. Tadić, *Promet putnika*: 122, a za vojvodu Vlatka 1454. pripremljena je nadbiskupska palača, ali je ipak smješten u Dvor, usp. J. Tadić, *Promet putnika*: 124-125. Njihovi se posjeti Dubrovniku poslije hercegovе smrti (1466. godine) odvijaju gotovo u tajnosti.

¹⁶⁸ Usp. J. Tadić, *Promet putnika*: 132.

¹⁶⁹ L. Beritić, *Utvrđenja*: 99.

¹⁷⁰ Godine 1477. odlučeno je da se napravi drvena rešetka između privatnih kuća i novoga zida, tako da tuda nitko ne može prolaziti. L. Beritić, *Utvrđenja*: 104.

¹⁷¹ L. Beritić, *Utvrđenja*: 110.

¹⁷² L. Beritić, *Utvrđenja*: 118, 120.

¹⁷³ Za tu su kuću, po naredbi Malog vijeća, oficijali gradnje novog fontika i carinarnice dali 10 lakata starih kamenih žlijebova sa stare Sponze, usp. L. Beritić, *Utvrđenja*: 125.

¹⁷⁴ L. Beritić, *Utvrđenja*: 127.

¹⁷⁵ J. Tadić, *Promet putnika*: 136.

comitis Stephani).¹⁷⁶ S tim je u skladu i podatak da su iste godine, prema pravilima ustaljenim za iznajmljivanje općinskih nekretnina, iznajmljeni i prostori u njezinu prizemlju. U Knjizi nekretnina dubrovačke općine palača se naziva *la casa di comun la qual fo di olim voyvoda Sandagl avanti Sancta Maria*.¹⁷⁷ Prva od prostorija u prizemlju je, sudeći po iznosu najma (16 perpera godišnje), bila najprostranija i, budući da se naziva *magazeno over botega*, najvjerojatnije imala zaseban ulaz s trga. Preostale dvije prostorije bilježe se kao skladišta (*magazeni*). Za prvo od njih, iznajmljeno za 5 perpera, bilježi se da je *in cortivo*, dok se za drugo, iznajmljeno po cijeni od 6 perpera i 1 groš godišnje, navodi da je *posto sotto varichos*, što znači da se u nj ulazilo iz prolaza između palače i kuće lokrumskog opata, odnosno, što je manje vjerojatno, između starog i novog gradskog zida. Moguće je da je posrijedi upravo nekadašnja štala.

U gornjem dijelu građevine potkraj 15. stoljeća bila je smještena škola. Godine 1495. Malo je vijeće odlučilo da se “na kući koja je nekada bila Sandaljeva” popravi solarij, tj. terasa balatorija, odnosno da se ojača i učvrsti zatega kako solarij ne bi pao te ni učitelju Marinu niti učenicima zbog rušenja solarija ne bi zaprijetila nikakva opasnost [69]. Oficijalima je prepušteno i da odluče hoće li dati ukloniti neku drvenu pregradnu stijenu kako bi prostor bolje služio svrsi.¹⁷⁸

U veljači 1501. ponovno se raspravljalo o nužnim radovima u kući: u Vijeću umoljenih izabrana su tri oficijala za popravak lukova, cisterne i ostale neophodne zahvate [70]. U travnju su Blaž Andrijić, Nikola Radivojević zvan Maranić i Petar, sin Marka Andrijića, obećali oficijalima da će za popravak trijema u roku od četiri mjeseca isporučiti u dubrovačkoj luci klesane dijelove: dva stupa bez kapitela, dimenzijama i obradom jednaka postojećim stupovima, četiri ploče dužine 254 cm, širine 102,4 cm, debljinom jednake postojećim pločama na terasi; te ploče trebaju biti povezane (*incastrade*) poput ostalih ploča i obrađene s obje strane. Dva luka koja nedostaju na sjevernoj strani, izradit će na isti način i istog oblika kakvi su ostali lukovi tih svodova, a i cijeli

¹⁷⁶ U ugovoru za klesanje balkonate za Frana Stjepanovog Benessa, usp. bilj. 146.

¹⁷⁷ *Knjige nekretnina dubrovačke općine (13.-18. st.)*, II, prir. Irena Benyovsky Latin i Danko Zelić (Monumenta historica Ragusina, VII/2). Zagreb - Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2007: 290.

¹⁷⁸ Po svoj prilici je posrijedi pregradni zid između dvije prostorije na drugom katu, načinjen prema odluci od 14. XII. 1423. godine (Prilog, dokument 27).

će ugao (*cantonatam*) obzidati sa svih strana kamenim kvadrima kao što je i drugi ugao trijema [71]. Majstori su se obvezali i da će za ogradu terase trijema izraditi sve potrebne dijelove nalik postojećoj ogradi, a vijenac ispod ograde treba biti iz istog komada kao i ograda, a ne odvojen. Za gornji solarij (tj. balatorij) izradit će potrebne dijelove perforirane ograde u tri komada koji trebaju biti jednaki ostatku ograde na gornjem solariju.

Popravci koji se uglavnom odnose na trijem ne dovode u pitanje toliko kvalitete njegove izvedbe, koliko zamisao da se trijem natkrije kamenim pločama velikih dimenzija, znači i velike težine. Razlika u dužini kamenih ploča za pokrov trijema, naručenih za gradnju (229,4 cm) i kasnije za popravak (254 cm), navodi na zaključak da su četiri nove ploče krajevima bile uzidane dublje u pročelje kako bi se smanjio pritisak na stupove.

Godine 1520. grad je zadesio potres. S obzirom na velika oštećenja na južnom dijelu obližnjeg Kneževa dvora, mora se pretpostaviti da ona nisu mimoišla ni Sandaljevu palaču. U ožujku 1525. godine Malo vijeće donijelo je odluku da se na Sandaljevoj kući ponovno popravi stup s lukom koji prijeti rušenjem [72].

Sredinom 16. stoljeća palača postaje rezidencijom Turaka, a brigu o njoj vode stalno namješteni općinski službenici.¹⁷⁹ Godine 1571. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih radova da *kuću u kojoj stanuju Turci* opreme svime potrebnim i da na prozor nasuprot crkvi Svete Marije dadu postaviti željeznu rešetku [73].¹⁸⁰ Godine 1581. Vijeće umoljenih donosi odluku da se u kuću zvanu Hercegovina, “zbog udobnosti Turaka”, dovede tekuća voda iz Kneževa dvora [74].

Naposljetku, od godine 1638. *la casa grande del comune detta Herzegovina posta appresso il domo* iznajmljuje se kao jedna od općinskih kuća.¹⁸¹ Zaključkom Vijeća umoljenih od 15. IV. iste godine, najmoprimac je bio dužan popraviti krov i zid palače.¹⁸² Kuća je ponovno iznajmljena 1643., 1653. i potom

¹⁷⁹ J. Tadić, *Promet putnika*: 28.

¹⁸⁰ Podatak zahvaljujemo Vesni Miović.

¹⁸¹ *Knjige nekretnina dubrovačke općine*, II: 306.

¹⁸² *Prima pars est de dando libertatem magnifico domino rectori eiusque consilio locandi ad publicum incantum plus danti et offerenti domum communis dictam Herzegovina pro eo tempore quo postea dicetur. Per: XIX; contra: XVI. Prima pars est de statuendo tempus dicti affectus per quinquennium. Per: omnes; contra: II. Prima pars est de committendo dicto domino rectori eiusque minori consilio quatenus adaptare faciant tectum et murus dictae domus Herzegovinae eo modo prout eis melius videbitur. Per: omnes; contra: III. (Cons. Rog. sv. 95, f. 170v-171r).*

1660. godine, kada se u knjizi općinskih nekretnina bilježi posljednji put prije potresa.¹⁸³

Zaključak

Opsegom zahvata i visinom investicije, palača Sandalja Hranića nedvojbeno je najvažnija građevina koju dubrovačka komuna podiže u trećem desetljeću 15. stoljeća. Prve vijesti o zahvatima, međutim, nedvosmisleno pokazuju da je glavnina njezinih elemenata naručena po uzoru na dijelove drugih postojećih građevina. Zbog toga, ali još više zbog okolnosti da nastaje adaptacijom starijih zgrada, u inicijalnom projektu Sandaljeve palače zacijelo ne treba vidjeti neko integralno, a posebice ne inovativno arhitektonsko rješenje; prije bi se moglo reći da se u njemu sabire sve što se u Dubrovniku početkom dvadesetih godina 15. stoljeća smatralo najboljim, odnosno najprikladnijim za “gospodsku palaču”, dakako u okvirima onoga što su Malo vijeće i po njemu izabrani oficijali bili u stanju zamisliti, a majstori koji su im bili na raspolaganju provesti u djelo.

Odlučujući su, dakle, kao i kod većine reprezentativnih dubrovačkih kuća 15. stoljeća, bili lokalni predlošci, i to ne samo u oblikovanju detalja, nego, kako se čini i u općoj koncepciji glavnog pročelja, poglavito kuća Džore Bokšića, temeljito preuređena početkom posljednjeg desetljeća 14. stoljeća. Vremenski raspon od tridesetak godina koji dijeli te dvije građevine ukazuje na dugo trajanje jednom kanoniziranih oblika i rješenja u stambenoj arhitekturi Dubrovnika; takvom zaključku u prilog govori i činjenica da će se elementi balatorija palače spominjati čak i u sedamdesetak godina kasnijoj narudžbi za kuću Frana Stjepanovog de Benessa.

Tijekom dvanaestak godina, koliko će potrajati gradnja, opremanje i ukrašavanje palače, prvotni je program zahvata slijedom niza okolnosti koje smo nastojali rasvijetliti u tekstu, umnogome mijenjan i proširivan. S obzirom na to, uz poboljšanja s ciljem postizanja više razine stanovanja, treba posebice istaknuti dvije odluke donesene tijekom gradnje, koje su odlučujuće pridonijele tome da oblikovanje građevine dobije uistinu monumentalni karakter. Prvom od njih - da se pročelja starijih kuća na trgu ne popravljaju nego poruše i u cijelosti podignu iznova, donesenom u Vijeću umoljenih u kolovozu 1421. - promijenjen je, štoviše, i sam karakter zahvata; ako ga se dotad moglo

¹⁸³ *Knjige nekretnina dubrovačke općine*, II: 306.

okarakterizirati kao adaptaciju, zahvat neprijeporno dobiva obilježja rekonstrukcije. Drugu je važnu prekretnicu označila odluka iz 1428. godine da se pred glavnim pročeljem u cijeloj širini podigne trijem na stupovima. Zbog svega toga, krajnji je rezultat daleko nadišao početne zamisli.

Zbog ugleda i specifičnog statusa vlasnika, te nemalih (javnih) sredstava i napora uloženi u rekonstrukciju, adaptaciju i opremanje, palača Sandalja Hranića posve je specifično ostvarenje stambene arhitekture u Dubrovniku. Njezino reprezentativno oblikovanje, istaknut urbanistički položaj i činjenica da je već od 1424. godine korištena za smještaj visokih državnih gostiju pridonijeli su tome da je već u vremenu svog nastanka na stanovit način zadobila i značaj javne građevine. Stoga je palaču moguće sagledavati i u kontekstu spona koje ju vezuju s najistaknutijim javnim zdanjima dubrovačke komune - Kneževim dvorom i Sponzom. Kad je posrijedi Knežev dvor, treba podsjetiti na to da je 1426. godine odlučeno da se pred pročeljem palače podigne lođa nalik lođi koja je tada stajala pred Dvorom. Godine 1428. određeno je da palača dobije prigrađeni trijem u cijeloj širini glavnog pročelja, a za razliku od pojedinih njezinih arhitektonskih elemenata - stupova, kapitela, lukova i vijenca - lođa pred dvorom tada se više ne spominje kao predložak. Trijem palače dovršen je 1432., a lođa pred Dvorom srušila se dvije godine kasnije - početkom veljače 1434.¹⁸⁴ Sljedeće, 1435. godine, Knežev dvor teško je oštećen u požaru. U obnovi koja je uslijedila, uz činjenicu da se saracenski prozori prvoga kata glavnog pročelja Sandaljeve palače 1436. navode kao predlošci nekih prozora za Dvor, još je važnije istaknuti da 1439. godine na gradnji novog trijema Dvora zatječemo trojicu aktera gradnje trijema Sandaljeve palače - oficijala Junija Matijinog de Gradi te majstore Ratka Ivančića i Nikolu Radinovića. I trijem načinjen pred zgradom Sponze 1518. godine nalikovao je trijemu Sandaljeve palače, a slični trijemovi su stajali i pred južnim pročeljima šest blokova općinskih kuća zapadno od Sponze.¹⁸⁵ Premda ne treba isključiti mogućnost da su te građevine imale trijemove i prije gradnje Sandaljeve palače, njezin je trijem, prema podacima kojima danas raspoložemo, njihov prvi pouzdano potvrđen monumentalni predložak.

¹⁸⁴ Usp. bilj. 92.

¹⁸⁵ Trijem pred Sponzom djelo je Nikole i Josipa Andrijića, usp. Cvito Fisković, *Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV.-XVI. stoljeća u Dubrovniku* (Izdanje Konzervatorskog zavoda u Splitu, 3). Split: Konzervatorski zavod za Dalmaciju, 1947: 11, 24-25 (bilj. 69). O trijemovima općinskih kuća, vidi: L. Beritić, *Urbanistički razvitak*: 19; C. Fisković, *Naši graditelji*: 60 (upozoravajući na sačuvane ostatke, datira te trijemove u 16. stoljeće).

Činjenica da ni Sandalj ni njegov nasljednik herceg Stjepan najvjerojatnije nikada nisu boravili u svojoj palači samo je naizgled paradoksalna: kao i kuće drugih velikaša u Dubrovniku, Sandaljeva je palača bila ponajprije simbolična rezidencija svog vlasnika. Posjedovanje kuće u gradu bilo je, naime, pretpostavka i nužna sastavnica plemićkog statusa, pa je i sam pojam kuće bio vezan uz cijeli niz simboličnih konotacija. U diplomatskoj komunikaciji između Dubrovčana i Sandalja, kojeg oslovljavaju *primo conseglier et cittadin nostro*, riječ *casa* javlja se stoga, osim kao oznaka za vojvodinu palaču u Dubrovniku, i u prenesenom značenju - kao metafora, odnosno sinonim za dom, tj. domovinu. Obrćajući se Sandalju, posebice kada su željeli istaknuti da od njega očekuju da postupi u interesu Grada, Dubrovčani svoj Grad redovito nazivaju njegovom kućom, odnosno kućom i domovinom (*Ragusa casa vostra, Ragusa casa et patria vostra*). Poslaniku koji je Sandalja početkom 1426. godine trebao službeno pozvati da posjeti Grad naloženo je: *Et da poi lo salute, lo dobiate convitar a vegnir a veder Ragusa casa sua et quella casa che li sui fratelli et amici zentilhomini de Ragusa anno aparichiato ala sua signoria*.

Laskave tvrdnje i birane riječi kojima Dubrovčani u pismima i uputama poslanicima Sandalju opisuju njegovu kuću u Gradu nisu bile tek dio diplomatskog protokola. Kuća se uistinu nalazila na najljepšem mjestu u gradu (*nel più bello logo della citta*), na kojem je zemljište vrijedilo trostruko više nego u drugim dijelovima. Tvrdnja da su “za ljubav Sandalju” starije kuće, kako ona koja mu je poklonjena 1419., tako i ona koja mu je dana ranije, do temelja srušene i ponovno izgrađene, *con tutti quelli adornamenti et conciamenti che ne fu possibile*, možda je donekle pretjerana, ali - u svjetlu novopronađenih dokumenata - nije sasvim neistinita, budući da su pročelja starijih građevina prema trgu doista srušena i podignuto je novo, jedinstveno glavno pročelje, a palača je doista opremljena i ukrašena reprezentativno koliko je to god bilo moguće. Tu lijepu građevinu (*bello edificio*) - pisali su Dubrovčani Sandalju - primjećuju visoka gospoda i drugi stranci koji vraćaju u Dubrovnik na putu u Svetu zemlju¹⁸⁶ i naširoko se raspituju čija je, a Dubrovčani im odgovaraju da kuća pripada njemu, velikom prijatelju njihova grada, te da ih pogled na to zdanje, trajno svjedočanstvo Sandaljeva prijateljstva prema Dubrovniku, ispunjava velikom radošću. Nije prijeporno da se vojvoda i sam tijekom posjeta

¹⁸⁶ Donoseći taj izvod N. Jorga, *Notes et extraits*: 249, je ustvrdio da se kuća nalazi *in Via del Sepolcro*, implicirajući postojanje istoimene ulice u Dubrovniku, a tu je pogrešku ponovio i V. Čorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 264.

Dubrovniku 1426. osobno uvjerio u vrsnoću dotad izvedenih radova, ustvrdivši pun hvale da su dubrovačke vlasti načinile i više no što su obećale.

Dubrovčani su, dakle, ne štedeći truda i novca u cijelosti ispunili obećanje dano vojvodi Sandalju 1419. godine - da će *napraviti i narediti tej polače mnogo krasno, lipo i slavno i častno*. Sve do rušenja 1667. godine, palača vojvode Sandalja Hranića ostala je trajnim podsjetnikom na savršeno prijateljstvo koje ih je s njim vezivalo i jedinstvenim, posve iznimnim zdanjem u monumentalnom pejzažu Grada.

Prilog:

DOKUMENTI O PALAČI SANDALJA HRANIĆA

1.

13. V. 1407. Malo vijeće imenuje trojicu vlastele koji će voditi radove na kući vojvode Sandalja i dati nabaviti potrebnu drvenu građu u Senju ili Veneciji.

Ser Paulus de Gondola, ser Stephanus de Lucaris, ser Marinus Martoli de Bucignolo fuerunt electi [in minori consilio] ad ordinandum laboreria fienda in domo data voyvode Sandal et ad mitendum pro lignaminibus necessariis et opportunis et faciendum omnes expensas necessarias pro ipsa domo et ad mitendum Signam vel Venetias pro dicto lignamine. Et pro predictis habuerint tantam auctoritatem et arbitrium quantam habet presens minus consilium.

(*Reformationes*, sv. 33, f. 20v)

(spominje L. Beritić, »Ubikacija«: 82).

2.

24. III. 1408. Malo vijeće odlučuje da se na kući vojvode Sandalja izvedu samo nužni zidarski i drvodjelski radovi i da ju se ne povisuje.

Pro domo Sandal

Item in dicto [minori] consilio captum fuit de aptando domum concessam voyvode Sandali laboreriis necessariis lapidum et lignaminis, non erigendo illam altius.

(*Reformationes*, sv. 33, f. 50v)

(spominje Nicola Jorga, *Notes et extraits*: 116)

3.

22. I. 1409. Malo vijeće odlučuje da stubište bude unutar kuće, da stube koje vode do dvorane budu na svom izvornom mjestu, i da se nad kuhinjom u prizemlju načini svod od sedre.

Pro domo concessa Sandal

Item captum fuit quod scale domus date Sandali fiant intus domum et non extra.

Pro eadem

Item quod scale per quas ascendebatur in aula dicte domus fiant in loco ubi primo fuerunt.

Pro eadem

Item quod supra suteraneum ubi ad presens est coquina fiat una volta lapidum seu tuffi.

(*Reformationes*, sv. 33, f. 85v)

(spominje N. Jorga, *Notes et extraits*: 119)

4.

23. I. 1420. Malo vijeće imenuje oficijale da na temelju očevida utvrde potrebne radove na kući danoj vojvodi Sandalju i da o tome podnesu izviješće.

(Ser Micael Ma. (?) de Restis cancell.), ser Nicola Mar. de Gozis, ser Natalis de Proculo electi fuerunt officiales ad videndum et examinandum laborerium fiendum ad domum concessam seu datam voyvode Sandalie et portandum quod viderint et examinaverint ad presens minus consilium.

Ser Nicola P. de Poza electus fuit loco ser Micaelis de Restis qui ivit comes Stagni. (Cons. Minus, sv. 2, f. 106r)

5.

23. VII. 1420. Malo vijeće pod prijetnjom kazne nalaže oficijalima izabranim da utvrde i daju procjenu troškova radova na preuređenju Sandaljeve kuće da do kraja mjeseca podnesu pisani prijedlog o tome na koji će se način i kojim redoslijedom izvesti radovi.

Pro reapertione domus concessae voyvode Sandalie

Captum fuit quod ser Nicola P. de Poza et socii officiales electi ad videndum et extimandum laborerium fiendum circa domum concessam voyvode Sandalie per comune portasse debeant in scriptis per totum presentem mensem modum et ordinem quibus fieri debeat et laborari ad dictam domum sub pena yperperorum vigintiquinque pro quolibet.

(Cons. Minus, sv. 2, f. 141v)

(spominje V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 263)

6.

23. IX. 1420. (ponedjeljak) Malo vijeće pod prijetnjom kazne nalaže oficijalima da do četvrtka sastave i podnesu prijedlog za gradnju, odnosno popravak i uređenje Sandaljeve kuće.

Pro domo voivode Sandagl

Captum fuit de imponendo penam yperperorum quinque pro quolibet ser Natali de Proculo et sociis officialibus domus construende sive reparande pro voivoda Sandagl quatenus usque ad die iovis proxime futurum per totam diem debeant possuisse in forma et attulisse ad presens consilium formam constructionis et edificationis sive reparationis et reapertionis dicte domus.

(Cons. Minus, sv. 2, f. 148r)

7.

6. X. 1420. Malo vijeće prihvaća prijedlog radova na Sandaljevoj kući sa stanovitim izmjenama: ulazna vrata treba pomaknuti za tri do četiri stube prema jugu, dvije sobe

drugog kata trebaju dobiti dva saracenska prozora između kojih će se na pročelju prema luci postaviti pozlaćeni cimerij, druge dvije sobe na istom katu trebaju dobiti svaka svoja vrata i još jedna vrata između njih, staru Sandaljevu kuću povisiti će se tako da se izjednači s kućom Sime de Gradi koja mu je dana naknadno. Svi će se radovi izvesti na općinski trošak.

Pro domo Sandalii aptanda

Captum fuit de faciendo fabricare domum voivode Sandalii ad terrenum sicut est designata preter quod (versus pelagus cancell.) de tirando portam versus pelagus (!) per tres aut per quatuor scalinas. Et primum palmentum dicte domus fabricetur sicut est designatum. Et secundum palmentum fabricetur sicut est designatum. Et in duabus cameris dicti palmenti secundi fiant due fenestre saracine ad arma et cum cimero deaurato in medio ipsarum fenestrarum. Et in duabus cameris prope scalam secundi palmenti fiant due porte videlicet in unaquaque ipsarum una porta. Et in meçanino dictarum camerarum fiat una porta per quam eat de una camera in aliam. Et domus antiqua Sandalii erigatur sicut domus ser Sime de Gradi que est data dicto Sandalio ita quod dicta domus antiqua Sandalii erecta coequetur domui dicti quondam ser Sime de Gradi. Et quod officiales laboreriorum nostri comunis debeant fieri facere laboreria supradicta expensis comunis.

(*Cons. Minus*, sv. 2, f. 149a, r)

(spominju: V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 263-264, s pogrešnim datumom; L. Beritić, »Ubikacija«: 82)

7a

5. XII. 1420. Malo vijeće odlučuje da se uz sve što je utvrđeno 6. listopada u kući načini i cisterna.

(in margine:) *Die V decembris 1420. Per dominum rectorem ser Michaellem de Restis et minorem consilium eius captum fuit de addendo huic parti quod ultra omnia alia contenta in ipsa parte additur quod in dicta domo voyvode Sandalii fiat etiam una cisterna.*

(*Cons. Minus*, sv. 2, f. 149a, r)

(Spominje V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 264)

8.

4. III. 1421. Malo vijeće nalaže da se za gradnju cisterne posudi drvena građa iz arsenala.

Pro maderiis mutuandis ad cisternam domus Sandagl

Captum fuit de precipiendo Obrado Ostoich ab arsenate quod mutuare debeat officialibus laboreriorum comunis pro armando cisternam domus voivode Sandagl de corticibus maderiorum comunis quot erunt opportuni et debeat tenere de illis

computum pro recuperando illos a dictis officialibus post completam dictam cisternam.

(*Cons. Minus*, sv. 2, f. 181r)

(spominje L. Beritić, »Ubikacija«: 82)

9.

17. VII. 1421. Malo vijeće nalaže dvojici svojih članova da s majstorom Alegretom ugovore opremanje Sandaljeve kuće klesanim arhitektonskim dijelovima.

Pro laboreriis domus Sandagl

Captum fuit de dando libertatem ser Andree de Menze et ser Iunio de Bona consiliariis parvi consilii quod nomine domini rectoris et totius parvi consilii possint convenire et pacisci cum Allegreto petrario qui laborabat in ecclesia sancti Blasii pro portis, fenestris, ballatoriis (et aliis laboratoribus laboreriis cancell.) de petra opportunis in domo Sandagl que edificatur per comune, promittendo sibi nomine nostri comunis usque ad valorem yperperorum novingentorum vel abinde infra.

(*Cons. Minus*, sv. 2, f. 204v)

10.

2. VIII. 1421. Majstor Antun obećaje majstoru Alegretu za Sandaljevu kuću isporučiti kamene dijelove za okvire vrata, kvadriforu i dva veća saracenska prozora drugog kata, tri manja saracenska prozora prvog kata te konzole, ploče i ogradu balatorija.

MCCCCXXI, die secundo augusti. Magister Anthonius taiapetra ex una et pro una parte et magister Alegrettus Bogullini tayapetra similiter ex altera unanimiter et concorditer ad infrascriptas conventiones et pacta solemniter intervenientibus devenerunt, videlicet, quod pro domo per magnificum comune Ragusii concessa et data magnifico voyvode Sandalie, cuius laborerium et opus circa eam fiendum dictus magister Alegrettus supra se sumpsit, magister Anthonius antedictus super se et super omnia sua bona se obligans promisit facere et facta dare eidem magistro Alegretho omnia laboreria lapidea infrascripta pro precio et modis infrascriptis, videlicet prout et secundum quod continebat zetula in vulgari per ambas ipsas partes concorditer data michi Francisco de Boscho notario cuius tenor de verbo ad verbum est ut sequitur. Al nome de Dio amen. MCCCCXXI, adi ultimo luglio. Io maistro Alegretto taiapera faço accordamento com maistro Anthonio petraro per lavorero zoe per la chasa de messer Sandaglia, zoe per le petre. In prima che io maistro Anthonio son tenuto dare per la porta de le petre zoe de misura a quel modo como la porta de Zore prothobistiar et anchora una balchonata com tre colonne et ancho sarasine due qual stano a duy ladi de la balchonada senza appozi et ancho sarasine tre pizoli del primo palmento como e a chasa del detto Zore prothobistiar. Et anchora per uno balatore ch' io le dia denti trentasey de pietre zoe de mezo brazo a quadro zaschuno,

de qualli denti trentasey siano denti deseocto de palmi quatro, l'altra mitade de palme zinquē. Et anchora piange deseocto et zaschuna pianga de per se habia la largeza de palmi tre et longeza de palmi quatro et la grosseza mezo pe. Et anchora per li pilastru et le colonelle per lo detto ballathoro zo che serano de bisogno. Et anchora li archetti che serano de sopra quanto serano de bisogno. Tute queste pietre che siano spontate ala puncta de pichio. Et che siano tute le dette pietre dela misura et bone et salde. Et se alchuna non fosse dela misura overo bona, che io maistro Anthonio sia tenuto a chambiarla et far bona. Et son tenuto de dare descharichate le dette pietre ala porta de Ragusa. Per lo pagamento de qual tuto lavorero sia tenuto dare a me maistro Anthonio el detto maistro Alegretho in contanti yperperi tresento. Et sia tenuto el detto maistro Allegretho de exborsare zo che constara el nolo del detto lavorero che possa me se sconti nel detto mio pagamento de yperperi tresento. El qual tuto lavorero soprascritto son tenuto et prometto de dare al detto maistro Alegretho de qui a mesi sey proximi.

Adi primo d'agosto. Io maistro Anthonio sopradetto rezevi dal detto maistro Alegretho per parte de pagamento de li detti yperperi tresento yperperi zinquanta. Que omnia et singula suprascritta promiserunt ambe partes vicissim inviolabiliter observare. Renunciantes. Iudex ser Mathus de Gradi et testis Ruschus magistri Christofori.

(in margine:) *Cassa de partium voluntate.*

(*Div. Not.*, sv. 13, f. 189r)

(spominju R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi*, I: 18, 25; C. Fisković, *Naši graditelj*: 58; objavljeno: Nada Grujić, »Balatorij«: 151-152).

11.

6. VIII. 1421. Vijeće umoljenih ovlašćuje kneza i Malo vijeće da oficijalima općinskih gradnji nalože da do temelja sruše i iznova podignu pročelja kuća vojvode Sandalja nasuprot Katedrali.

Prima pars est de dando libertatem domino rectori et minori consilio ut committere debeant officialibus laboreriorum communis ut faciem anteriorem domus de versus ecclesiam que stantur pro voyvoda Sandalia tota equetur solo et reficiatur de novo. Capta per XXV, contra III.

(*Secunda pars est de non diruendo dictum murum partis anterioris sed de repezando illum ubi expediat. cancell.*)

(*Cons. Rog.* sv. 3, f. 52v)

12.

11. VIII. 1421. Malo vijeće zadužuje dvojicu svojih članova da za radove na Sandaljevoj kući uposle majstora Antuna i druge kamenare i obrtnike.

Libertas data ser Natali de Proculo et ser Iunio de Bona

Captum fuit quod ser Natalis de Proculo et ser Iunius Lu. de Bona, duo ex illis de minori consilio electi, libertatem habeant faciendi concordiam cum magistro Anthonio petrario et tam aliis quibuscunque petrariis quam alterius cuiuscunque maneriei que necessaria sunt pro laborerio domus que pro magnifico voyvode Sandalia fabricatur. Et quod quidquid convenerunt firmum sit et ratum proinde ac si per totum consilium minus conventum et firmatum esset.

(Cons. Minus, sv. 2, f. 210v)

13.

12. VIII. 1421. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji da drvenu građu za Sandaljevu kuću nabave u Senju.

Pro lignamine domus Sandagl

Captum fuit de dando libertatem officialibus laboreriorum quod possint mittere usque ad Segnam pro lignamine comunis pro opportunitatibus et laboreriis domus voivode Sandagl. Et quod accipiant de illis yperperis quingentis qui assignati sunt ad salem.

(Cons. Minus, sv. 2, f. 212v)

(spominje V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 264, s pogrešnim datumom)

14.

20. X. 1421. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji da prikupe svu kamenu građu sa Sandaljeve kuće koju su u međuvremenu otuđili, prodali ili posudili.

Pro eisdem officialibus [laboreriorum comunis]

Captum fuit de precipiendo officialibus laboreriorum comunis predictis quoniam reaccipere debeant in se omnes lapides quas ipsi alienaverant seu vendiderant aut conprestaverant ex lapidibus in domo et pro domo Sandalii.

(Cons. Minus, sv. 2, f. 221r)

15.

7. III. 1422. Malo vijeće nalaže da se majstoru Antunu isplati dio svote za radove na Sandaljevoj kući.

Pro officialibus laboreriorum

Captum fuit de faciendo apodixiam ser Lampre de Menze et sotiis officialibus laboreriorum comunis de yperperi centum ad zecham comunis pro dando magistro Antonio Maroevich lapicide pro parte laboreriorum domus voyvode Sandagl.

Item de faciendo dictis officialibus apodixiam de yperperi ducentum <...>

(Cons. Minus, sv. 2, f. 254v)

16.

12. III. 1422. (četvrtak) Malo vijeće prijeti kaznom oficijalima općinskih gradnji ako u ponedjeljak ne nastave s radovima na Sandaljevoj kući.

Pro domo Sandagl pena

Captum fuit de precipiendo et ibi personaliter statim preceptum fuit ser Iohanni Lu. de Saracha et ser Georgio de Caboga officialibus laboreriorum comunis quod in pena yperperorum viginti quinque pro quolibet quod die lune proxime futurum debeant incipere ad laborando in domo vojvode Sandal que erit die XVII presentis.

(Cons. Minus, sv. 2, f. 255v)

17.

16. III. 1422. Malo vijeće nalaže oficijalima oružarnice da oficijalima općinskih gradnji posude potreban materijal za zidarske radove na Sandaljevoj kući.

Pro sartis prestandis officialibus laboreriorum

Captum fuit quod officiales armamenti nostri comunis compestare debeant officialibus laboreriorum comunis nostri omnes sartias et frames (?) necessarias ad collandum lapides in domum vojvode Sandagl et lignamina.

(Cons. Minus, sv. 2, f. 256r)

18.

6. IV. 1422. Brajko Bogosalčić obvezuje se oficijalima općinskih radova za treći kat Sandaljeve kuće izraditi tri balkoncele i potprozorne vijence.

Braichus Bogosalich lapicida super se et bona sua promisit et se per aptay renunciando solemniter obligavit ser Iohanni Ma. de Cereva et ser Georgio de Caboga officialibus laboreriorum comunis vice et nomine comunis recipientibus dare et consignare eis usque ad per totum presentem mensem aprilis iuxta ecclesiam fratrum predicatorum Ragusii balchoncellos tres de bona petra et bene laboratos pro domo quam fieri faciunt pro vojvoda Sandagl pro tertio solaro dicte domus de illa magnitudine et qualitate prout sunt illi balchoncelli qui sunt in domo ser Martoli de Zammagno et pro eodem pretio quo costiterint dicti ipsi balchoncelli dicti ser Martoli. Et de pluri pro eodem pretio tenetur dare listas pro pracha dictorum balchoncellorum grossas et magnas prout sunt alie liste que sunt ad sarachinas in inferiori solaro dicte domus vojvode Sandagl. Que omnia predicta si non attenderet et solveret dicta laboreria ad terminum suprascriptum voluit quod dicti officiales ab aliis emere possint pro quanto potuerunt reperire expensis dicti Braichi. Renunciando. Et cum pacto quod credatur eorum sacramento de omni eo quod dixerint solvisse dicto Braicho pro pretio dicti laborerii. Renunciantes omnes.

(Div. Canc. sv. 42, f. 31r)

19.

26. VIII. 1422. Malo vijeće nalaže da se na istočnoj strani Sandaljeve kuće postave oluci kojima će kišnica dotjecati u cisternu.

Pro domo Sandalii gorne

Captum fuit de ponendo gornas in domo Sandalii a parte levantis per quas decurrit aqua in cisternam ipsius domus.

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 8r)

(spominje V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 264)

20.

1. X. 1422. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih radova da povise gradski zid kod Sandaljeve kuće kako bi se olakšalo postavljanje njezina krova.

Libertas officialibus laboreriorum

Captum fuit de dando libertatem ser Georgio de Caboga et sociis officialibus laboreriorum comunis possendi ad crescere menia nostri comunis prope domum Sandagl ut sint equalia et hoc pro comoditate dicte domus Sandagl ut habilis fieri possit copertorium illius ita quod bene et hutile (!) sit et ut eis melius videbitur et placebit.

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 13v)

(spominje L. Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika*: 43)

21.

15. X. 1422. Malo vijeće odlučuje da se u Sandaljevoj kući iznad kuhinje ne načini drveni strop nego svod te da ploče balatorija budu istaknute u odnosu na konzole za pola stope.

Pro domo Sandalii

Captum fuit quod in domo Sandalii palmentum quod est supra coquinam non fiat de lignamine sed fiat in volta. Et planche ponende supra dentes domus ipsius pro ballatorio sint porrecte et posite adeo quod extra ipsos dentes excedant per medium pedem et hoc ad hoc ut ballatorium sit amplius.

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 19r)

(spominje V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 264)

22.

15. X. 1422. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji da prema nacrtu koji imaju kod sebe ugovore s nekim majstorom izradu cimerija za Sandaljevu kuću.

Pro cimerio faciendo in domo Sandalii

Captum fuit de dando libertatem ser Nicole de Prodanello et sociis officialibus laboreriorum comunis possendi se concordare cum magistro qui debet facere cimerium in domo Sandalii et promittere dicto magistro solutionem pro dicto laborerio futuro per ipsum prout eis melius visus fuerit, quod laborerium fieri debeat secundum designamentum quod habent dicti officiales laboreriorum.

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 19r)

(spominje V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 264)

23.

19. X. 1422. Majstor Bonino iz Milana obvezuje se oficijalima općinskih gradnji načiniti za kuću vojvode Sandalja cimerij s njegovim grbom i to prema nacrtu koji je načinio sam Bonino.

Magister Boninus de Mediolano lapicida ad presens habitator Ragusii super se et omnia bona sua promisit et se omnia bona sua promisit (!) et se obligavit ser Georgio de Caboga et ser Iohanni Ma. de Cereva officialibus laboreriorum comunis presentibus et nomine comunis recipientibus laborare unum cimerium cum arma voivode Sandagl (supra portam cancell.) pro domo que construitur per comune pro dicto voivode ad illam similitudinem et formam secundum quod apparet per unum designamentum in uno foleo factum per ipsum magistrum Boninum in quo foleo scriptum est nomen mei Benedicti notarii quem debet remanere penes dictum magistrum Boninum pro similitudine laborerii habenda. Quod laborerium debet esse completum et omni sua perfectione laboratum et bene schossum vel elevatum usque ad (per totum cancell.) menses duos (proxime cancell.) cum dimidio proxime futuros vel ante, dando omnes operas manuales de suo magisterio in laborerio predicto et designando in statione sua dictum laborerium completum in statione sua officialibus predictis. Et versa vice predicti officiales promiserunt eidem magistro Bonino dare lapides pro dicto laborerio opportunos deferendos eorum expensis usque in stationem dicti magistri et omnes expensas bastasiorum opportunas. Et pro sua manufactura dare sibi in statione antequam dictum laborerium ab ipso accipiant yperperi quinquagintaquinque. Renunciantes omnes. Declarando quod dictum laborerium debet esse amplum in maiori eius amplitudine brachiis sex cum dimidio et tantumdem altum in maiori eius altitudine. Renunciantes ut supra.

- *Cassum die tercio marcii 1423 de mandato, consensu et voluntate ser Iohannis Ru. de Saracha et ser Martoli de Binzola officialibus laborerii introscripti et scripti magistri Bonini quoniam vicissim dicte partes occaxione ipsius laborerii se contentas et tacitas dixerunt etc. et sibi magistro Bonino fore integre satisfactum.*

(*Div. Canc.* sv. 42, f. 74v)

24.

6. XI. 1422. Malo vijeće odlučuje da kameno stubište u Sandaljevoj kući bude širine 6 pedalja.

Pro scala domus Sandagl

Captum fuit de faciendo in domo Sandagl scalam lapideam tantum amplam quantum vacuum demissum est pro construendo ipsam, videlicet palmorum sex.

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 24v)

(spominje V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 264)

25.

1. XII. 1422. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji da u dvije sobe Sandaljeve kuće nad krevetima dadu načiniti dvije nebnice.

Libertas officialibus laboreriorum

Captum fuit de dando libertatem officialibus laboreriorum quod possint facere duas ghabias in duabus cameris in domo Sandagl supra lectum.

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 28v)

26.

14. XII. 1422. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji da gradnju kamenog balatorija u Sandaljevoj kući povjere majstoru Boninu iz Milana.

Pro ballatorio domus Sandagl

Captum fuit quod ballatorium de lapide construendum in domo Sandagl officiales laboreriorum debeant commicti magistro Bonino de Mediolano ut illud faciat.

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 31v)

(spominju V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 264; C. Fisković, *Naši graditelji*: 58; L. Beritić, »Ubikacija«: 82)

27.

14. XII. 1422. Malo vijeće donosi odluke o prostorijama na drugom katu Sandaljeve kuće.

Pro cameris in domos Sandagl construendis

(*Captum fuit quod palmentum quodlibet futuro cancell.*)

Captum fuit quod in camera construenda in sala domus Sandagl palmentum debeat fieri super planam guberti. Et quidam murus qui est inter duas cameras debeat proici in terram et facere unam cameram solam ex dictis duabus cameris et debeat fieri in ipsa camera unam cabiam per totam cameram.

Eodem die post prandium corepta fuit pars predicta quod ubi dicit quod ex duabus cameris debeat fieri unica, captum fuit quod murus predictus debeat proici in terram et nichilominus debeant remanere due camere inter quas debeat fieri unum travorium cum ianua.

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 31v)

28.

29. XII. 1422. Drvodjelac Marko Rusković obećaje oficijalima općinskih gradnji u sobama na drugom katu u Sandaljeve palače načiniti dvije nebnice i dva kreveta.

Marchus Ruschi marangonus promisit officialibus laboreriorum facere in domo Sandagl unam ghabiam in camera que est in sala dicte domus, videlicet per totam dictam cameram, similitudinis illius ser Marini de Zriva que est in primo palmento. Item promisit perficere in domo Sandagl predicta unam aliam ghabiam longitudinis brachiorum decem et latitudinis brachiorum decem ac etiam duas lectieras cum banchis in dictis duabus cameris ut erit necesse. Et omnia predicta laboreria debeant fieri ad expensas dictorum officialium tam de lignamine quam de omnibus necessariis dictis laboreriis. Et debet habere a dictis officialibus pro labore et provisione sua ex omnibus laboreriis predictis in totum yperperi octuagintaquinque. Quod laborerium debet perfecte facere absque aliquo intervallo alicuius alterius laborerii. Ambe partes renunciantes.

(in margine:) *Cassa de voluntate partium.*

(*Div. Canc.* sv. 42, f. 93r)

29.

27. I. 1423. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji da u Sandaljevoj kući postave kamene i drvene stube i balatorij, naruče kapke za sve prozore u kući i saracenski prozor s rešetkom za jednu od soba na prvom katu prema moru.

Libertas officialibus laboreriorum pro domo Sandagl

Captum fuit de dando libertatem officialibus laboreriorum comunis quod possint aptari et poni facere primas scalas in domo voivode Sandagl de petra et secundas et tertias scalas de lignamine et ballatorium et fieri facere portas quarumcunque fenestrarum dicte domus laborando predicta laboreria prout eis videbitur melius et utilius pro comuni. Et quod fieri faciant unam fenestram in camera primi solarii versus marinam sarachinam ferratam.

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 44r)

30.

1. III. 1423. Vijeće umoljenih odlučuje da se netom dovršeni cimerij za Sandaljevu kuću postavi na njezino obalno pročelje; protuprijedlog da se postavi na prednju stranu, prema katedrali, odbijen je.

[In rogatorum consilio] ball. XXVII

Pro cimiterio (!) voyvode Sandagl

Prima pars est de ponendo cimeralem armam lapideam nunc perfectam in domo Sandagl ex parte portus Ragusii. Capta per XXII; contra: V.

(Secunda pars est de ponendo illam in domo predicta ex parte anteriori, videlicet versus ecclesiam sanctae Mariae. cancell.)

(Cons. Rog. sv. 3, f. 144v)

(Spominje: L. Beritić, »Ubikacija«: 82)

31.

1. III. 1423. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji da u Veneciji za opremu Sandaljeve kuće nabave veću količinu drvene građe; izričito se spominju prozorski kapci, velika i mala vrata te ograda stubišta.

Libertas officialibus laboreriorum

Captum fuit de dando licentiam officialibus laboreriorum comunis quod possint mittere Venetias acceptum infrascripta lignamina pro fulcimento domus voivode Sandagl, videlicet et primo pro fenestris portis parvis tabulas quadraginta de arice largas brachio uno pro qualibet et longas brachiis sex pro qualibet et grossas digitis duobus. Et tabulas quinque pro porta magna de arice largas brachio uno pro qualibet, longas brachiis sex et grossas digitis tribus pro qualibet. Tabulas quinquaginta de arice de tagluola pro cantinellis pro rete que sint nitide sine groppis. Tabulas triginta de tagluola de albeto largas brachio uno, grossas digitis duobus, largas brachiis sex pro qualibet. Tabulas viginti de albeto largas brachii quinque, largas digitis II, longas brachiis 14. Tabulam unam de nuce longam brachiis 13 in tribus petiis largam brachio ÷, grossam quarta parte unius brachii de Ragusio.

(Cons. Minus, sv. 3, f. 50v)

32.

21. IV. 1423. Malo vijeće nalaže da se oficijalima općinskih gradnji da predujam za kupnju zlata i plave boje za bojanje Sandaljeve kuće.

Poliça officialibus laboreriorum

Captum fuit de faciendo unam poliçam officialibus laboreriorum nostri comunis in dohana fonteci yperperorum centum quinquaginta pro mictendo Venetias ad emendum aurum et ačurum pro pingendo domum voyvode Sandagl.

(Cons. Minus, sv. 3, f. 63r)

(spominju V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 264; C. Fisković, *Naši graditelji*: 59)

33.

26. V. 1423. Malo vijeće odlučuje da soba na prvom katu ostane kakva jest i da oficijali općinskih gradnji nad ležajem daju načiniti nebnicu, da se u drugoj sobi također načini ležaj s nebnicom, da se na drugom katu uredi dvije sobe i u jednu postavi krevet, a druga neka ostane pred-soba te da se po mogućnosti načini prozor u kuhinji.

Pro domo Sandagl

Captum fuit et firmatum quod in domo voivode Sandagl camera que est in primo palmento stet prout nunc stat et quod officiales laboreriorum faciant fieri supra lectum unam gabiam et similiter faciant in alia camera unum lectum cum gabia. Et quod in secundo solario ille due camere actentur et in una unum lectum ponatur et alia remaneat pro anticamera. Item quod officiales predicti habeant libertatem faciendi in cucina unam fenestram si erit possibile prout eis melius videbitur et placebit.

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 71v)

34.

19. X. 1423. (7. II. 1424.; 22. II. 1424.) Majstor Alegreto obvezuje se oficijalima općinskih gradnji za Sandaljevu kuću načiniti pilo i ogradu stubišta od kamenih stupića.

Magister Allegretus de Bugolin lapicida promisit ser Martolo de Binzola et ser Georgio de Caboga officialibus laboreriorum comunis presentibus, recipientibus et stipulantibus facere et fabricare in domo voyvode Sandagl unam pillam sive scaffam de bono et pulcro lapide et bono opere talem qualis est schaffa quam alias fecit in domo ser Mathei de Gradi in sala sua quam non teneatur in opere ponere verumtamen quandocumque opus erit ordinare et reformare ad voluntatem magistrorum qui eam in opere ponere debebunt. Et ultra, facere in domo dicti voyvode ad schalam existentem in ipsa domo apozium de collonellis lapidis Curzole et boni et sufficientes ac bene ordinati et laborati, talem etiam et in tali modo et ordine qualis et quo est apozium factum in domo dicti ser Mathei de Gradi ad schalam suam, quem apozium teneatur et debeat ponere in opere prout expediens fuerit omnibus suis expensis salvo quod ab ipsis officialibus habere debeat plumbum et ferrum opportunum. Et hec omnia laboreria pro pretio et mercato yperperorum nonaginta de quibus confessus fuit recepisse a dictis officialibus yperperi undecim. Et yperperos triginta promiserunt dare sibi usque ad duos menses proxime futuros. Et residuum quando completa erunt suprascripta laboreria. Cum condicione quod si dicti officiales sibi non dabunt ad terminum suprascriptum suprascriptos yperperos triginta non teneatur fecere dictam pillam sive schaffam. Cuius pille precium est yperperi quinquagintaquinque et dicti apozii yperperi trigintaquinque. Renunciantes.

- *MCCCCXXIII sub die VII februarii suprascriptus magister Allegretus confessus fuit habuisse a suprascriptis officialibus pro parte solucionis suprascriptorum laboreriorum yperperi viginti grossi de Ragusio. Renunciando.*

- *1424, die XXII februarii. Scriptus magister Allegretus confessus fuit habuisse a ser Paulo de Goze et sociis officialibus laboreriorum pro parte solucionis laboreriorum suprascriptorum yperperos triginta. Renunciantes.*

(*Div. Canc.* sv. 42, f. 196r)

35.

1. II. 1424. Malo vijeće nalaže prošlogodišnjim masarijima žita da opeke koje su im preostale predaju oficijalima općinskih gradnji za popločavanje Sandaljeve kuće.

Captum fuit quod massarii bladorum comunis anni elapsi dare debeant officialibus laboreriorum communis illos lapides coctos qui sibi supersunt pro recaptacione domus voyvode Sandagl.

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 118r)

36.

6. IV. 1424. Malo vijeće odlučuje da se dadu pozlatiti dva niža prozora Sandaljeve kuće prema luci.

Pro fenestris inaurandis

Captum fuit de inaurando illas duas infimas fenestras domus voivode Sandagl versus portum Ragusii.

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 136v)

(spominje L. Beritić, »Ubikacija«: 82)

37.

6. II. 1425. Malo vijeće nalaže da se za gradnju Sandaljeve kuće oficijalima općinskih gradnji dadu drvene grede iz arsenala.

Pro officialibus laboreriorum pro domo Sandalii et planconibus

Captum fuit de dando ser Thome Bla. de Sorgo et sociis officialibus laboreriorum comunis de illis tribus planconibus cum dimidio qui sunt arsenate quot voluerint ipsi officiales laboreriorum et hoc pro aptando et faciendo laboreria necessaria in domo voivode Sandalii.

(*Cons. Minus*, sv. 3, 197v)

38.

7. III. 1425. Malo vijeće nalaže da se za gradnju Sandaljeve kuće oficijalima općinskih gradnji iz arsenala da potrebna drvena građa i daske od ariša.

Pro officiales armamenti

Captum fuit de dando libertatem officialibus armamenti quod de lignamine et tabulis arresi quod est in arsanata dare debeant officialibus laboreriorum comunis illud quod eis opportunum fuerit pro aptando domum voyvode Sandagl.

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 205r)

39.

17. IV. 1425. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji da daju ostakliti vrh balkonate Sandaljeve kuće i postave željeznu zaštitnu mrežu.

Pro balconata vitrea domus voivode Sandalii

*Captum fuit de dando libertatem officialibus laboreriorum comunis quod invi-
trari et seu de vitro claudi facere possint illam sumitatem balconate domus voivode
Sandali que remanet non clausa et poni faciendi rete ferreum ad ipsam sumitatem
pro custodia ipsius balconate. Ita tamen quod in totum in hoc expendere possint de
denariis comunis yperperos triginta et non ultra.*

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 215r)

(spominje V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 264)

40.

17. IV. 1425. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji da dadu pozlatiti i azurom i bojama obojati od dovratnika vratiju Sandaljeve kuće naviše, pozlatiti cimerij i grbove te obojati grbove u paviljonu.

Pro domo voivode Sandalii officialibus laboreriorum libertas

*Captum fuit de dando libertatem officialibus laboreriorum comunis quod deaurari
faciant cum auro et cum azuro et coloribus a parestata porte domus Sandalii superius
et de aurando etiam cimerium et arma et de pingendo ipsa que sunt in liago domus
ipsius voivode Sandalii prout ipsius officialibus laboreriorum comunis videbitur.*

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 215r)

(spominje: L. Beritić, »Ubikacija«: 82)

41.

30. IV. 1425. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji da u Sandaljevoj kući ispod kuhinje načine štalu i opreme ju svim potrebnim.

Pro stalla futura in domo Sandalii

*Captum fuit de dando libertatem officialibus laboreriorum comunis quod fieri
faciant subtus coquina domus Sandalii stallam cum magnaturis et aliis necessariis
ad stallam et cum breçusis pro ligando equos prout eis videbitur quod stet bene.*

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 220r)

42.

17. XII. 1425. Malo vijeće nalaže oficijalima oružarnice da za gradnju Sandaljeve kuće posude napravu s koloturima i kolut konopa.

Libertas officialibus armamenti

*Captum fuit de dando libertatem officialibus armamenti nostri comunis quod per
totam presentem diem conprestare possint unam taglam et unam sartiam pro domo
voivode Sandagl.*

(*Cons. Minus*, sv. 3, f. 271r)

43.

3. II. 1426. Vijeće umoljenih zaključuje da se - ako se vojvoda Sandalj s tim složi - pred njegovom kućom načini nadsvođena prigradnja poput one pred Kneževim dvorom, da se iskleše i pozlati cimerij koji će se postaviti na pročelje prema Katedrali i da se strop jedne od soba oboji i ukrasi pozlaćenim zvijezdama.

(...) *in eodem [rogatorum] consilio ball. XXXV*

Pro archivolto et aliis fiendis in domo et ante domum voivode Sandalii

Prima pars est de faciendo ante domum voivode Sandalii unum archivoltum sicut est illud ante palatium regiminis Ragusii et de (pingendo cancell.) schulpendo unum cimerium et ornando eum cum auro in facie domus ipsi voivode que respicit versus ecclesiam Sancte Marie et de pingendo celum unius camere domus sue et cum stellis deauratis et hoc totum si ipse voivoda volet.

Capta per XXI, contra XIII

(Secunda pars est de non faciendo dicta laboreria cancell.)

(Cons. Rog. sv. 3, f. 288v)

(spominju V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 264; L. Beritić, »Ubikacija«: 83)

44.

3. V. 1427. Malo vijeće nalaže pod prijetnjom kazne dvojici svojih članova da daju u Veneciji nabaviti zlato i zvijezde za kuće vojvode Sandalja i vojvode Radoslava.

Pro stellis et auro pro domibus Sandagl et Radossavi

Captum fuit et preceptum ser Michaeli de Cereva et ser Zore de Palmota consiliariis parvi consilii quod sub pena yperperorum quinque pro utroque eorum debeant per primam barcam ituram Venetias mittere acceptum aurum et stellas ad sufficientiam pro domibus voivode Sandagl et voivode Radossavi.

(Cons. Minus, sv. 4, f. 87r)

45.

24. XI. 1427. (26. XI. 1427., 29. II. 1428., 8. VII. 1429.) Majstor slikar Zanninus (Ivan Ugrinović) obećaje zastupnicima oficijala općinskih gradnji da će obojati i zlatnim zvijezdama, slikama i ornamentima ukrasiti sobu i predsobu na drugom katu Sandaljeve kuće. Za posao je u cijelosti isplaćen 8. VI. 1429.

Magister Zanninus pictor super se et omnia bona sua promisit ser Natali de Proculo et ser Theodoro de Prodanello ex consiliariis parvi consilii presentibus et vice et nomine ser Dimitrii de Ragnina et ser Iunii de Calich, officialium laborerorum, recipientibus et stipulantibus, et de mandato etiam domini rectoris et parvi consilii, videlicet quod ipse magister Zanninus pinget et ornabit in domo voivode Sandagl illam cameram cum saleta ante ipsam cameram que est in sala magna domus

ipsius voivode Sandagl, ponendo omnes suas operas manuales que opportune erunt in ponendo et fingendo stellas aureatas et omnes alias picturas et ornamenta facienda, que opportuna erunt et secundum voluntatem et mandatum dictorum officialium laboreriorum, non intelligendo figuras. Et declarando quod ipse magister Zanninus non possit aliud laborerium accipere usque quo perfecerit et compleverit laborerium dicte camere et salete ante ipsam cameram, ut supra dictum est. Et versa vice dicti consilarii nomine et vice quo supra et ser Iunius de Calich, officialis laboreriorum ibi presens, promiserunt facere et curare ita et taliter quod dicti officiales laboreriorum dabunt dicto pictori totum aurum et aqurum opportunos ad dicta laboreria. Et pro laborerio suo dabunt sibi iperperos quinquagintaquinque grossorum solvendo de tempore in tempus secundum processum dicti laborerii. Renuntiantes omnes.

(in margine:)

- *Die XXVI novembris 1427 data fuit libertas per minorem consilium officialibus laboreriorum pro ista expensa.*

- *Die XXVIII februarii 1428 magister Zanninus pictor hic presens confessus et contentus fuit habuisse et recepisse a ser Dimitrio de Ragnina et sotiis officialibus laboreriorum anni proxime preteriti 1427, pro parte huius laborerii, iperperos quindecim quos recepit de anno preterito. Renuntiando. Item confessus et contentus fuit recepisse a ser Michaelae de Croxi et sotiis officialibus laboreriorum anni presentis, pro parte huius laborerii, iperperos decem. Renuntiando.*

- *1429, die VIII junii, scriptus magister Zaninus pictor confessus fuit sibi plene fuisse solutum et satisfactum pro laborerio scripto. Renuntiando.*

(Div. Canc. sv. 44, f. 204v)

(spominju Karl Kovač, »Nikolaus Ragusinus«: col. 43; J. Tadić, *Grada o slikarskoj školi u Dubrovniku*: 72-73)

46.

26. XI. 1427. Malo vijeće odobrava oficijalima općinskih gradnji trošak za radove ugovorene s Ivanom Ugrinovićem.

Pro officialibus laboreriorum libertas

Captum fuit et data libertas ser Dimitrio de Ragnina et sotiis officialibus laboreriorum quod possint expendere pro pingendo et ornando cameram et saletam ante ipsam cameram que est in sala magna domus voivode Sandagl yperperos quinquagintaquinque de denariis comunis.

(Cons. Minus, sv. 4, 120v)

47.

24. II. 1428. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji da privedu kraju posao koji su prošlogodišnji oficijali ugovorili sa slikarom.

Pro officialibus laboreriorum pro domo Sandagl

Captum fuit de imponendo et comittendo officialibus ordinariis laboreriorum quod exequi et complere facere debeant laborerium in domo voivode Sandagl pro quo officiales anni proxime lapsi pactum et conventionem fecerunt cum pictore.

(*Cons. Minus*, sv. 4, 142r)

48.

24. IV. 1428. Vijeće umoljenih odlučuje da se odgodi rasprava o predviđenoj gradnji lođe pred Sandaljevom kućom.

Pro logia domus Sandagl

Prima pars est de induciando super facto laborerii logie faciende ante domum voivode Sandagl. Capta per XXVII, contra V.

(*Secunda pars est de deliberando cancell.*)

(*Cons. Rog.* sv. 4, f. 54r)

49.

4. V. 1428. Malo vijeće imenuje trojicu oficijala gradnje lođe pred Sandaljevom kućom.

Officiales lobie Sandagl

Ser Iacobus de Georgio Mat., Ser Antonius Cle. de Goze, Ser Iunius de Gradi electi fuerunt officiales ad fieri faciendum lobiam ante domum voivode Sandagl secundum quod eis committetur per dominum rectorem et minus consilium.

(*Cons. Minus*, sv. 4, f. 158r)

(spominje L. Beritić, »Ubikacija«: 83)

50.

4. VI. 1428. Malo vijeće dopušta oficijalima općinskih gradnji da za zlato i boje za ukrašavanje i oslikavanje kuće vojvode Sandalja i vojvode Radoslava potroše više no što im je ranije odobreno.

Pro officialibus laboreriorum libertas

Captum fuit de dando licentiam dominis officialibus laboreriorum quod possint emere de denariis nostri comunis tantum de auro et coloribus quantum deficiet ad ornandum et pingendum laboreria domorum voivode Sandagl et voivode Radossavi ultra ducatos illos quinquaginta pro quibus primo habuerunt libertatem.

(*Cons. Minus*, sv. 4, f. 167r)

51.

10. VI. 1428. Izvod iz napatka poslanicima upućenim vojvodi Sandalju u kojem im se nalaže da se ispričaju što radovi na kući još nisu dovršeni i obrazlože zašto nije

načinjena lođa, a ako Sandalj na tom ustraje, neka mu obećaju da će se smjesta početi graditi.

Commissio domini Pasqualis de Restis et ser Iohannis de Gondola ambaxiatoribus ad voivodam Sandagl

(...) *Al facto della sua casa dice che lli conciamenti et pinture et ornamenti dentro di casa gia gran tempi sarebbe compliti se non fuisse che per la mortalita da Vinexia questo anno passato non si posse avere le cose bisognose, ma da poi avemo tucto acomplimento quel che fa mestier et gran parte di quelli lavorieri son compiuti et pero manca di tucti et tuta fiada si lavora. Et per lo facto della loggieta che lla sua signoria ne disse che voleva si facesse avanti la sua casa gli dice che la caxon perche non e facta non e perche noi vogliamo schifare alguna spesa che troppo magior la voressemo fare a suo contentamento, ma perche la sua casa si guasta et prima la belleça della porta se asconde, di poi si guasta le fenestre del primo palmento, poi ancora si lieva la luce della casa, quarta che di sotto vuole esser receptaculo di poveragla et de ogni sporciçia. Et con queste raxoni combattete con lui se 'l puo essere che 'l sia contento di non farla. Ma se pure el sta duro et voi gli dite che gli piaça di mandare qua uno di suoi a confer con noi et al dare queste raxoni vedendo lo luogo. Et se a lui parera che lla si debia fare, sia con Dio; daremo ordene di far taglar le piere. Et che ella si faça al piu tosto che si potra, benche le pietre non si potra aver si tosto. Et se gli parera che non si debia, deliberera come gli parera. (...)*

(*Lettere di levante*, sv. 10, f. 91v)

(spominju N. Jorga, *Notes et extraits*: 243-244; V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 264)

52.

3. VIII. 1428. Malo vijeće nalaže oficijalima gradnje lođe pred Sandaljevom kućom da za taj posao pronađu najprikladnije majstore i ugovore gradnju po cijeni do 1.000 perpera, u roku od godine i pol.

Libertas officialium logiete domus Sandal

Captum fuit de dando libertatem officialibus ad fieri faciendum logietam ante domum voivode Sandagl quod se accordare possint cum magistris de quibus sibi melius videbitur, expendendo et dando usque ad yperperos mille et abinde infra prout melius facere et se convenire potuerint dando magistro seu magistris cum quibus se convenerint dictam logietam completam et perfectam, tam de ferris quam de omnibus aliis que necessaria fuerint, ad tardius usque ad unum annum cum dimidio proxime futurum et abinde circa si potuerint convenire se de minori termino. Et si mutuuum aliquod voluerit quod teneatur dare ydoneam plegiariam. Et quod obligari facere debeant ipsum magistrum seu magistros cum quibus se convenerint solemniter et cum cautelis oportunis et penis et stricturis de quibus eis videbitur.

(*Cons. Minus*, sv. 4, f. 181r)

(spominje V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 264)

53.

10. VIII. 1428. (18. VIII. 1428.; 31. III., 9. VIII. 1429.; 17. X. 1431.; 23. I., 7. III., 2. V. 1432.) Ugovor o gradnji lođe (trijema) pred Sandaljevom kućom između klesara Ratka Ivančića i Nikole Radinovića i oficijala gradnje lođe. Majstori su u cijelosti isplaćeni 2. V. 1432.

Pro lobia voivode Sandagl pactum

Die X augusti 1428, indictione VI^a. Partes infrascripte nominibus infrascriptis unanimiter et concorditer detulerunt michi Benedicto notario quoddam scriptum pactorum inter se firmatorum quod scribi voluerunt in notaria Ragusii pro cautela eorum que in eo scripta sunt, huius tenoris videlicet: Iesus. MCCCCXXXVIII, adi X agosto. Ratcho Ivancevich et Nicola Radinovich tagliapietre promettono di far compiutamente lo lavoriero della logia con le colonne e con apogio davanti la casa del magnifico voivoda Sandagl come dira qui appresso. Et prima comença le fundamenta de colonne. Le colonne quatro grosse per tondo braza due e uno quarto, come quelle appresso el regimento, longhe braza quatro e meço. Capitelli quatro alti brazo uno e uno quarto et larghi per quadro brazo uno e uno sexto, intagladi e sfogladi come quelli appresso el regimento. Archi e la lista come quelli appresso el regimento. Et del capitello fina la lista d'abasso e con la lista braza tre e uno quarto. Pianche tante quante bisognera copriri tucto lo lavorier, longhe le pianche braza quatro e meço, larghe da braza uno e meço in due, grosse le pianche quarta parte de uno brazo. Et che sieno le dicte pianche de quella piera come le pianche dello apogio di Sandagl di sopra. Et che siano incastrate al mancho due dita. Et lo apogio vuol che sia per longheza di tucta la casa con colonnelle come quelle della terraça sopra 'l cortivo a casa di fioli di ser Luca di Bona, intagladi et forniti di tucto come quelli della dicta casa de ser Luca. La decta logia debbe esser larga dal muro della casa fino alla colonna braza quatro et uno octavo per terra di sotto. El decto lavorier debbe esser longo tanto quanto e longa tucta la casa con lo archo fin al canton della casa de messer l'abate della Croma. Et tucto questo lavorier fuora delle pianche promettono dare della pietra del Chamegnacho. Et far mettere et complire completamente in lo lavorier a tutte le lor spese pulido et lissato et ferro e piombo se bisognasse tucto a lor spese et le pianche mettere in opera della pietra come e decto di sopra. Et promettono de dar fornito et complido tucto 'l lavoriero per fin da mo a mesi decto che sera nel 1430, adi X febraro. Et se non desseno lo decto lavorier complito a tucte lor spese al termine disopra decto, che noi officiali possiamo trovar et far trovar maestri e lavorier et mettere in opera come di sopra si contien a tucte lor spese di maestrança e di lavorier. Et se bisogno fosse incarcerargli se per loro avesson manchamento d'alcuna cosa che allo lavorier sopradecto manchasse. Et noi officiali, zoe Iacomo de Georgio, Antonio de Goze et Giugno de Gradi per vigor de nostro officio e per liberta havuda dal pizol consiglio, come apar in libro del pizol consiglio in 1428 adi tre di questo mese d'agosto, promettemo di dare alli

decti maestri yperperi mille pro integro pagamento. Et se alguno denar voriano che lor dieno buona e sofficiente piezaria. Li qual denari volno che lor sian dati in paghe quatro, zoe la prima paga yperperi dugento. Et quando sara aducte le pietre a Ragusa tucte yperperi cento cinquanta. Et quando sara poste le pianche in opera yperperi trecento e cinquanta. Et quando sara complito tucto lavorier yperperi trecento, che sara in tucto yperperi mille come e decto di sopra. Et questo promettono li decti maestri uno et l'altro di dar fornido lavorier com'e decto disopra a miglior tenente. Renuntiantes. Que omnia et singula supradicta dicte partes et contrahentes dictis nominibus et modis promiserunt sibi invicem et vicissim attendere et observare ut suprascripta sunt. Renunciantes. Iudex ser Marinus de Crieva et testis Ruscus magistri Christophori.

- Die XVIII augusti 1428. Predicti Ratchus et Nicola confessi et contenti fuerunt habuisse et recepisse a predictis officialibus de denariis comunis pro parte dicti laborerii secundum formam dicti pacti yperperos ducentos grossorum pro quibus yperperis dictus Bosidar Bogdanovich et Radin Boghetich et Dobrasin Radinovich petrarii ad melius tenendum se constituerunt plegios et principales pagatores, qui acceptati fuerunt in parvo consilio more solito per octo consiliarios secundum ordinem Ragusii. Renunciantes et cetera. Iudex et testis ut supra.

- Die ultimo martii 1429. Predicti Ratchus et Nicola magistri et petrarii predicti confessi et contenti fuerunt habuisse et recepisse a predictis officialibus pro secunda paga dicti pacti yperperos centum quinquaginta. Renunciantes. Iudex ser Andreas de Mençe et testis Ruscus magistri Christophori.

- Die VIII augusti 1429. Ratchus et Nicola petrarii suprascripti confessi fuerunt habuisse et recepisse a predictis officialibus pro parte suprascripti laborerii yperperos centum grossorum. Renunciando. Iudex et testis ut supra.

- Die XVII octobris 1431. Nicola petrarius suprascriptus confessus fuit habuisse et recepisse a ser Iunio de Gradi et ser Blasio de Ragnina officialibus suprascriptis pro parte laborerii suprascripti yperperos centum grossorum. Renunciando. Iudex ser Martolus de Bonda et Nicola de Stella testis.

- Die XXIII ianuarii 1432. Nicola Radinovich petrarius suprascriptus confessus et manifestus fuit habuisse et recepisse a ser Iunio de Gradi et sociis officialibus suprascriptis pro parte laborerii predicti yperperos centum grossorum. Renunciando. Iudex et testis ut supra.

- Die XX marcii 1432. Nicola Radinovich petrarius suprascriptus confessus et manifestus fuit se habuisse et recepisse a ser Paulo Nic. de Goze de Pusterna et sociis officialibus suprascripti laborerii pro parte dicti laborerii yperperos quinquaginta grossorum. Renunciando.

- Die secundo maii 1432. Ratchus Ivancich et Nicola Radinovich petrarii suprascripti confessi fuerunt habuisse et recepisse a ser Iunio de Gradi et ser Damiano de Sargo officialibus laborerii suprascripti pro integra et completa solutione totius

laborerii descripti in dicta conventione superius yperperos trecentos grossorum. Renunciando. Iudex ser Zore de Palmota et Nicola de Stella testis.

(*Div. Not.* sv. 15, ff. 265v-266r)

(spominje C. Fisković, *Naši graditelji*: 58-59; objavljeno u N. Grujić, »Balatorij«: 152-153)

54.

15. I. 1429. Malo vijeće imenuje oficijale za Sandaljevu kuću i za gradnju nekih kuća na otocima.

Officiales domus Sandagl et domorum Marcane et scopulorum

Ser Iacobus de Georgio (loco dicti ser Iacobi ellectus fuit die VII mai Ser Marinus Bla. de Menze adscriptum), ser Benedictus Mar. de Gondola, ser Iunius de Gradi electi fuerunt officiales domus voivode Sandagl et ad fieri faciendo habitationes in Marcana et in scopulis Sancti Petri et Bobare prout eis ordinabitur per dominum rectorem et minus consilium.

(*Cons. Minus*, sv. 4, f. 216v)

55.

23. V. 1429. Izvod iz pisma upućenog po poslanicima vojvodi Sandalju u kojem se govori o njegovoj kući.

Revisio litterarum (commissio cancell.) ser Marini I. de Gondola et ser Georgii de Goze ambaxiatoribus ad voivodam Sandagl

(...) Et guardando la casa che fu promessa alla vostra signoria, quella che fu de ser Sime di Gradi, perche non ne parse esser ben sufficiente, guardando all' amor vostro facessimo ghetar quella et la vostra che era li appresso fin alli fundamenti et rilevar di novo con tucti quelli adornamenti et conciamenti che ne fu possibile, intanto che la sala propria di questa casa e testimone che quando la vostra signoria fu a Ragusa in la dicta sala laudando disse che la signoria di Ragusa a facto piu che non promisse, della qual cosa avessimo et avemo singular piacere et allegreça et tucto 'l giorno piu piacere ne prendemo quando algun gran signori et altri (signori cancell.) forestieri passa di qua alla via del Sepolcro o altri lor bisogni et vedendo quello bello edificio et per mare et per terra domanda di chi e et vien decto della vostra signoria che e amicissimo di questa terra, siche molta allegreça prendemo di vedere in la nostra terra testimoniança perpetua della amista vostra. Et de piu, perche piase alla vostra signoria quando la vide de volere avanti la decta casa una altra logia, noi per vostra contemplatione et amore la facemo fare et tucta fia si lavora, che montera in su de yperperi II^m. (...)

(*Lettere di levante*, sv. 10, f. 63r)

(spominju N. Jorga, *Notes et extraits*: 249-250; V. Ćorović, »Palača Sandalja Hranića u Dubrovniku.«: 264)

56.

23. VII. 1429. Malo vijeće odobrava oficijalima lođe pred Sandaljevom kućom da, bez obzira na odredbe ugovora, isplate majstoru Ratku dio predujma za taj posao.

Pro magistro lobie Sandagl

Captum fuit de dando libertatem officialibus lobie Sandagl quod possint dare Ratcho petrario magistro dicti laborerii occaxione dicti laborerii, ultra id quod habuit ab eis, yperperos centum non obstando quod secundum pactum superinde factum cum dictis officialibus illos pro nunc habere non debeat et de faciendo polizam dictis officialibus in camera de dictis yperperis centum.

(*Cons. Minus*, sv. 4, f. 256r)

57.

29. X. 1429. Malo vijeće nalaže oficijalima oružarnice da klesaru Ratku Ivančiću pozajme naprave s koloturima i kolut konopa za podizanje stupova pred Sandaljevom kućom.

Pro Ratcho Ivanzich pro officialibus armamenti

Captum fuit de dando libertatem officialibus armamenti quod mutuo dare debeant Ratcho Ivanzich petrario taglias et capicium unum sartie pro erigendo columnas laborerii domus Sandagl, dando pignus de ipsis restituendis secundum usum.

(*Cons. Minus*, sv. 4, f. 273v)

58.

10. XI. 1429. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji i oficijalima galija da majstorima koji grade lođu pred kućom vojvode Sandalja pozajme daske za skele.

Pro officialibus laboreriorum et galearum

Captum fuit quod officiales laboreriorum et similiter officiales galearum debeant concedere magistris lobie Sandagl maderia ab argatis opportuna pro dictis laboreriis, restituenda eis per dictos magistros.

(*Cons. Minus*, sv. 4, f. 277r)

59.

7. I. 1430. Malo vijeće imenuje na godinu dana oficijale za gradnju lođe Sandaljeve kuće.

Officiales domus Sandagl

*Ser Michael Ma. de Proculo, ser Tomas de Sorgo, ser Marinus de Resti electi fuerunt officiales domus Sandagl cum auctoritate et modis et condicionibus consu-
etis per angariam ut supra.*

(*Cons. Minus*, sv. 5, f. 6v)

60.

9. II. 1430. Malo vijeće odlučuje od Velikog vijeća zatražiti dopuštenje za produljenje roka ugovorenog s majstorom Ratkom Ivančićem za trijem Sandaljeve kuće.

Pro Ratcho Ivanzich petrario

Captum fuit de eundo ad maius consilium pro prorogando Ratcho Ivanzich lapicide qui construit laborerium logie domus Sandagl terminum complendi ipsum laborerium per totum mensem marcii proxime futuri sub penis et stricturis in pacto suo contentis.

(*Cons. Minus*, sv. 5, f. 16r)

61.

10. II. 1430. Veliko vijeće prihvaća da se rok Ratku Ivančiću produlji do kraja mjeseca ožujka.

Prima pars est de prorogando Ratcho Ivanzich lapicide qui construit laborerium logie domus Sandagl terminum complendi ipsum laborerium per totum mensem marcii proxime futurum sub penis et stricturis in pacto suo continentis. Capta per CXVI.

(*Cons. Maius*, sv. 4, f. 73r)

62.

28. III. 1430. Malo vijeće odlučuje od Velikog vijeća zatražiti dopuštenje za produljenje roka ugovorenog s majstorom Ratkom Ivančićem za trijem Sandaljeve kuće.

Pro Ratcho Ivanzich

Captum fuit de eundo ad maius consilium pro faciendo gratiam Ratcho Ivanzich qui facit logiam domus Sandagl quam dare debeat completam pro totum mensem martii presentis quod ipsum complere possit et terminum habeat ad ipsam complendam per totum mensem mai proxime futurum sub stricturis et conditionibus contentis in pacto suo.

(*Cons. Minus*, sv. 5, f. 26r)

63.

30. III. 1430. Veliko vijeće prihvaća da se rok produlji do kraja mjeseca svibnja.

Prima pars est de faciendo gratiam Ratcho Ivanzich qui facit logiam domus voyvode Sandagl quam dare debet completam per totum mensem martii presentis quod ipsam complere possit et terminum habeat ad ipsam complendam per totum mensem maii proxime futurum sub stricturis et condicionibus contentis in pacto suo. Capta per LXXXVIII, contra V.

(*Cons. Maius*, sv. 4, f. 82v)

64.

27. V. 1430 Malo vijeće dopušta oficijalima oružarnice da za prijenos i montažu ploča (trijema) na Sandaljevoj kući posude potrebnu užad, sprave i drvenu građu.

Pro officialibus armamenti

Captum fuit quod officiales armamenti comunis possint pro planchis domus voivode Sandagl trahendis, ordinandis et aptandis mutuare sartias, taleas et lignamina nostri comunis pro tali aptatione plancarum ut supra ordinandarum et trahendarum opportuna et necessaria.

(*Cons. Minus*, sv. 5, f. 36v)

65.

2. VIII. 1431. Malo vijeće imenuje na godinu dana oficijale za nadzor gradnje lođe Sandaljeve kuće.

Officiales domus Sandagl

Ser Blasius de Ragnina, ser Paulus Nico. de Goze de Pusterna, ser Iunius Mat. de Gradi electi fuerunt officiales ad laborare faciendum laborerium liagi domus Sandagl cum auctoritate, modis et conditionibus consuetis.

(*Cons. Minus*, sv. 5, f. 133v)

66.

3. X. 1431. Vijeće umoljenih odlučuje da se u Sandaljevoj kući, u jednoj od prostorija na drugom katu, načini zahod.

Pro conductu faciendo in domo voivode Sandagl

Prima pars est de faciendo unum conductum in domo voivode Sandagl in camera in sala expensis nostri comunis. Capta per XXX, contra I

(*Cons. Rog.* sv. 5, f. 38v)

67.

15. III. 1432. Malo vijeće imenuje na godinu dana oficijale za nadzor radova na Sandaljevoj kući.

Officiales laboreriorum domus voivode Sandagl

Ser Iunius de Gradi, ser Paulus Ni. de Goze, ser Damianus de Sorgo electi fuerunt officiales ad laborerium opportunum domui voivode Sandagl.

(*Cons. Minus*, sv. 5, f. 184r)

68.

17. IV. 1434. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji da do kraja svibnja poprave stropove istočnog dijela kuće i slikariju u sobi oštećene prodorom vode.

Pro domo Sandagl reaptanda cum pena

Captum fuit quod officiales laboreriorum communis per totum mensem mai proxime futurum, sub pena yperperorum viginti quinque pro quolibet eorum, debeant aptari fecisse uti expedit in domo voivode Sandagl ubi aqua damnum faciebat soffite ipsius domus de versus levantem et in camera picturam quam destruxit aqua.

Eodem instanti denunciata ser Michaeli de Proculo officiali laboreriorum.

(*Cons. Minus*, sv. 6, f. 127r)

(spominje N. Jorga, *Notes et extraits*: 319)

69.

29. X. 1495. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji da daju popraviti balatorij na palači i, ako im se učini potrebnim, ukloniti jedan pregradni zid.

Captum fuit quod officiales laboreriorum debeant aptari facere solarium domus que fuit olim voyvode Sandalis fortificando et assecurando cadenam ut dictum solarium ne caderit. Et hoc ne magister Marinus et scholares per ruinam dicti solarii incurant aliquod periculum. Et si ipsis officialibus videbitur possint levare unum transversum travature ut locus sit empator scholarium.

(*Cons. Minus*, sv. 25, f. 179r)

(spominje L. Beritić, »Ubikacija«: 83)

70.

11. II. 1501. Vijeće umoljenih odlučuje da se na palači poprave svodovi, cisterna i što je potrebno u unutrašnjosti i bira za to tri oficijala.

[*in consilio rogatorum, ball. XXXV*]

Prima pars est de reparando domum in quibus (!) dabatur hospitium hominibus voivode Sandalis.

Pro XXXII, contra III

(*Secunda pars est de non reparando cancell.*)

[*eodem die*]

Prima pars est de reparando voltas et cisternam et intus in domo si erit opus aliquid repezare.

Pro XXVIII, contra VII

(*Secunda pars est de repezando solum voltas cancell.*)

(...)

Electio trium officialium ad reparationem voltarum et cisterne et repezamentorum domus in qua dabatur hospitium hominibus ducis Stephani.

<i>Ser Daniel de Restis</i>	b.	0	0	0
<i>Ser Iunius de Bona</i>	b.	0	0	0
<i>Ser Lucas Ste. de Sorgo</i>	b.	0	0	0
<i>Ser Martoliza (Mar. cancell.) de Restis</i> ...	b.	22	contra	11
<i>Ser Michael Lu. de Bona</i>	b.	0	0	0
<i>Ser Benedictus Mar. Ni. de Gondola</i>	b.	0	0	0
<i>Ser Ruschus de Poza</i>	b.	26	contra	9
<i>Ser Paulus de Martinus</i>	b.	26	contra	7
<i>Ser Iacobus de Getaldis</i>	b.	0	0	0

(*Cons. Rog.* sv. 28, f. 258r-v)

(spominje L. Beritić, »Ubikacija«: 83)

71.

27. IV. 1501. (21. VI., 24. VIII., 2. XII. 1501.) Vlaho Andrijić, Nikola Alegretov zvani Maranić i Petar obećaju oficijalima kamene elemente za popravak trijema i balatorija palače.

Die 27 aprilis 1501. Blasius Andriich, Nicolaus Allegreti dictus Maranich et Petar, filius Marci Andriich, omnes de Curzola lapicide obligantes se se et omnia eorum bona insolidum et ad melius tenendum promiserunt et convenerunt ser Martolize Io. de Restis, ser Ruscho Ni. de Poza et ser Paulo de Martinus officialibus deputatis ad reparationem domus in qua dabatur hospitium hominibus ducis Stephani, presentibus et acceptantibus, dare et consignare dictis officialibus hic in portu Ragusii in terra usque ad menses quattuor ad tardius proxime futurum infrascripta laboreria de scarpello de petra de Corzula bona, alba, solida et pulchra absque macula et de bono et pulchro magisterio ad laudem boni lapicide pro dicta reparatione voltarum dicte domus, videlicet, columnas duas pro dictis voltis absque capitellis de grossicie, longitudine et morello aliarum columnarum veterum dictarum voltarum precio ducatorum trium in totum pro dictis duabus columnis; planchas quattuor de palmis decem in longitudine et palmis 4 in latitudine et de grossicie aliarum plancharum que ad presens sunt in solario dictarum voltarum, incastratas prout sunt dicte planche ipsarum voltarum et sint laborate ab utraque parte precio ducatorum septem cum dimidio in totum pro dictis quattuor planchis. Arcus duos qui propter ruinam deficiunt in dictis voltis a parte tramontane di morello et forma aliorum arcuum dictarum voltarum nec non cantonatam totam cum omnibus petris de cursu ab omnibus partibus sicut est alia cantonata dictarum voltarum quos arcus cum dicta cantonata et omnibus aliis petris de cursu debent dare fornitos de omnibus necessariis precio ducatorum quinque in totum. Apodia omnia necessaria pro solario inferiori dictarum voltarum de laborerio et morello aliorum apodiorum que ad presens sunt in dicto solario et de pluri quod lista sub dictis apodiis sit in uno pecio cum apodiis et non

separata, precio yperperorum trium pro singulo brachio dictorum apodiorum. Apodia omnia necessaria de straforo in tribus peciis pro solarario superiori dicte domus de laborerio et morello aliorum apodiorum que ad presens sunt in dicto solarario superiori ad rationem grossorum triginta pro singulo brachio dictorum apodiorum. Et predicta omnia laboreria habeant bonas et pulchras iuncturas et quando dicti domini officiales incipient fabricari quod saltem unus ex dictis lapicidis debeat interesse cum suis ferramentis usque ad complementum quotiens opus erit pro aptando id quod esset necessarium de dictis laboreriis. Et confessi fuerunt dicti lapicide habuisse et recepisse a dictis officialibus in ratione dictorum laboreriorum ducatos auri duodecim. Renuntiando. Hec autem carta etc. Iudex et testis ut supra.

- Die XXI iunii 1501. Nicolaus filius suprascripti Blasii Andriich nomine et vice suprascripti Blasii patris sui confessus fuit habuisse et recepisse a suprascriptis officialibus in ratione suprascriptorum laboreriorum ducatos auri tres. Renunciando.

- (in margine:) Die 24 augusti 1501. Petar filius contrascripti Marci Andriich qui nuper conduxit contrascriptis officialibus plancas, columnas et arcus contrascriptos confessus fuit habuisse et recepisse a dictis officialibus ducatos auri octo in rationem contrascriptorum laboreriorum. Renuntiando. Et reliqua laboreria promisit dare per totum mensem octubri proxime futurum et si contrafecerit quod liceat prefatis dominibus officialibus illa fieri facere per manus aliorum, expensis contrascriptarum lapicidarum pro quibus de rato promisit (...)

- Die 2 decembris 1501 Petar suprascriptus confessus fuit habuisse et recepisse a suprascriptis officialibus in rationem contrascriptorum laboreriorum ducatos auri sex. Renuntiando.

(Div. Not. sv. 80, ff. 111v-112r)

(spominje C. Fisković, *Naši graditelji*: 150).

72.

30. III. 1525. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji da daju popraviti jedan stup i luk palače koji prijete rušenjem.

Captum fuit quod officiales laboreriorum comunis debeant reparari facere a periculo et ab omni mancamento (columnam cancell.) et aptari de omnibus necessariis columnam cum arcu domus Sandalis que minatur ruinam.

(Cons. Minus, sv. 35, f. 94v)

(spominje L. Beritić, »Ubikacija«: 83)

73.

25. IX. 1571. Malo vijeće nalaže oficijalima općinskih gradnji da poprave palaču, tj. kuću u kojoj stanuju Turci, i na prozor nasuprot katedrali postave željeznu rešetku.

Captum fuit de ordinando dominis officialibus laboreriorum comunis ut faciant adaptare et resarcire domum ubi Turce habitant omnibus rebus necessariis et quod

ponere faciant unam cratem ferream uni fenestrae quae respicit ecclesiam Sanctae Mariae.

(*Cons. Minus*, sv. 50, f. 115v)

74.

9. XI. 1581. Vijeće umoljenih odlučuje naložiti knezu i Malom vijeću da zbog udobnosti Turaka u palaču, tj. kuću zvanu Hercegovina, dadu dovesti vodu iz Dvora.

Prima pars est de commitendo magnifico domino rectori et suo consilio ut faciant conducere aquam ex pallatio in domum Cherzegovinam pro comoditate Turcarum et ut faciant expensam necessariam. Per XXXI, contra IIII.

(*Secunda pars est de non commitendo cancell.*)

(*Cons. Rog.* sv. 66, f. 133v)

THE PALACE OF DUKE SANDALJ HRANIĆ IN DUBROVNIK

NADA GRUJIĆ – DANKO ZELIĆ

The palace of Duke Sandalj Hranić in Dubrovnik was constructed between 1420 and 1432, incorporating the structures of three older buildings given to him by the Ragusan government in 1405 and as part of the agreement involving Dubrovnik's acquisition of his 'half of the Konavle region' in 1419. The palace stood on the site of today's *Držićeva poljana*, in the vicinity of the Rector's Palace, its eastern front facing the port and the main, western front overlooking the apse of the Romanesque Cathedral. Based on the published as well as recently found archival evidence, this article illuminates the architectural shaping of the exterior, spatial division and interior decoration. Among the houses given to the hinterland lords at the end of the fourteenth and in the early fifteenth century the palace of Sandalj Hranić stands out not only because of its urban location but for the attention and financial means the Ragusan government invested in its reconstruction and furnishing. The article explores the various circumstances that contributed to the most representative finalization of the building as well as the role of some protagonists in this project—the decisions brought by the Minor Council and the Senate and the officials responsible for their implementation, engineers, masons and masters commissioned to build, carve architectural ornaments, decorate and paint the interior. Attention has been paid to the location of Sandalj's palace in the context of other monumental private and public buildings in the City, data on its use along with information on the renovation and reconstruction from the close of the fifteenth century to 1667, when the building suffered irreparable damage in the Great Earthquake. All relevant documents have been compiled and chronologically arranged in the appendix.